



**Vlada Crne Gore
Ministarstvo poljoprivrede i ruralnog razvoja**

**STRATEGIJA RAZVOJA POLJOPRIVREDE
I RURALNIH PODRUČJA 2014-2020**

NACRT

Oktober 2014. godine

SADRŽAJ

1. UVOD.....	3
1.1. ZAŠTO NOVA STRATEGIJA RAZVOJA POLJOPRIVREDE I RURALNIH PODRUČJA?4	
1.2. OPŠTE STRATEŠKO OPREDJELJENJE	5
1.3. METODOLOGIJA IZRADE STRATEGIJE	6
1.4. PRAVNI I INSTITUCIONALNI OKVIR ZA IZRADU STRATEGIJE I POVEZANOST SA DRUGIM STRATEŠKIM DOKUMENTIMA.....	7
1.4.1 Pravni okvir za izradu Strategije i povezanost sa drugim strateškim dokumentima .	7
1.4.2 Institucionalni okvir	9
1.4.3 Postojeća budžetska podrška za poljoprivredu i razvoj ruralnih područja	12
2. ANALIZA TRENUTNOG STANJA U POLJOPRIVREDI I RURALNIM PODRUČJIMA	15
2.1. MAKROEKONOMSKI OKVIR I ZNAČAJ POLJOPRIVREDNOG SEKTORA.....	15
2.1.1 Makroekonomski okvir	15
2.1.2 Značaj poljoprivrede za nacionalnu ekonomiju	16
2.2. RASPOLOŽIVI RESURSI I ŽIVOTNA SREDINA.....	19
2.2.1 Zemljište	19
2.2.2 Prirodni uslovi i životna sredina	22
2.2.3 Ruralna područja	25
2.3. STRUKTURA I TRENDOVI POLJOPRIVREDNE PROIZVODNJE	28
2.3.1 Biljna proizvodnja	28
2.3.2 Stočarska proizvodnja	37
2.4 NAVIKE POTROŠAČA.....	44
2.5 SWOT ANALIZA.....	45
2.6 GLAVNI IZAZOVI ZA POLITIKU RAZVOJA POLJOPRIVREDE I RURALNIH PODRUČJA CRNE GORE	47
3. OPIS STRATEGIJE I VIZIJE	48
3.1 VIZIJA RAZVOJA POLJOPRIVREDE I RURALNIH PODRUČJA	48
3.2 CILJEVI I PRINCIPI USKLAĐIVANJA POLJOPRIVREDNE POLITIKE I POLITIKE RAZVOJA RURALNIH PODRUČJA	49
3.3 ZAKONODAVNI OKVIR	50
3.4 DIREKTNA PODRŠKA	51
3.4.1 Direktna plaćanja.....	51
3.4.2 Integrisani sistem upravljanja i kontrole (IACS/LPIS)	53
3.4.3 Mreža računovodstvenih podataka na poljoprivrednim gazdinstvima (FADN)	54
3.5 TRŽIŠNE MJERE (CMO)	54
3.5.1 Organska poljoprivreda	55
3.5.2 Politika kvaliteta.....	56
3.6 POLITIKA RAZVOJA RURALNIH PODRUČJA	57
4. NAČINI IMPLEMENTACIJE STRATEGIJE.....	65
5. FINANSIRANJE	66
PRILOG.....	67

1. UVOD

Sektor poljoprivrede ima važnu ulogu u ekonomiji Crne Gore, sa značajnim učešćem u bruto domaćem proizvodu (8% u 2013. godini, uključujući šumarstvo i ribarstvo). Iako je poljoprivreda, zajedno sa sektorom turizma, razvojni i ekonomski prioritet nacionalne ekonomije, na osnovu zvanične statistike, u poljoprivredi je stalno zaposleno svega 1,5% od ukupnog broja zaposlenih u Crnoj Gori¹. Međutim, prema Popisu poljoprivrede iz 2010. godine², 98,341 osobe od 625.000 stanovnika Crne Gore, obavljalo je poljoprivrednu djelatnost na porodičnim gazdinstvima. Kada se ova brojka izrazi u broju godišnjih jedinica rada, dobijamo 46.473 godišnjih jedinica rada, pri čemu je GJR - ekvivalent jednom stalno zaposlenom. To govori da je stvarno angažovanih u poljoprivredi gotovo 30% ukupnog broja zaposlenih u zemlji. Znatno veće učešće poljoprivrede u ukupnoj zaposlenosti nego što je njeno učešće u BDP (3 do 4 puta) je i u većini članica EU28³.

Strategijom razvoja proizvodnje hrane i ruralnih područja, koja je usvojena 2006. godine, Crna Gora se opredijelila za koncept održivog razvoja⁴ poljoprivrede, koji podrazumijeva uspostavljanje potpune ravnoteže između ekonomskog razvoja, zaštite životne sredine i socijalnih aspekata. Polazna tačka te Strategije jeste višestruka uloga poljoprivrede, koja poljoprivredu stavlja u kontekst znatno širi od njenog značaja samo u pogledu učešća u BDP.

Multifunkcionalnost crnogorske poljoprivrede ogleda se u sljedećem⁵:

- ✓ **Funkcija održivog ruralnog i ravnomjernijeg regionalnog razvoja** – ulaganje u poljoprivredu istovremeno znači i ulaganje u ruralni razvoj, jer bez poljoprivrede nije moguće spriječiti depopulaciju seoskih područja. Kroz razvoj održive poljoprivrede utiče se i na balansiranje razlika u razvoju pojedinih područja;
- ✓ **Ekološka funkcija** – gazdovanje poljoprivrednim zemljištem na optimalan i održiv način predstavlja garanciju za očuvanje okoline u najširem smislu;
- ✓ **Ekonomska funkcija** – poljoprivreda je osnov za razvoj prehrambene industrije; ona podstiče razvoj i brojnih drugih sektora (industriju sirovina za prehrambenu industriju, opreme, mehanizacije, ambalaže, transportne usluge, brojne druge usluge i servise). Dodatno, proizvodnja hrane u zemlji koja je konkurentna po cijeni i kvalitetu uvoznim proizvodima, doprinosi supstituciji uvoza i smanjenju spoljno-trgovinskog deficita;
- ✓ **Podrška razvoju turizma** – komplementarnost poljoprivrede sa turizmom ima sve veći značaj budući da širok izbor domaćih proizvoda obogaćuje turističku ponudu i čini je jedinstvenom, tako da je turizam kroz afirmaciju nacionalne kuhinje i specifičnih crnogorskih proizvoda snažan generator razvoja poljoprivrede;
- ✓ **Socijalna funkcija** – poljoprivreda i sa njom povezane djelatnosti obezbjeđuju posao i stalan izvor prihoda znatnom dijelu stanovništva, čime se ublažava pritisak na radna mjesta u drugim oblastima, a istovremeno doprinosi borbi protiv siromaštva u seoskim područjima jer mogućnost sopstvene proizvodnje hrane na gazdinstvu smanjuje socijalne tenzije;
- ✓ **Bezbjednost hrane** – obezbjeđivanje hrane standardnog kvaliteta i po pristupačnim cijenama za potrošače jeste strateški interes svake zemlje;
- ✓ **Očuvanje kulturnog predjela** – poljoprivreda je djelatnost koja je u kombinaciji sa prirodnim karakteristikama formirala kulturni predio, pri čemu je njegovo dalje opstajanje moguće samo uz postojanje ekonomski efikasne poljoprivrede.
- ✓ **Očuvanje tradicije i kulturnog naslijeđa** na selu takođe je važna funkcija, obzirom na bogatstvo i raznovrsnost tradicije i ukupnog naslijeđa crnogorskog sela⁶.

¹ Izvor: MONSTAT, podaci iz 2012. godine.

² Popis poljoprivrede 2010. godine sproveo je MONSTAT.

³ Izvor: Analiza atraktivnosti i pogodnosti za poljoprivredu, Program upravljanja obalnim područjem za Crnu Goru, Ministarstvo održivog razvoja i turizma UNEP/MAP, jul 2014. godine

⁴ Potvrđeno usvajanjem Nacionalne Strategije održivog razvoja (2007), a nedavno revidirana i pokriva period od 2015. do 2020. godine

⁵ Izvor: Crnogorska poljoprivreda i Evropska unija: Strategija proizvodnje hrane i ruralnog razvoja, Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede, 2006. godina

Uzimajući u obzir gore navedeno, jasno je da je važnost poljoprivrednog sektora za jednu zemlju veća od njegovog udjela u BDP. Ravnomjerni razvoj Crne Gore kao male zemlje sa svojim geografskim, zemljišnim i klimatskim specifičnostima zahtijeva jasnu ulogu poljoprivrede i značajnu podršku njenom razvoju. U suprotnom, bez razvoja poljoprivrede nema ni održivog regionalnog i ruralnog razvoja.

1.1. Zašto nova Strategija razvoja poljoprivrede i ruralnih područja?

Kao jedan od tri najvažnija sektora za razvoj države⁷, poljoprivreda Crne Gore zahtijeva punu pažnju kreatora politika i odgovarajućih državnih institucija. Takođe, opšti okvir od usvajanja prve Strategije poljoprivrede i ruralnog razvoja (2006) značajno je izmijenjen kako na nivou Crne Gore tako i u Evropskoj uniji (EU).

Nova *Strategija razvoja poljoprivrede i ruralnih područja* izrađena je sa ciljem da adekvatno definiše proces budućih reformi u ovom sektoru. Strategija će dati odgovor na izmijenjeno okruženje, uzrokovano spoljašnjim i unutrašnjim faktorima, i postaviti osnovu i okvir za ispunjavanje predstojećih izazova na putu pristupanja Crne Gore u EU.

Takođe, nakon detaljne analize zakonodavstva vezanog za Poglavlje 11 – Poljoprivreda i ruralni razvoj, u okviru pregovaračkog procesa pristupanja Crne Gore u EU, Evropska komisija informisala je Crnu Goru o polaznim tačkama u pregovorima za ovo poglavlje. Crna Gora je pozvana da predstavi strategiju uključujući i plan mjera i aktivnosti koje će se sprovesti kako bi se osigurala puna usklađenost sa pravnim tekovinama EU za Poglavlje 11 – Poljoprivreda i ruralni razvoj, u pogledu agrarne politike, zakonodavstva i administrativnih kapaciteta⁸, do datuma pristupanja.

U tom smislu, sveobuhvatna nacionalna strategija razvoja poljoprivrede i ruralnih područja, uključujući i akcioni plan, poslužiće kao osnova za prenošenje, primjenu i sprovođenje pravne tekovine. Akcioni plan, između ostalog, predviđa izradu sistema identifikacije zemljišnih parcela i jedinstveni sistem identifikacije poljoprivrednih proizvođača (registar poljoprivrednika) u cilju pripreme za upravljanje i kontrolu plaćanja u poljoprivredi.

Kako je definisano Zakonom o izmjenama i dopunama Zakona o poljoprivredi i ruralnom razvoju (2014, član 3), kojim se definiše okvir Strategije, glavni ciljevi poljoprivrede i ruralnog razvoja su sljedeći:

- 1) Gazdovanje poljoprivrednim resursima na dugoročno održiv način, uz očuvanje životne sredine,
- 2) Obezbjedjivanje stabilne i prihvatljive ponude bezbjedne hrane u pogledu kvaliteta i cijena,
- 3) Obezbjedjivanje primjerenog životnog standarda za seosko stanovništvo, uz očuvanje tradicionalnih vrijednosti i
- 4) Jačanje konkurentnosti proizvođača hrane.

Dok su glavni ciljevi ostali isti, izmijenjeni kontekst kao i uslovi procesa pristupanja EU, zahtijevaju brz odgovor kreatora politika i nadležnih institucija.

⁶ Izvor: "Analiza atraktivnosti i pogodnosti za poljoprivredu", Program upravljanja obalnim područjem za Crnu Goru

⁷Prepoznato u strateškom dokumentu Pravci razvoja Crne Gore 2013-2016, koji je usvojila Vlada Crne Gore. Kako je navedeno u tom dokumentu, najvažniji sektori razvoja Crne Gore su: turizam, poljoprivrede i energetika.

⁸Iako ribarstvo čini sastavni dio strategije razvoja poljoprivrede, ovaj sector nije obuhvaćen ovim dokumentom, s obzirom da će raditi poseban strateški dokument za ovu oblast.

1.2. Opšte strateško opredjeljenje

Strategija razvoja poljoprivrede i ruralnih područja u Crnoj Gori, kao svoju polaznu tačku, treba da uzme osnovne karakteristike zemlje. Sa jedne strane to obuhvata planine, očuvanu životnu sredinu, bogat biodiverzitet i ljepotu pejzaža sa klimom pogodnom za uzgoj različitih kultura, voća i povrća kao i uzgoj životinja koristeći bogate planinske pašnjake. Ovi preduslovi, tokom godina, omogućili su razvoj velikog broja tradicionalnih poljoprivrednih proizvoda i jela, koja oslikavaju autentičnost područja Crne Gore: crnogorska kuhinja faktički predstavlja snagu crnogorske poljoprivrede.

Sa druge strane, crnogorsku poljoprivredu i ruralni razvoj takođe karakterišu brojni fundamentalni nedostaci: mala poljoprivredna gazdinstva, često usitnjena, većina njih nije zvanično registrovana kao poljoprivredno gazdinstvo i imaju otežan pristup tržištu u većim gradovima. Svi ovi nedostaci otežavaju poljoprivrednim proizvođačima da investiraju u mehanizaciju i nove tehnologije. Rezultat toga je da sektor generalno karakterišu niska produktivnost, visoki troškovi inputa i poteškoće u proizvodnji standardizovanih proizvoda u većim količinama namijenjenih domaćem i međunarodnom tržištu.

Na međunarodnom tržištu sa masovnom proizvodnjom poljoprivrednih proizvoda, niskim troškovima po jedinici i standardizovanim proizvodima, Crna Gora će imati male šanse da bude konkurentna. Umjesto toga, Crna Gora će krenuti u drugom smjeru.

Crna Gora će svoje osnovne karakteristike preokrenuti u svoju korist. Iskoristiće proizvodnju tradicionalnih visokokvalitetnih i organskih proizvoda i prateće trendove, kako na domaćem tako i na međunarodnom tržištu, u vezi sa tradicionalnim proizvodima sa zaštićenim oznakama porijekla i organskim proizvodima proizvedenim u skladu s ekološkim principima. Fokus će biti na proizvodima koji se obezbjeđuju kroz „kratak lanac“ snabdijevanja, tako da proizvođač bude što bliži krajnjem kupcu. Razvoj ovog sektora zasnivaće se na pouzdanim proizvodima, poštujući karakteristike područja.

Snažan rast turističke privrede u Crnoj Gori u prethodnom, kao i predviđanje da će se takav trend nastaviti u budućem periodu, predstavlja još jednu šansu koju ovaj sektor može iskoristiti. Turističko tržište biće ciljna grupa uz povećana ulaganja u sistem bezbjednosti hrane i plasmana visokokvalitetnih proizvoda koji predstavljaju crnogorsku kuhinju. Razvoj sektora će biti usmjeren nabolju integraciju sa sektorom turizma kako bi se iskoristili potencijali ovog tržišta. Ovaj sektor će povećati profesionalizam na svim nivoima, od proizvodnje, preko marketinga i informisanja, do usluge u restoranima i hotelima. Razvije se standardizovani proizvodi, poštujući u isto vrijeme diversifikaciju proizvodnje lokalnih i tradicionalnih proizvoda u granicama definisanog i zaštićenog načina proizvodnje za svaku vrstu proizvoda. Zajednički imenilac je proizvod crnogorske kuhinje.

Da bi se dostigli pomenuti ciljevi, u predstojećem periodu podstićaće se investicije usmjerene na promociju proizvodnje visokokvalitetnih i bezbjednih poljoprivrednih proizvoda, osnivanje udruženja proizvođača i ukрупnjavanje poljoprivrednog zemljišta, kao i uvođenje novih proizvodnih tehnika i razvoj inovativnih proizvoda i usluga. Ove aktivnosti finansirajuće se iz nacionalnog budžeta, IPARD II programa (Program razvoja poljoprivrede) i kroz bilateralnu podršku donatora. Investiciona podrška iz pomenutih izvora zavisitiće i od aktivnosti privatnog sektora, s obzirom da je preduslov za korišćenje dostupnih fondova obezbjeđivanje najmanje 50% ko-finansiranja od strane privatnog sektora.

Pravni okvir, institucionalni kapaciteti i sprovođenje zakona i podzakonskih akata će se poboljšati kako bi se osiguralo da se ovaj razvoj može odvijati u skladu s raspoloživim resursima a uz puno poštovanje osnovnih karakteristika tradicionalne poljoprivredne proizvodnje u skladu sa standardima bezbjednosti hrane.

1.3. Metodologija izrade Strategije

U toku pripreme Strategije razvoja poljoprivrede i ruralnih područja 2014-2020, korišćeno je pozitivno iskustvo evropskih i zemalja u regionu, kao i naučene lekcije prilikom izrade prethodne strategije i opšte preporuke strateškog planiranja i kreiranja javnih politika.

Važno je napomenuti da tim koji je pripremao Strategiju čine predstavnici MPRR i relevantnih institucija, koje predstavljaju cjelokupan institucionalni okvir za primjenu politke razvoja poljoprivrede Crne Gore. U okviru MPRR, formiran je uži tim koji je koordinirao cijelim procesom pripreme, kao i radne grupe za posebna pitanja/oblasti koje su analizirane i našle svoje mjesto u finalnom dokumentu.

Mentorsku ulogu u ovom procesu imali su konsultanti sa velikim iskustvom u oblasti agrarne politike i znanjem o EU ZPP (Zajednička poljoprivredna politika), čije angažovanje je realizovano uz podršku FAO (Organizacija za hranu i poljoprivredu Ujedinjenih nacija). Tokom pripreme Strategije, korišćena je široka dokumentaciona i analitička osnova kao i istraživanja u oblastima gdje nije bilo dovoljno podataka.

Aktivnosti na pripremi Strategije realizovane su u nekoliko faza:

- U prvoj fazi definisani su ciljevi Strategije razvoja poljoprivrede i ruralnih područja Crne Gore i pripremljen Koncept dokumenta. Koncept je sadržao kratak pregled trenutnog stanja u oblasti razvoja poljoprivrede u Crnoj Gori, ciljeve i zadatke nove Strategije, te očekivanu strukturu dokumenta.
- U drugoj fazi urađena je detaljna analiza trendova u poljoprivredi, koja obuhvata period od usvajanja prethodne strategije do danas. Sa ciljem sveobuhvatnosti, konsultovane su sve dostupne studije, analize, zvanični statistički podaci, ali i interne evidencije relevantnih organa u okviru MPRR.
- Uz podršku MIDAS projekta, pripremljene su sektorske studije sa ciljem prikupljanja ažuriranih podataka, te stavova i mišljenja poljoprivrednih proizvođača. Zahvaljujući metodologiji koja je korišćena, a koja je insistirala na neposrednim sastancima sa poljoprivrednicima (kako individualnim tako i grupnim) i njihovim udruženjima, i sprovedenim anketama, dobijeni su inputi sa terena u ranoj fazi procesa izrade Strategije.
- Takođe, u cilju što boljeg razumijevanja potrošača, a imajući u vidu da je jedan od ciljeva Strategije povećanje konkurentnosti domaćih poljoprivrednih proizvoda na crnogorskom tržištu, urađeno je i istraživanje o navikama potrošača kako bi se ocijenili ključni faktori koji opredjeljuju kupovinu nekog proizvoda, kao i stav potrošača o visokom kvalitetnim i organskim proizvodima.
- Finalne verzije sektorskih studija (pripremljene su studije za sljedeće oblasti: voće i povrće, mlijeko, meso, vino, proizvodnju maslinovog ulja i proizvodnju meda) prezentovane su predstavnicima poljoprivrednih proizvođača na radionicama. Ovi sastanci iskorišćeni su za konsultacije o važnim temama za pripremu Strategije.
- Prvi nacrt Strategije dat je na uvid predstavnicima Evropske komisije u aprilu 2014. godine, koji su, svojim korisnim sugestijama pomogli dalje vođenje procesa.

U skladu sa uobičajenom procedurom, nakon usaglašavanja finalne verzije predloga Strategije, a prije usvajanja na Vladi Crne Gore, biće organizovana javna rasprava u trajanju od mjesec dana.

1.4. Pravni i institucionalni okvir za izradu Strategije i povezanost sa drugim strateškim dokumentima

1.4.1 Pravni okvir za izradu Strategije i povezanost sa drugim strateškim dokumentima

Iskustvo drugih zemalja potvrđuje da je poljoprivreda jedan od najzahtjevnijih sektora, sa najvećim brojem obaveza u toku procesa pristupanja EU.

Ministarstvo poljoprivrede i ruralnog razvoja je, tokom proteklog perioda, intenzivno radilo na donošenju ključnih sistemskih dokumenata od kojih su najvažniji: Zakon o poljoprivredi i ruralnom razvoju (2009. godine) i Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o poljoprivredi i ruralnom razvoju (2014), te Nacionalni program ruralnog razvoja iz novembra 2008. godine.

Zakon o poljoprivredi i ruralnom razvoju iz 2009. godine uz izmjene iz 2014. godine predstavlja osnovni pravni dokument agrarne politike. Ovaj Zakon, između ostalog, reguliše sljedeće: razvoj poljoprivrede i ruralnih područja, ciljeve agrarne politike, podsticaje u poljoprivredi i uslove za njihovo ostvarivanje; korisnike podsticaja; dopunske aktivnosti u poljoprivredi; oblike organizovanja u poljoprivredi; poslove od javnog interesa; osnivanje Agencije za plaćanja; registre i evidencije kao i druga pitanja od značaja za razvoj poljoprivrede i ruralnih područja. Važnost agrarne politike detaljno je opisana u poglavlju o mjerama politika, dok je ukupna agrarna politika prikazana u četiri glavne grupe: tržišno–cjenovna politika, politika ruralnog razvoja, podrška opštim uslugama u poljoprivredi i socijalna davanja stanovništvu ruralnih područja.

Najznačajniji oblik podrške u tržišno-cjenovnoj politici jesu direktna plaćanja (zasnovana na površini korišćenog poljoprivrednog zemljišta ili po grlu stoke). Ovaj koncept prati najnovije reforme Zajedničke poljoprivredne politike (ZPP) u EU. Osim ovog krovnog Zakona, u proteklih desetak godina je doneseno više zakona vezanih za agrarnu politiku, dok je nekoliko njih u pripremi.

Zakonom o izmjenama i dopunama Zakona o poljoprivredi i ruralnom razvoju (2014) definisano je da Strategija razvoja poljoprivrede i ruralnih područja određuje dugoročne pravce razvoja agrarne politike. Vlada Crne Gore usvaja Strategiju na period od 7 godina. Imajući u vidu ovaj izmijenjeni kontekst, nova Strategija je izrađena prije isteka roka prethodne i usaglašena je za ZPP 2014-2020.

Strategija razvoja poljoprivrede i ruralnih područja usklađena je sa ostalim nacionalnim strateškim dokumentima, a prije svega sa onima vezanim za regionalni razvoj i održivi razvoj. *Strategija regionalnog razvoja Crne Gore 2014 – 2020* prepoznaje da se najveći dio razvojnog potencijala nalazi u područjima koja su trenutno najmanje razvijena. Kako bi se postigao ravnomjeran regionalni razvoj u Crnoj Gori, neophodna je realizacija i sljedećih mjera:

- ✓ Izgradnja infrastrukturnih objekata (lokalni i regionalni putevi, bolnice, škole, vrtići, sportski objekti, izgradnja stambenih objekata itd.);
- ✓ Povećanje privredne aktivnosti i dalji podsticaji razvoju preduzetništva, malog i srednjeg biznisa;
- ✓ Privlačenje stranih investitora i identifikovanje oblasti za investiranje;
- ✓ Podsticajne mjere za naseljavanje nerazvijenih opština u cilju smanjenja iseljavanja, povratka iseljenog i privlačenja novog stanovništva;
- ✓ Podizanje nivoa i kvaliteta obrazovanja, pogotovo u oblasti visokog obrazovanja, u skladu sa potrebama i zahtjevima tržišta, sa posebnim akcentom na razvijanje i osnaživanje preduzetničkih sposobnosti kod mladih ljudi⁹.

⁹Izvor: Strategija regionalnog razvoja Crne Gore 2014-2020, Ministarstvo ekonomije, jun 2014. godine

Primjenom mjera u skladu sa ZPP i uvođenjem viših standarda u proizvodnji i marketingu poljoprivrednih proizvoda, kao i fokusiranjem na organsku i visoko kvalitetnu proizvodnju, agrarna politika takođe doprinosi održivom gazdovanju prirodnim resursima i prilagođavanju klimatskim promjenama. Strategija održivog razvoja 2014-2020¹⁰ prepoznaje uvođenje zelene ekonomije kao jedne od prioritarnih multidisciplinarnih tema koje zahtijevaju međusektorski pristup, te poljoprivredu i ruralni razvoj kao važne segmente zelene ekonomije Crne Gore. Fokus je na stvaranju integrisanog poljoprivrednog i turističkog proizvoda i ulogu poljoprivredne proizvodnje u smanjenju uvozne zavisnosti.

Strategija razvoja poljoprivrede i ruralnih područja polazi od platforme uspostavljene prethodnim strateškim dokumentom - Nacionalna strategija poljoprivrede i ruralnog razvoja 2007-2013 (Crnogorska poljoprivreda i Evropska unija - Strategija proizvodnje hrane i ruralnog razvoja) sa ciljem usklađivanja agrarne politike, zakonodavstva i institucionalne podrške poljoprivredi sa principima i zahtjevima EU pridruživanja kao i ZPP nakon 2013.godine.

Pod okriljem prethodne Strategije, Nacionalni program razvoja proizvodnje hrane i ruralnih područja 2009-2013 usvojen je u novembru 2008. godine. Nacionalni program je, u suštini, predstavljao operativni dokument za sprovođenje Strategije i okvir za usaglašavanje cjelokupne agrarne politike Crne Gore sa Zajedničkom poljoprivrednom politikom (ZPP) EU. U Nacionalnom programu su dati ciljevi, strateški i pravni okvir i konceptualna polazišta za agrarnu politiku, kao i njeno usklađivanje sa EU modelom podrške poljoprivredi.

Sljedeći važan dokument u oblasti harmonizacije crnogorske politike ruralnog razvoja sa EU modelom jeste IPARD program za programski period 2014-2020. Program definiše mjere podrške u oblasti ruralnog razvoja. Među najvažnijim komponentama su podrška investicijama u primarnu poljoprivredu i prerađivačku industriju, kao i podrška širenju privrednih aktivnosti u ruralnim područjima (diverzifikacija).

Crna Gora je u aprilu 2012. godine postala punopravna članica Svjetske trgovinske organizacije (STO) koja predstavlja najširi forum za vođenje pregovora o liberalizaciji međunarodne trgovine u svim segmentima. Članstvom u STO, ali i kroz druge sporazume o slobodnoj trgovini, Crna Gora je postala dio tržišta koje pokriva više od 800 miliona ljudi. Nakon okončanog procesa pristupanja, Crna Gora je preuzela redovne pretpristupne obaveze kao i sve druge države članice. Pretpristupne obaveze mogu se grupisati u generalne, i obaveze koje su preuzete tokom pristupnih pregovora. Generalne obaveze obuhvataju usklađenost nacionalnih propisa (između ostalog, iz oblasti poljoprivrede) sa STO sporazumima, deklaracijama, odlukama i sl. Obaveze preuzete u toku pregovora određuju obavezu ne uvođenja novih ograničenja nakon usvajanja novih zakona, odnosno da novi propisi ne ograničavaju tržište za strane pružaoce usluga.

Crna Gora je sukcesijom preuzela Okvirnu konvenciju UN o klimatskim promjenama januara 2007. godine, a Kjoto protokol je ratifikovala marta 2007. godine, postajući njegova članica kao ne-Aneks B zemlja, septembra 2007. godine. Prema statusu u okviru Konvencije i Kjoto protokola, Crna Gora nije imala obavezu smanjivanja emisija gasova sa efektom staklene bašte u periodu od 2008. do 2012. godine, odnosno u prvom obavezujućem periodu važenja Kjoto protokola. Međutim, u skladu sa međunarodnim naporima da se dogovore globalne obaveze za period nakon 2020.godine, Crna Goraje u procesu priprema za definisanje nacionalnog doprinosa u okviru izrade Nacionalne strategije o klimatskim promjenama. Uticaj klimatskih promjena na poljoprivrednu proizvodnju ogleda se u ograničenom rastu i razvoju biljaka ili u značajnim redukcijama prinosa. Crna Gora pripada jednom od regiona svijeta u kome se očekuju izrazito negativne posljedice klimatskih promjena na zdravlje stanovništva, privredni razvoj i raspoloživost prirodnih resursa, proizvodnju hrane itd. Sa druge strane, kao zemlja u razvoju, Crna Gora nema značajan udio u globalnom zagađivanju atmosfere gasovima sa efektom staklene bašte, već naprotiv, zahvaljujući relativno

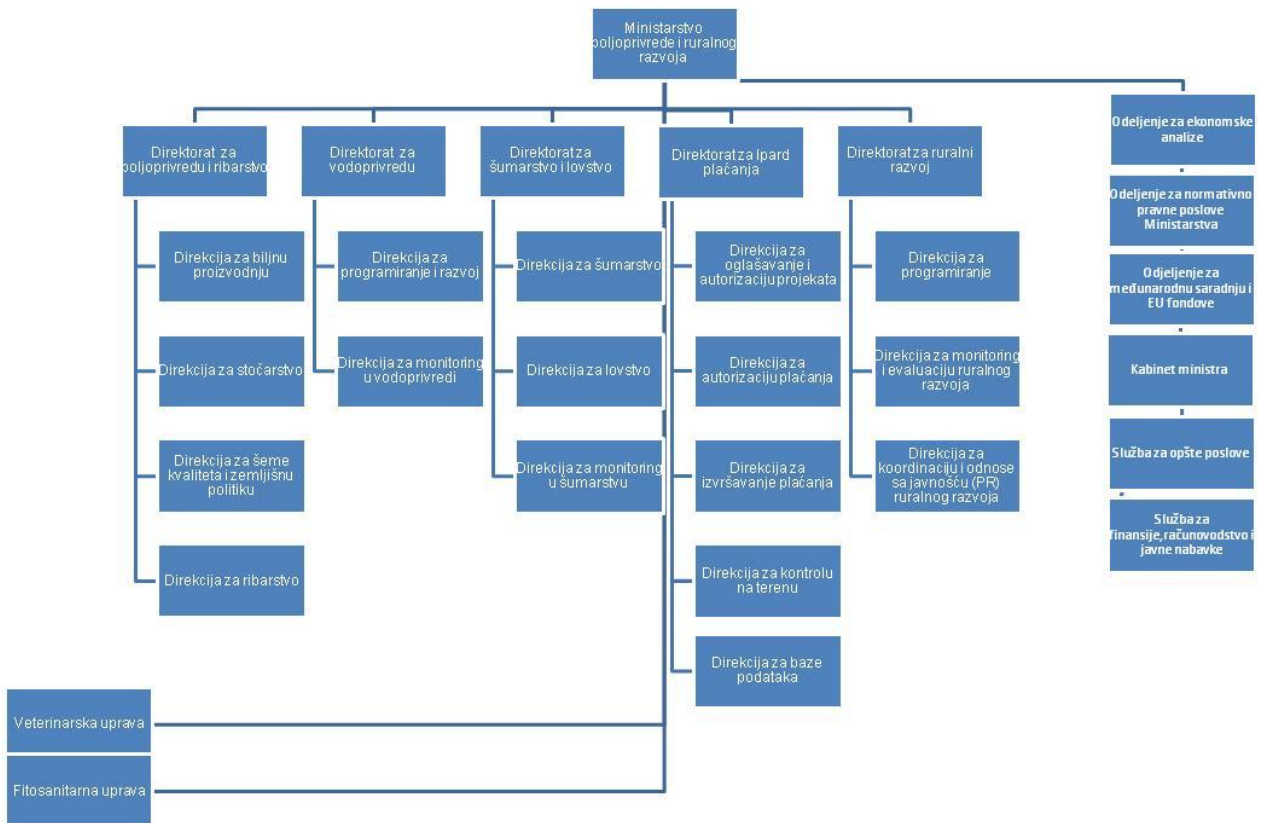
¹⁰Izvor: Nacrt Strategije održivog razvoja 2014-2020 od jula 2014. godine. Usvajanje Strategije se očekuje u prvom kvartalu 2015. godine

visokom stepenu pošumljenosti i pokrivenosti teritorije vegetacijom, doprinosi stabilizaciji sadržaja ugljendioksida u atmosferi.

1.4.2 Institucionalni okvir

Ministarstvo poljoprivrede i ruralnog razvoja kao krovna institucija (MPRR) predlaže zakone i druge zakonske propise, predlaže sistemski rješenja u poljoprivredi, definiše agrarnu politiku i preduzima mjere za njeno sprovođenje. Takođe, predlaže Vladi obim podsticajnih mjera za poljoprivredu i ruralni razvoj (Agrobudžet) i niz drugih dokumenata, propisa i akata neophodnih za usklađeno funkcionisanje i razvoj poljoprivrednog sektora.

Nakon dobijanja statusa kandidata, Crna Gora je proširila opseg aktivnosti na polju procesa EU integracija, naročito u oblasti programiranja pojedinačnih politika, njihovog sprovođenja i kontrole. Stoga, Crna Gora je uspostavila detaljnu unutrašnju strukturu i postavila konkretne zadatke organizacionim jedinicama, kao što je opisano u nastavku.



U okviru MPRR postoji pet direktorata zaduženih za pojedine oblasti u sektoru poljoprivrede i ruralnog razvoja.

Direktorat za poljoprivredu i ribarstvo sastoji se od direkcije za biljnu proizvodnju, direkcije za stočarstvo, direkcije za politiku kvaliteta i zemljišnu politiku i direkcije za ribarstvo. Takođe, direktorat sprovodi nadzor nad radom Uprave za veterinu, Fitosanitarne Uprave i Agencije za duvan.

Direktorat je zadužen za kreiranje poljoprivredne politike, planiranje mjera agrobudžeta, pripremu zakona i drugih propisa iz oblasti poljoprivrede. U procesu pridruživanja direktorat ima glavnu

ulogu u procesu harmonizacije domaćeg zakonodavstva sa ZPP. Direkcija za biljnu proizvodnju zadužena je za predlaganje podzakonskih akata kojim se uređuju tržišni standardi proizvode biljnog porijekla kao što su vino, maslinovo ulje, voće i povrće, žitarice, duvan i kreiranje kriterijuma za mjere direktnih plaćanja u biljnoj proizvodnji. Savjetodavna služba u biljnoj proizvodnji zadužena je za kontrolu na terenu za mjere direktnih plaćanja. Direkcija za stočarstvo zadužena je za predlaganje podzakonskih akata kojim se uređuju tržišni standardi za proizvode životinjskog porijekla kao što su mlijeko, meso, jaja i med, kreiranje mjera direktne podrške za stočarsku proizvodnju. Služba za selekciju stoke vrši terensku kontrolu mjera direktnih plaćanja i izvjestava MPRR. Direkcija za politiku kvaliteta i zemljišnu politiku donosi propise iz oblasti politike kvaliteta, organske proizvodnje i poljoprivrednog zemljišta. Sve tri direkcije učestvuju i u kreiranju mjera ruralnog razvoja u saradnji sa Direktoratom za ruralni razvoj. Sistematizovano je 13 radnih mjesta bez Direkcije za ribarstvo.

Direktorat za ruralni razvoj sastoji se od direkcije za programiranje, direkcije za monitoring i evaluaciju mjera ruralnog razvoja i direkcije za koordinaciju i odnose sa javnošću (PR) ruralnog razvoja.

Direktorat za ruralni razvoj priprema strategije, programe i projekte u oblasti ruralnog razvoja, sa ciljem povećanja konkurentnosti, poboljšanja standarda života u ruralnim područjima, i zaštite prirodne sredine; sprovodi programe i projekte ruralnog razvoja iz nacionalnih i međunarodnih fondova u saradnji sa međunarodnim organizacijama i donatorima.

Direktorat za ruralni razvoju saradnji sa ostalim direktoratima unutar Ministarstva poljoprivrede i ruralnog razvoja ali i uz pomoć drugih ministarstava i institucija izrađuje i priprema IPARD like i IPARD program za Crnu Goru i nacionalno zakonodavstvo za njihovo sprovođenje. Direktorat predlaže izmjene i dopune programa ruralnog razvoja u skladu sa potrebama; prati napredovanje i uticaj sprovođenja svih programa ruralnog razvoja, uključujući IPARD program, i izrađuje izvještaje o monitoringu i evaluaciji; koordinira i pomaže rad Odboru za monitoring IPARD-a i pomaže koordinaciju njegovog rada sa odborom za monitoring IPA-e; koordinira javne aktivnosti u okviru IPARD Programa i izrađuje akcione planove za aktivnosti u okviru mjera Tehničke pomoći; koordinira međunarodnu saradnju u oblasti ruralnog razvoja. Pravilnikom o unutrašnjoj organizaciji i sistematizaciji u Direktoratu za ruralni razvoja predviđeno je 11 radnih mjesta.

Direktorat za IPARD plaćanja sastoji se od šest direkcija: Direkcija za oglašavanje i autorizaciju projekata, Direkcija za autorizaciju plaćanja, Direkcija za izvršavanje plaćanja, Direkcija za kontrolu na terenu, direkcija za računovodstvo i budžet i direkcija za baze podataka. Direktorat za IPARD plaćanja upravlja i odgovoran je za plaćanja koja vrši Ministarstvo kroz IPARD Program, i druge programe podrške. U sklopu svojih aktivnosti Direktorat razmatra zahtjeve za odobravanje projekata; priprema i potpisuje ugovore o dodjeli sredstava bespovratne podrške, razmatra zahtjeve za isplatu podrške; izvršava i odgovoran je za plaćanja. Takođe, Direktorat priprema i sprovodi planove kontrole; priprema i ažurira procedure potrebne za akreditaciju u cilju implementacije IPARD programa; prati plaćanja u odnosu na budžetske linije.

U okviru svojih aktivnosti Direktorat sarađuje sa Odjeljenjem za unutrašnju reviziju, Odjeljenjem za pravne poslove, Službom za opšte poslove i spoljnim revizorskim tijelima; vrši komunikaciju sa spoljnim tijelima koja su uključena u raspodjelu i kontrolu finansijske podrške, uključujući Evropsku komisiju, Nacionalni fond (Ministarstvo finansija Crne Gore), Direktorat za ruralni razvoj – Upravljačko tijelo i sa Nacionalnim službenikom za ovjeravanje. Pravilnikom o unutrašnjoj organizaciji i sistematizaciji u Direktoratu za IPARD plaćanja predviđeno je 36 radnih mjesta.

Veterinarska uprava, kao organ u okviru MPRR zadužena je za: praćenje i sprečavanje, kao i otkrivanje, suzbijanje i iskorjenjavanje zaraznih bolesti kod životinja. Takođe je odgovorna za sprovođenje veterinarske prevencije životinja, hrane životinjskog porijekla, stočne hrane, sjemena za vještačko osjemenjavanje, jajnih ćelija, oplodjenih jajnih ćelija i otpada životinjskog porijekla – i nus proizvoda, u unutrašnjem i spoljotrgovinskom prometu. Specijalizovana veterinarska laboratorija osnovana je u okviru Veterinarske uprave. Laboratorija vrši specijalizovane

dijagnostičke i naučno istraživačke aktivnosti u oblasti zdravlja životinja sa ciljem: zaštite i poboljšanja zdravlja životinja, otkrivanja i dijagnoze bolesti, kontrole zdravstvene bezbjednosti sirovina, prehrambenih proizvoda životinjskog porijekla, stočne hrane, pitke vode za životinje, istraživanja i obuke na različite teme iz oblasti životinjskog zdravlja.

Fitosanitarna uprava, u okviru MPRR, zadužena je za administrativne i srodne poslove koji se odnose na: zdravstvenu zaštitu biljaka, sjemena i sadnog materijala, biljnih sorti, GMO i genetskih resursa, bezbjednosti i kvaliteta hrane biljnog porijekla na nivou primarne proizvodnje, zaštite i prehrane bilja.

Dvije savjetodavne službe, osnovane i finansirane od strane MPRR, rade u okviru Biotehničkog fakulteta.

Služba za selekciju stoke funkcioniše kao jedinstveni servis za cijelu Crnu Goru. Čini je 6 regionalnih centara i 23 zaposlena koji pokrivaju sve opštine. Postoje tri grupe aktivnosti Službe: selekcija i unapređenje potencijala stoke, stručno savjetovanje i davanje savjeta poljoprivrednicima, i obavljanje terenske kontrole o ispunjenosti kriterijuma propisanih mjerama Agrobudžeta od strane korisnika direktnih plaćanja u oblasti stočarske proizvodnje i o tome izvještava MPRR.

Savjetodavna služba u biljnoj proizvodnji pokriva cijelu teritoriju Crne Gore i organizovana je u 7 regionalnih centara sa 18 zaposlenih inženjera poljoprivrede za biljnu proizvodnju. Glavni cilj ove Službe je unapređenje biljne proizvodnje kroz povećanje prinosa i unapređenje kvaliteta proizvoda. Ovo se postiže pružanjem stručnog savjetovanja, preporuka i instrukcija poljoprivrednicima na poljima, kao i putem obuka, seminara i okruglih stolova. Služba takođe vrši terensku kontrolu o ispunjenosti kriterijuma za mjere direktnih plaćanja i mjera ruralnog razvoja i o tome izvještava MPRR.

U cilju jačanja savjetodavnih službi planirana je reorganizacija kojom bi se objedinile ove dvije službe u jedinstvenu Savjetodavnu službu i njihovo povezivanje sa savjetodavcima koji rade u lokalnim upravama na poslovima vezanim za poljoprivredu, što će dovesti i do jačanja kapaciteta kao i bolje informisanosti poljoprivrednih proizvođača. U narednom periodu akcentat će biti na obukama zaposlenih u savjetodavnim službama u cilju pripreme za sprovođenje zajedničke poljoprivredne politike i pružanje usluga poljoprivrednim proizvođačima u pripremi projekata za IPARD program. Jedan od glavnih zadataka Savjetodavne službe u narednom periodu je edukacija poljoprivrednih proizvođača o ispunjavanju zahtjeva bezbjednosti hrane, dobrobiti životinja, zaštiti životne sredine i vođenja računovodstva na poljoprivrednim gazdinstvima.

Laboratorija za mljekarstvo takođe funkcioniše u okviru Biotehničkog fakulteta i njen cilj je poboljšanje kvaliteta mlijeka i mliječnih proizvoda.

Istraživačke i obrazovne institucije i stručna pomoć

Biotehnički fakultet je jedinica Univerziteta Crne Gore i ima obrazovnu, naučnu i savjetodavnu funkciju u oblasti poljoprivrede i šumarstva. Svoju obrazovnu (nastavnu) ulogu obavlja od 2005/2006. godine. U okviru fakulteta postoje dva studijska programa: Stočarstvo i Biljna proizvodnja. Postdiplomske specijalističke i magistarske studije u oblasti biljne proizvodnje obuhvataju tri programa i to: voćarstvo i vinogradarstvo; ratarstvo i povrtarstvo i zaštita bilja, dok su postdiplomske specijalističke i magistarske studije u oblasti stočarstva organizovane kao jedinstven studijski program – Stočarstvo. Biotehnički fakultet posjeduje ogledno polje na lokaciji Lješkopolje sa 25 ha vinograda, voćnjaka, staklenika i vinski podrum kapaciteta 300 hl. Od svog osnivanja, Biotehnički fakultet doprinio je rješavanju problema sa kojima su se poljoprivrednici suočavali, primjenom savremenih istraživanja, obrazovnih i drugih usluga. Fakultet je uspostavio saradnju sa privrednim sektorom kroz veliki broj zaključenih sporazuma i realizovanih aktivnosti, a aktivni su i na polju međunarodne saradnje.

Fakultet za prehrambenu tehnologiju, bezbjednost hrane i ekologiju (FPTBHE) osnovan je 2012. godine, u okviru Univerziteta Donja Gorica. Glavne aktivnosti fakulteta su obrazovnog, naučnog i istraživačkog karaktera. FPTBHE ima 4 smjera (tehnološki inženjering, sanitarni inženjering, ekološki inženjering i inženjering HoReKa sistema) u okviru dodiplomskih studija. Kao naučno-istraživačka institucija, FPTBHE pokriva sljedeće oblasti: osnovna istraživanja, primijenjena istraživanja; pružanje usluga; promocija i umrežavanje i saradnja. Veza sa privredom ogleda se u sljedećim aktivnostima: organizovanje stručne prakse i vježbi za studente, rad u laboratoriji i rad na projektima. FPTBHE je uspostavio dobru saradnju sa brojnim kompanijama iz oblasti poljoprivrede i prerade hrane kao i sa državnim i međunarodnim univerzitetima, fakultetima i istraživačkim institucijama.

1.4.3 Postojeća budžetska podrška za poljoprivredu i razvoj ruralnih područja

Državna pomoć razvoju i sprovođenju agrarne politike realizuje se kroz godišnji Agrobudžet. Agrobudžet sadrži niz mjera i podsticajnih šema usklađenih sa prioritetima agrarne politike u okviru nacionalne strategije i programa rada MPRR. Radi lakšeg praćenja (monitoringa) indikatora za analizu agrarne politike, budžet se posmatra po sljedećim vrstama politika i grupama mjera:

- Mjere tržišno-cjenovne politike¹¹,
- Mjere ruralnog razvoja,
- Javne usluge i usluge u poljoprivredi,
- Mjere razvoja ribarstva.

Mjere direktne podrške realizuju se kroz mjere tržišno cjenovne politike planirane na godišnjem nivou. Ova podrška dodjeljuje se za stočarsku proizvodnju, biljnu proizvodnju, sektor mljekarstva i proizvodnju duvana.

Podrška se daje:

- Po hektaru obrađene zemlje za žitarice, krompir, krmno bilje, heljdu i druge kulture (osim duvana) i proizvodnju sjemena usjeva ili po hektaru zasijane i/ili zasađenih površina za proizvodnju duvana;
- Po grlu priplodne stoke, priplodnih ovaca i koza i organizovanog uzgoja junica, bikova i volova;
- Po litru proizvedenog mlijeka i broju zaklane stoke.

Ova plaćanja nijesu u skladu sa EU pravilima propisanim Regulativom (EK) br. 73/2009. U toku procesa pristupanja, postepeno će se uvoditi reforme koje će biti usmjerene na odvajanje plaćanja od proizvodnje i baziraće se na pravima po prihvatljivom ha.

Cilj **mjera ruralnog razvoja** je da poboljša životne uslove u ruralnim područjima, kao i životni standard poljoprivrednih proizvođača; da obezbijedi neophodne investicije u infrastrukturu i unaprijedi procese proizvodnje, da poveća konkurentnost domaćih proizvođača i unaprijedi prerađivačke kapacitete, obezbijedi podršku očuvanju tradicionalnih proizvoda, itd. U cilju povećanja transparentnosti, većina sredstava u okviru mjera ruralnog razvoja dodjeljuje se putem javnih poziva. Ovim se povećavaju institucionalni kapaciteti za predstojeće pozive iz IPARD programa, a takođe i pripremaju poljoprivredni proizvođači za nove procedure i uslove.

Agrobudžet se definiše na godišnjem nivou i odražava tok sprovođenja agrarne politike. U posljednje vrijeme, akcenat je stavljen na unapređenje kvaliteta proizvoda (naročito mlijeka), ali i

¹¹Ovo su aktuelne definicije u Agro budžetu Crne Gore i biće prilagođene novom godišnjem planiranju budžetskih sredstava za sector poljoprivrede (2015.godina), s obzirom da „mjere tržišno cjenovne politike” usmjerene na direktna plaćanja, mogu dovesti u zabludu.

U posljednje tri godine, u prosjeku 87.4% sredstava iz mjera tržišno-cjenovne politike je bilo usmjereno kroz Direktna plaćanja. Ostatak sredstava bio je opredijeljen za implementaciju programa podrške pčelarstvu (u prosjeku 2.9%) i mjere za stabilizaciju tržišta (9.7% u prosjeku, za ograničene tržišne intervencije i upravljanje rizicima u poljoprivredi).

na dalje investicije u sektoru proizvodnje mlijeka, maslinarstva i povrtarstva, kao i podršku udruženjima proizvođača. Više sredstava oprijedijeljeno je za uvođenje neophodnih standarda (npr. HACCP) i šema kvaliteta, kao i za organsku proizvodnju. U tabeli 1 prikazani su struktura i iznos Agrobudžeta za period 2010-2014.

Tabela 1: Iznos i struktura Agrobudžeta (2010-2014), u EUR i %

	2010		2011		2012		2013		2014	
Agrobudžet Ukupno	18,671,145		21,122,000		20,574,500		20,312,000		20,429,670	
		%		%		%		%		%
Poljoprivreda	15,401,910	83%	19,246,000	91%	19,032,322	93%	18,558,780	91%	18,757,850	92%
Mjere tržišno-cjenovne politike	5,082,841	27%	5,710,989	27%	6,520,322	32%	6,183,420	30%	5,448,164	27%
Ruralni razvoj	4,742,800	25%	6,615,000	31%	5,838,000	28%	5,615,000	28%	6,581,000	32%
Podrška opštim uslugama	1,779,991	10%	1,126,000	5%	1,048,000	5%	1,174,360	6%	1,187,390	6%
Socijalna davanja	2,920,000	16%	2,820,000	13%	2,820,000	14%	2,720,000	13%	2,650,000	13%
Tehnička i administrativna podrška implementaciji programa	876,278	5%	600,000	3%	500,000	2%	397,000	2%	291,296	1%
Institucionalni razvoj	0	0%	2,386,000	11%	2,306,000	11%	2,469,000	12%	2,600,000	13%
Ribarstvo	1,123,364	6%	171,000	1%	171,000	1%	213,220	1%	250,020	1%
Program zdravstvene zaštite	2,126,967	11%	1,670,000	8%	1,337,500	6%	1,550,000	8%	1,421,800	7%
Fitosanitarne mjere	220,000	1%	270,000	1%	237,500	1%	190,000	1%	188,800	1%
Mjere zaštite zdravlja životinja	1,906,967	10%	1,400,000	7%	1,100,000	5%	1,350,000	7%	1,233,000	6%

Izvor: MPRR

2. ANALIZA TRENUTNOG STANJA U POLJOPRIVREDI I RURALNIM PODRUČJIMA

2.1. Makroekonomski okvir i značaj poljoprivrednog sektora

2.1.1 Makroekonomski okvir

Nakon nekoliko godina koje su okarakterisane visokim rastom BDP (uslovljen sektorom nekretnina, građevinarstvom i turizmom), budžetskog suficita, rekordnog priliva direktnih stranih investicija, povećanja broja zaposlenih kao i dinamičnog razvoja bankarskog sektora, Crna Gora doživljava period krize i recesije tokom 2009. godine. Nakon ekonomskog oporavka u 2010. godini, postignut je realni rast BDP u 2011. godini za 2,5%, dok je u 2012. zabilježen pad od 2,5%. Negativni ekonomski trendovi bili su karakteristični za većinu zemalja u regionu; unutrašnje strukturne slabosti dovele su do značajnog usporavanja crnogorske ekonomije, sa slabim ali stabilnim oporavkom. Prema preliminarnim podacima iz MONSTAT-a¹², realni rast BDP u 2013. godini iznosio 3,3%¹³. Tabela u nastavku predstavlja ključne makroekonomske indikatore za Crnu Goru u periodu 2007-2013. godine.

Tabela 2: Osnovni makroekonomski indikatori u Crnoj Gori

Makroekonomski indikatori	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
BDP u tekućim cijenama u EUR	2,680.0	3,085.6	2,981.0	3,104.0	3,234.0	3,148.9	3,350 ¹⁴
BDP realna stopa rasta	10.7	6.9	-5.7	2.5	3.2	-2.5	3.5 ¹⁵
BDP po glavi stanovnika u EUR	4,280	4,908	4,720	5,006	5,211	5,063	5,402
Industrijska proizvodnja - stopa rasta %	0.1	-2	-32.2	17.5	-10.3	-7.1	10.6
Preradivačka industrija - stopa rasta %	9.3	-11.3	-38.6	-0.3	6.8	-10.1	-5.0
Inflacija, metoda potrošačke cijene (%) – Decembar	4.2	8.5	3.6	0.7	2.8	5.1	0.3
Broj turista	1,150,000	1,188,100	1,207,700	1,263,000	1,373,500	1,439,500	1,492,006
Broj nezaposlenih	216,902	166,221	174,152	161,742	163,082	166,531	171,474
Stopa nezaposlenosti (%)	11.9	16.8	19.1	19.7	19.7	19.7	19.5
Izvoz roba i usluga (mil. EUR)	1,156.4	1,226.4	1,027.8	1,157.7	1,382.6	1,389.4	1,460.5 ¹⁶
Uvoz roba i usluga (mil. EUR)	2,305.7	2,880.5	1,948.8	1,960.5	2,099.6	2,166.4	2,143.7
Trgovinski bilans (mil. EUR)	-1,149.3	-1,654.1	-921.0	-802.9	-717.0	-776.9	683.2
Direktne strane investicije - neto (mil. EUR)	524.9	567.6	1,006.4	552.0	389.1	461.1	323.9
Stopa siromaštva (%)	8.0	4.9	6.8	6.6	9.3	11.3	n/a

Izvori: Monstat, Eurostat, CBCG, Ministarstvo finansija Crne Gore, Zavod za zapošljavanje Crne Gore

¹²Izvor: MIPA, Country Report 2013

¹³ MIPA, Country Report 2013

¹⁴ Monstat, preliminarni podaci

¹⁵ Monstat, preliminarni podaci

¹⁶ Bilten CBCG (Januar 2014) – preliminarni podaci za 2013

2.1.2 Značaj poljoprivrede za nacionalnu ekonomiju

Kao jedan od ključnih sektora crnogorske ekonomije, poljoprivreda predstavlja najznačajniji izvor prihoda posebno stanovništva na sjeveru, u planinskom regionu, čije su mogućnosti ograničene kada je u pitanju ostvarenje alternativnih prihoda.

U 2013. godini, BDP Crne Gore iznosio je EUR 3,327 milijardi, a sektor poljoprivrede (zajedno sa šumarstvom, lovom i ribolovom), iznosio je EUR 266 miliona ili 8% od ukupnog BDP. Prerađivačka industrija, uzimajući u obzir sve prerađivačke sektore, ne samo sektore za preradu hrane, iznosila je EUR 137 miliona ili 4,1% od ukupnog BDP. Poljoprivreda kao sektor ima veliki potencijal u povećanju dodate vrijednosti primarne proizvodnje kroz preradu. Pored toga, bruto poljoprivredna proizvodnja (zajedno sa šumarstvom, lovom i ribolovom) – vrijednost ostvarenog prometa u poljoprivredi – iznosio je EUR 436 miliona. Tabela u nastavku predstavlja strukturu crnogorskog BDP u 2012. i 2013. godini, kako u apsolutnom tako i u relativnom smislu.

Tabela 3: Struktura BDP Crne Gore u 2011, 2012. i 2013. godini

NACEREV 2	Bruto dodata vrijednost u 2011, tekuće cijene, u 000 EUR	Bruto dodata vrijednost u 2012, tekuće cijene, u 000 EUR	Realna stopa rasta	Udio u BDP u 2011	Udio u BDP u 2012	Udio u BDP u 2013
A Poljoprivreda, šumarstvo i ribolov	256,726	232,012	-10.5	7.94%	7.37%	8.0%
B Vađenje ruda i kamena	35,725	33,591	-7.7	1.10%	1.07%	1.1%
C Proizvodnja	162,535	135,462	-12.9	5.03%	4.30%	4.1%
D Snabdijevanje strujom, gasom, parom i klimatizacija	65,424	89,708	1.4	2.02%	2.85%	4.1%
E Snabdijevanje vodom, kanalizacija, upravljanje otpadnim vodama	67,230	68,862	0.1	2.08%	2.19%	2.0%
F Građevinarstvo	158,081	145,192	-11.9	4.89%	4.61%	4.1%
G Veleprodaja i maloprodaja; popravka motornih vozila i motocikala	391,686	386,333	-1.8	12.11%	12.27%	11.7%
H Transport i skladištenje	150,880	130,287	-4.1	4.67%	4.14%	3.8%
I Usluge smještaja i ishrane	207,176	210,511	3.2	6.41%	6.69%	6.5%
J Informatičke i komunikacijske aktivnosti	164,957	154,588	2.2	5.10%	4.91%	4.5%
K Finansijske aktivnosti i aktivnosti osiguranja	131,838	129,081	-1.8	4.08%	4.10%	4.2%
L Nekretnine	219,875	226,273	0.9	6.80%	7.19%	6.8%
M Profesionalne, naučne i tehničke aktivnosti	88,175	89,858	3.9	2.73%	2.85%	2.3%
N Administrativne aktivnosti i servisi podrške	26,755	29,352	4.3	0.83%	0.93%	1.1%
O Javna uprava i odbrana; obavezno socijalno osiguranje	256,930	246,306	2.8	7.94%	7.82%	7.4%
P Obrazovanje	139,272	142,854	3.3	4.31%	4.54%	4.2%
Q Zdravlje ljudi i socijalna zaštita	121,959	124,377	0.2	3.77%	3.95%	3.9%
R Umjestnost, zabava i rekreacija	39,807	38,834	2.5	1.23%	1.23%	1.4%
S Ostale uslužne djelatnosti; Djelatnost + T domaćinstva kao poslodavca; različita dobra i usluge – proizvodna aktivnost domaćinstva za ličnu upotrebu	19,637	22,133	-2.0	0.61%	0.70%	0.7%
U Aktivnosti ekstra-teritorijalnih organizacija i tijela
Ukupno	2,704,668	2,635,614	-2.0	83.63%	83.70%	81.9%
Porezi na proizvode minus subvencije na proizvode	529,392	513,243	-5.3	16.37%	16.30%	18.1%
BRUTO DOMAĆI PROIZVOD (tekuće cijene)	3,234,060	3,148,857	-2.5	100.00%	100.00%	100.0%

Izvor: MONSTAT

Ukupan broj poljoprivrednih gazdinstava u Crnoj Gori je 48.870¹⁷. Od ovog broja, 48.824 su porodična poljoprivredna gazdinstva, dok je samo 46 njih registrovano kao poslovni subjekti. Prema podacima o zaposlenosti, poslovni subjekti u poljoprivredi zapošljavali su 2.505 lica u 2012. godini¹⁸. U odnosu na ukupan broj zaposlenih u Crnoj Gori, to je svega 1,5%¹⁹. Međutim, prema podacima Popisa iz 2010. godine, u 48.824 porodice - poljoprivredna gazdinstva, bilo je 98.341 lica koja rade, dok je 46 poslovnih subjekata zapošljavalo 608 lica. Obračunato u godišnjim radnim jedinicama (GRJ - ekvivalent puno radno vreme zaposlenih), u poljoprivredi je angažovano skoro 30% ukupno zaposlenih u Crnoj Gori, što dokazuje veći udio zaposlenosti u poljoprivredi (3-4 puta) u odnosu na njen doprinos ukupnom BDP-u (obrazac poznatu većini zemalja EU 28). Razlika između zvanične zaposlenosti u poljoprivredi i realnim situacijama proizilazi iz činjenice da MONSTAT ne prepoznaje MPRR kao administrativni izvor statističkih podataka. Dok se privremena rješenja traže, ovaj problem će se riješiti nakon što Centralni registar porodičnih gazdinstava bude završen i u potpunosti operativan, a taj proces je u toku.

Kao i u mnogim drugim evropskim zemljama, crnogorsku poljoprivredu karakteriše starenje seoskog stanovništva i znatno niži prosječni nivo obrazovanja. Više od 44% njih je starije od 55 godina, a 65% je starije od 45 godina. Više od polovine (55,3%) zaposlenih u poljoprivredi je završilo srednju školu, a samo 9,1% je završilo ili višu školu ili fakultet²⁰. To pokazuje da Crnu Goru ne zaobilaze opšti trendovi kada je u pitanju radna snaga u poljoprivredi (u EU, poljoprivreda takođe ima nepovoljnu starosnu strukturu: 33% radne snage u poljoprivredi je mlađe od 40 godina, 57% je bilo između 40 i 65 godina, a 10% je starosti 65 godina i više²¹).

¹⁷Izvor: Popis poljoprivrede 2010, Monstat

¹⁸ Statistički godišnjak 2013, Monstat

¹⁹ Ovaj broj obuhvata samo pravna lica čija je osnovna djelatnost (statistički gledano) poljoprivreda. Broj zaposlenih je određen na osnovu evidencije koju vodi Centralni registar Poreske uprave. Poreska uprava vodi evidenciju samo onih zaposlenih u poljoprivredi koji su se registrovali za PDV. Imajući u vidu poreske podsticaje (po Zakonu o PDV-u) za individualne poljoprivredne proizvođače, prema kojima oni nijesu u obavezi da plaćaju PDV ukoliko njihovi godišnji prihodi ne prelaze 18.000 EUR, onda je razumljivo zašto većina poljoprivrednih proizvođača koja je aktivna na svojim poljoprivrednim gazdinstvima nije registrovana u Poreskoj upravi.

²⁰Izvor: Popis poljoprivrede iz 2010. godine, MONSTAT; odnosi se na ljude angažovane u poljoprivredi na porodičnim gazdinstvima.

²¹EU poljoprivredno ekonomski izvještaj, br.8, jul, 2013, http://ec.europa.eu/agriculture/rural-area-economics/briefs/pdf/08_en.pdf

Tabela 4: Značaj poljoprivrede za crnogorsku ekonomiju

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
BDV poljoprivrede, šumarstva i ribarstva u tekućim cijenama u hiljadama EUR²²	194,123	230,499	246,812	237,886	256,726	232,012	266.886
Udio poljoprivrede, šumarstva i ribarstva u BDP (%)	7.2	7.5	8.3	7.7	7.9	7.4	8.0n/a
BDV poljoprivrede, šumarstva i ribarstva po glavi stanovnika u EUR	310.0	366.6	390.8	383.7	413.7	373.0	429.6
Zapošljavanje u poljoprivredi, šumarstvu i ribarstvu							
- Broj zaposlenih	2,698	2,780	2,819 ²³	2,224	2,292	2,505	2,771
- Udio u ukupnom zapošljavanju	1.7	1.7	1.6	1.4	1.4	1.5	1.6
Trgovina poljoprivrednim proizvodima²⁴							
- Izvoz poljoprivrednih proizvoda (u hiljadama EUR)	40,750	40,675	41,967	50,841	57,292	63,957	62,619
- Udio u ukupnom izvozu (%)	8.9	9.8	15.1	15.4	12.5	17.4	16.6
- Uvoz poljoprivrednih proizvoda (u hiljadama EUR)	321,321	417,302	389,523	397,692	429,259	435,437	442,758
- Udio u ukupnom uvozu (%)	15.5	16.5	21.8	23.8	23.5	23.6	24.9
- Trgovinski bilans poljoprivrednih proizvoda (u hiljadama EUR)	-280,571	-376,627	-347,556	-346,851	-3371.967	-371,480	-380,139
Pokrivenost uvoza izvozom (%)	12.7	9.7	10.7	12.8	13.3	14.7	14.1

Izvori: MONSTAT i Ministarstvo poljoprivrede i ruralnog razvoja

Najznačajniji partneri Crne Gore u izvozu i u uvozu su zemlje potpisnice CEFTA sporazuma. Crna Gora ima najveću trgovinu sa Srbijom, zatim sa zemljama EU, Turskom itd. To dovodi do zaključka da su najznačajniji partneri u trgovini upravo zemlje sa kojima Crna Gora ima potpisane sporazume o slobodnoj trgovini. Ovi sporazumi se koriste za postizanje potpune ili djelimične liberalizacije tržišta. Međutim, ako se podaci o trgovini pažljivo analiziraju, zaključak je da Crna Gora ne koristi prednosti tih sporazuma u dovoljnoj mjeri i da crnogorski proizvođači nijesu uspjeli da značajno povećaju izvoz svojih proizvoda na tim tržištima od njihovog usvajanja.

Proizvodi koji čine najveći dio crnogorskog uvoza su : svježa svinjetina (usljed razvoja industrije mesnih prerađevina i činjenice da proizvodnja svinjskog mesa u Crnoj Gori nije održiva zbog visokih troškova stočne hrane koja se uglavnom uvozi), sokovi (gazirana bezalkoholna pića), mlijeko i mliječni proizvodi, žitarice i proizvodi na bazi žitarica, itd. S druge strane, proizvodi koji su najzastupljeniji u izvozu su: vino, prerađevine od mesa, sirova koža, voće, pivo, i određeni konditorski proizvodi.

Podatak koji zabrinjava je da Crna Gora uvozi veliku količinu proizvoda koja bi mogla zapravo biti proizvedena u zemlji. Najbolji primjer za opis ove situacije je flaširana voda. Naime, Crna Gora ima 7 fabrika flaširane vode, koje su u 2013. godini proizvele ukupno 22.8 miliona litara (samo 40% od ukupne godišnje potrošnje) u odnosu na 350 miliona litara izvorskih kapaciteta kojima upravljaju (pod koncesijom). Uprkos značajnoj neiskorišćenosti proizvodnih kapaciteta (manje od 7% se koristi) crnogorska flaširana voda je izuzetno konkurentna po pitanju kvaliteta, pakovanja i označavanja. Međutim, u istom periodu u 2013. godini, Crna Gora je uvezla 31.5 miliona litara flaširane vode u poređenju sa skromnih 1.1 milion litara vode koja je izvezena²⁵. Povećanje učešća na tržištu i obima izvoza može se postići kroz zajedničke i unaprijeđene marketing aktivnosti

²²2010 -2013 Poljoprivreda, šumarstvo, ribarstvo

²³ 2007-2009 Poljoprivreda, šumarstvo, ribarstvo i snabdijevanje vodom

²⁴ Proizvodi koji su isključeni iz Dijela 3 (Riba) i naslovi 1604-1605 (riblji proizvodi)

²⁵Izvor: Privredna komora Crne Gore, Izvještaj o proizvodnji flaširane vode i njenom udjelu na tržištu, april 2014. godine

proizvođača organizovanih u grupe prije nego pojedinačno, za šta su i predviđene mjere podrške ovom Strategijom.

Sa ciljem da se smanji spoljnotrgovinski deficit u oblasti poljoprivrede, Crna Gora ovom Strategijom postavlja odgovarajuće okvirne uslove za ovaj sektor, kako bi se:

- Povećala konkurentnost nacionalnog sektora na domaćem tržištu i
- Povećale izvozne aktivnosti, prije svega:
 - Kroz bolje povezivanje sa turističkim sektorom koji bi rezultirao u tzv. "tihan izvoz"
 - Prema ciljnim tržištima, što se može postići uvođenjem relevantnih zdravstvenih, bezbjednosnih i marketinških standarda, kao preduslova za stavljanje proizvoda na tržište, i uvođenjem politike kvaliteta koja je zasnovana na zaštiti geografskog porijekla proizvoda (PDO, PGI i TSG),
 - Kroz dalji razvoj organske proizvodnje, uzimajući u obzir sve veću potražnju za organskim proizvodima na svjetskom tržištu.

2.2. Raspoloživi resursi i životna sredina

2.2.1 Zemljište

Kao jedan od najvažnijih prirodnih resursa, zemljišni pokrivač Crne Gore je veoma raznovrstan, karakterističan po heterogenim sistematskim jedinicama, što je posljedica raznolikosti uslova nastanka: matičnih supstrata različitih geoloških i litoloških svojstava, izražene forme reljefa, promjenjivosti klimatskih uslova i načina korišćenja. Preovlađuju zemljišta skromne plodnosti, kisjele reakcije, lakšeg mehaničkog sastava, često skeletna i plitka, što ima za posljedicu niski absorptivni kompleks, a samim tim malu sposobnost za zadržavanje vlage i hranljivih materija.

Površina poljoprivrednog zemljišta u Crnoj Gori iznosi 515.740ha (posljednji dostupni podaci iz 2011. godine²⁶), što predstavlja 37.4% teritorije Crne Gore. Od ovog, 189.144ha je obradivo zemljište, kako je i prikazano u tabeli 5. Činjenica da se skoro dvije trećine poljoprivrednog zemljišta trenutno ne obrađuje, ukazuje na potencijal za razvoj poljoprivrede u Crnoj Gori. Kako bi se povećala površina obradivog područja, MPRR je pokrenulo inicijativu za davanje u zakup državnog poljoprivrednog zemljišta zainteresovanim poljoprivrednicima. Jedan od ograničavajućih faktora za veći procenat davanja zemljišta u zakup predstavlja neadekvatna katastarska evidencija koja otežava (ponegdje i onemogućava) utvrđivanje parcela koje su u državnom vlasništvu.

Tabela 5: Poljoprivredno zemljište po kategorijama (u ha)

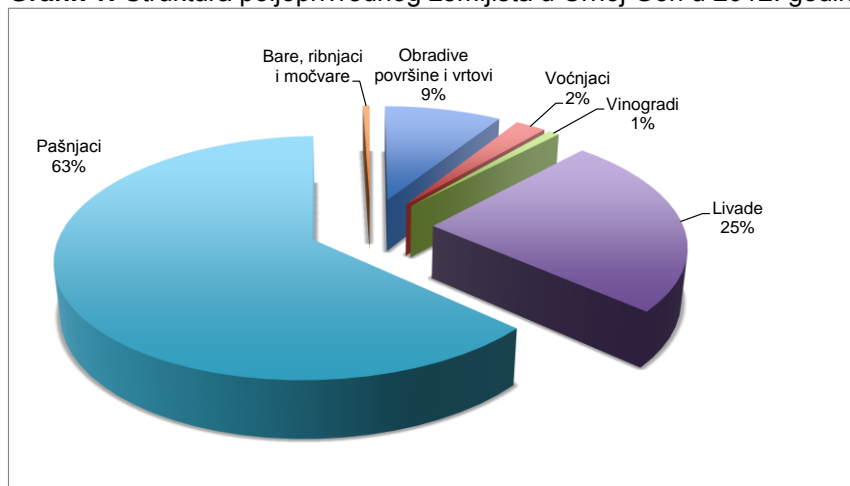
	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Poljoprivredno zemljište	516,465	515,219	516,070	516,798	515,740	515,717
Neobradivo poljoprivredno zemljište	326,526	325,919	327,181	328,095	326,596	326,642
Obradivo zemljište	189,939	189,300	188,889	188,703	189,144	189,075
Obradive površine i vrtovi	44,957	45,237	45,673	45,472	45,748	45,809
Voćnjaci	11,976	11,885	11,899	11,970	12,007	12,028
Vinogradi	4,225	4,325	4,386	4,391	4,399	4,512
Livade	128,781	127,853	126,931	126,870	126,990	126,726
Pašnjaci	323,876	324,269	324,531	324,447	323,953	323,998
Bare, ribnjaci i močvare	2,650	2,650	2,650	2,648	2,643	2,644

Izvor: MONSTAT, Statistički godišnjak 2012

Imajući u vidu površinu i strukturu poljoprivrednog zemljišta, sa 0,83ha poljoprivrednog zemljišta po stanovniku, kao i 0,31ha obradivog zemljišta po stanovniku, Crna Gora spada u grupu evropskih zemalja sa povoljnim zemljišnim resursima za razvoj poljoprivrede. Sljedeći grafikon prikazuje strukturu poljoprivrednog zemljišta u Crnoj Gori u 2012. godini.

²⁶Izvor: Statistički godišnjak 2012, MONSTAT

Grafik 1: Struktura poljoprivrednog zemljišta u Crnoj Gori u 2012. godini

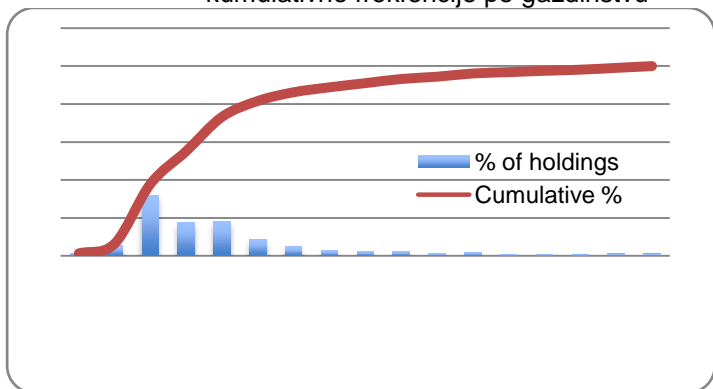


Izvor: MONSTAT, Statistički godišnjak 2013

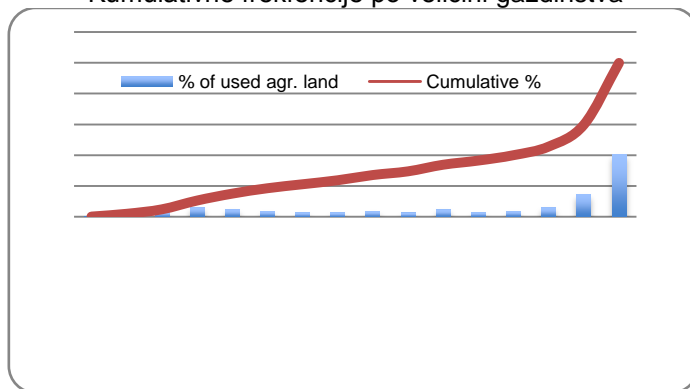
Uprkos značajnim zemljišnim resursima, ono je podijeljeno među mnogim porodičnim gazdinstvima. Tako 31,6% ukupnog poljoprivrednog zemljišta čine parcele površine do 0,50ha. Više od polovine gazdinstava (54,1%) koristi 0,10 do 1 ha poljoprivrednog zemljišta.

Kao što je prikazano na graficima 2 i 3, 73% porodičnih gazdinstava imaju zemljišne površine manje od 2ha, dok samo 0,9% porodičnih gazdinstava imaju zemljišne površine veće od 100ha; ipak one čine 38% ukupnog iskorišćenog poljoprivrednog zemljišta²⁷, što znači da Crna Gora ima dovoljno zemljišnih resursa koji su potrebni za konkurentnu poljoprivrednu proizvodnju. U primorskom regionu, struktura (veličina gazdinstava) je najnepovoljnija, dok sjeverni region ima najveći procenat gazdinstava koja koriste veće površine poljoprivrednog zemljišta.

Grafik 2: Raspodjela poljoprivrednog zemljišta, kumulativne frekvencije po gazdinstvu



Grafik 3: Raspodjela poljoprivrednog zemljišta; Kumulativne frekvencije po veličini gazdinstva



Izvor: MONSTAT, Popis poljoprivrede 2010

Porodična poljoprivredna gazdinstava i poslovni subjekti imaju ukupno 309.240ha raspoloživog zemljišta, od čega 95,2% ili 294.400ha je u vlasništvu porodičnih gazdinstava. Iskorišćeno poljoprivredno zemljište čini 71,6% ukupnog poljoprivrednog zemljišta. Prosječno poljoprivredno gazdinstvo ima 4,6ha iskorišćenog poljoprivrednog zemljišta²⁸. Veliki broj neobrađivih površina posljedica je velikog udjela pašnjaka u ukupnoj površini poljoprivrednog zemljišta u Crnoj Gori.

Najkvalitetnije zemljište se nalazi u riječnim dolinama, kraškim poljima i visoravnima. Crnogorski reljef je karakterističan po padinama terena iznad 10° (65%); padine između 5-10° čine 28%.

²⁷ Detaljnija tabela je data u Aneksu.

²⁸ Izvor: Popis poljoprivrede, Monstat 2010

Svega 7% teritorije ima nagib manji od 5° što omogućava intenzivnije korišćenje zemljišnih resursa u svrhe poljoprivrede bez značajnih erozivnih procesa. Oko 300 bujičnih basena su pogođeni erozijom, gdje količina prevezenih naslaga iznosi više od 2 miliona m³ godišnje.

Kvalitet zemljišta u Crnoj Gori sa stanovišta praćenja zagađenja je dobar, što znači da zemljište nije zagađeno teškim metalima i drugim zagađujućim materijama. Sa stanovišta plodnosti zemljišta, situacija je drugačija, jer su veći dio zemljišta plitka skeletna zemljišta niske plodnosti i niskog kapaciteta zadržavanja vlažnosti.

Kao teritorija sa najvećim brojem vodenih taloga u Evropi, usljed nepovoljnog vodnog bilansa, gotovo 35% površine ima problem nedostatka vode. Pogodnih zemljišta za navodnjavanje ima oko 51.000 ha, međutim, navodnjavanje se primjenjuje na svega 15-17%.

Glavni problemi u pogledu zemljišta u Crnoj Gori se odnose na sljedeće:

- Promjena namjene zemljišta - prije svega, odnosi se na urbanizaciju, izgradnja industrijskih i drugih infrastrukturnih objekata. Ovaj problem je značajno istaknut u blizini naselja, dolina, oko riječnih tokova, i u primorskom regionu; tačne brojke o prenamjeni zemljišta nijesu dostupne, ali ipak, radi ilustracije, nivo izgrađenosti obalnog područja (1km od mora) u ovom trenutku iznosi 13.8%, što je prosjek u 38 evropskih zemalja. Međutim, ako se uzme u obzir planirana gradnja (već usvojeni prostorni planovi) onda ta brojka dostiže skoro 46.5% što je znatno više nego u većini evropskih zemalja sa izuzetkom Belgije koja ima visoku stopu gustine naseljenosti²⁹.
- Degradacija zemljišta kroz eksploataciju mineralnih sirovina (šljunak, pijesak, različite rude);
- Različiti oblici zagađivanja (industrijsko, zagađivanje iz poljoprivrede i otpadne vode), koje mijenjaju hemijske, fizičke i biološke karakteristike zemljišta;
- Proces erozije sve više postaje posljedica nekoordinisanog upravljanja zemljištem i gubitka biodiverziteta, kao i nerealizovanje mjera vezanih za sprečavanje erozije;
- Neadekvatni podaci u katastru.

Suštinu ovih problema čini nekoliko trendova i procesa:

- Demografski trendovi - napuštanje ruralnih područja i migracija ka urbanim sredinama (što takođe znači napuštanje tradicionalnog načina korišćenja zemljišta zbog kojeg je, kroz ekološki proces sukcesije, poljoprivredno zemljište izgubljeno ili je preraslo u šume);
- Loše upravljanje zemljištem - sistem upravljanja zemljištem je nerazvijen (ne postoji adekvatna zemljišna politika), nedostaju informacije i statistički podaci sa terena, monitoring i adekvatni ljudski i tehnički kapaciteti.³⁰ Ovo predstavlja ozbiljno ograničenje ako se uzme u obzir da je značajan dio poljoprivrednog zemljišta u državnom vlasništvu, a koje se može izdavati zainteresovanim investitorima³¹.

Tržište zakupa poljoprivrednog zemljišta još uvijek je nerazvijeno zbog, prije svega, problema mentaliteta. Zemlja se obično nasljeđuje i slabo znanje o pravnim stvarima stvara rizik kod vlasnika zemljišta. Banke prihvataju zemljište kao garanciju (zalog) prilikom odobravanja kredita, ipak, kada

²⁹Izvor: Socio-ekonomska analiza obalnog područja Crne Gore, Upravljanje obalnim područjem Crne Gore, Ministarstvo održivog razvoja i turizma i UNEP/MAP, jul 2013. godine

³⁰Uz podršku kredita Svejske banke, Ministarstvo održivog razvoja i turizma spovodi projekat zemljišne registracije i upravljanja (LAMP) od 2010. godine (www.lamp.gov.me). Jedna od projektnih aktivnosti, kako je navedeno u Godišnjem planu rada Vlade Crne Gore, je izrada Studije o zemljišnoj politici.

³¹Zakon o državnom vlasništvu reguliše korišćenje, upravljanje i raspolaganje sa stvarima i ostalom robom koja pripada Crnoj Gori ili lokalnoj samo-upravi. Državno vlasništvo, u smislu ovog zakona sastoji se od vlasničkog prava Države na pokretnosti i nepokretnosti monetarne fondove, hartije o vrijednosti i druga imovinska prava koja pripadaju Crnoj Gori ili lokalnoj samo-upravi. Vlada propisuje način, proceduru, sklapanje ugovora, uslove prodaje i davanja u zakup državne imovine.

je u pitanju poljoprivredno zemljište, njegova vrijednost se umanjuje zbog nerazvijenosti tržišta poljoprivrednog zemljišta. Izuzetak je zemljište u obalnom području ili parcele u urbanom području na dobroj lokaciji, koje se mogu iskoristiti za izgradnju stambenih objekata.

Dok je adekvatna upotreba raspoloživih zemljišnih resursa od velikog značaja za razvoj poljoprivrede u Crnoj Gori, većina prethodno navedenih pitanja zahtijevaju zajedničke akcije i koordinaciju različitih ministarstava i institucija na nacionalnom i lokalnom nivou, uključujući i lokalne samouprave. Iz tog razloga, Strategija za razvoj poljoprivrede i ruralnih područja mora biti sprovedena u bliskoj saradnji i u koordinaciji sa sprovođenjem strategija iz drugih resornih ministarstava.

2.2.2 Prirodni uslovi i životna sredina

Crna Gora obiluje prirodnim resursima. Najznačajniji su biodiverzitet, vode, more i obala, zemljište i mineralne sirovine. Raspoloživost ovih resursa je proizvod različitih geografskih faktora i njihove interakcije, uključujući i položaj, topografiju, klimu i geološku istoriju.

Biodiverzitet

Biodiverzitet ekosistema ogleda se u prisustvu nekoliko različitih tipova ekosistema: planinski, šumski, livadski, slatkovodni, morski, obalni, kraški, pećinski i kanjonski. Sva ova staništa su naseljena velikim brojem vrsta skoro svih kategorija. Do sada, opisano je 3.250 biljnih vrsta, čiji je indeks raznovrsnosti ($S/A=0,837$) najveći u odnosu na zemlje u regionu, a slična situacija je i sa indeksom gnijezda. Mapiranje raspodjele vrsta pokazalo je da se cijela Crna Gora može tretirati kao centar biodiverziteta, dok su specifične oblasti biodiverzitetski centri za određene grupe organizama (biljke, ptice, gmizavce i vodozemce³²).

Što se tiče genetske raznovrsnosti, istraživanje je veoma skromno i, prije svega, odnosi se na kontekst agro-biodiverziteta, odnosno različitosti sorti ratarskih biljaka i rasa domaćih životinja, koje se tradicionalno koriste u proizvodnji hrane. Veliki broj endemskih vrsta i podvrsta ukazuju na visoku genetsku različitost, ali detaljnije informacije o ovom pitanju nijesu dostupne jer ovaj genetski potencijal nije pravilno valorizovan u Crnoj Gori.

Niska gustina naseljenosti i tradicionalni način korišćenja zemljišta još uvijek se praktikuju u ruralnim područjima. Neintenzivna industrija i relativno loša infrastrukturna mreža čine prirodu Crne Gore relativno očuvanom. Glavni oblik zaštite prirode je *in situ* očuvanje kroz sistem zaštićenih područja, koji pokriva 9% nacionalne teritorije, od kojih su većina nacionalni parkovi, kojima upravlja Javno Preduzeće Nacionalni parkovi Crne Gore.

Ex situ zaštita odnosi se na nekoliko inicijativa zaštite genetskih autohtonih rasa životinja ili različitih biljaka koje se koriste u proizvodnji hrane. Poseban zakon štiti 307 biljnih vrsta, 11 gljiva i 403 životinjskih vrsta. Crna Gora ima posebnu Nacionalnu Strategiju Biodiverziteta sa akcionim planom koji detaljno tretira pitanje zaštite i valorizacije biodiverziteta.

Projekat kojim će se uspostaviti mreža Natura 2000 u Crnoj Gori uskoro će početi sa realizacijom u okviru komponente IPA³³. Uprkos relativno dobro očuvanim ekosistemima, promjene u demografiji i oblicima korišćenja zemljišta doveli su do značajne degradacije određenih i gubitka nekih ekosistema na lokalnom nivou. Glavni problemi koji se odnose na biodiverzitet u Crnoj Gori su sledeći:

³² Izvor: Nacionalna Strategija biodiverziteta 2009-2014

³³ Naziv projekta: Jačanje sistema zaštite životne sredine u Crnoj Gori.

- Pretjerana i neracionalna upotreba određenih podvrsta ili ekosistema – ovo se posebno odnosi na vrste od ekonomske važnosti—riblje vrste, lov životinjskih vrsta, sakupljanje biljnih vrsta i pečuraka, iz njihovih staništa.
- Prenamjena zemljišta—pretvaranje poljoprivrednog zemljišta u građevinsko, što uzrokuje nestajanje ili degradaciju ekosistema. Degradacija ekosistema je takođe posljedica eksploatacije mineralnih sirovina, posebno različitih vrsta kamena, šljunka i drugih materijala koji se koriste u sektoru građevinarstva, a čija se eksploatacija intenzivirala tokom proteklog perioda.
- Pored toga, napuštanje tradicionalnog načina upotrebe zemljišta, kao što je ispaša na planinama (katunima) dovodi do promjena u ekosistemima, ali takođe i do gubitka genetskih resursa, koji su važni za proizvodnju hrane. Na ovaj način, populacija autohtonih vrsta i rasa se smanjuje, postaje fragmentisana i gotovo nestaje.
- Voda i zagađenje zemljišta uzrokuju gubitak biodiverziteta i promjene u ekosistemima. Ovo se posebno odnosi na zagađenje koje uzrokuje industrija.
- Invazivne vrste su prepoznate kao najveći problemi biodiverziteta na globalnom nivou. Kada je u pitanju Crna Gora, još uvijek nije poznato do koje mjere se šire invazivne vrste koje predstavljaju problem. Ovaj problem je važan i u kontekstu morskih ekosistema, gdje se usljed nekontrolisanog otpuštanja balastnih voda iz plovnih vozila i promjenom površinskih vrsta, primjećuju promjene u ekosistemima.

Jezgro ovih problema leži u neefikasnom sistemu zaštite prirode, kao i niskom nivou svijesti o važnosti biodiverziteta³⁴. Kako stanje biodiverziteta ima širi značaj za ljudska bića, takođe to se odražava i na razvoj poljoprivrede.

Voda

Crna Gora je veoma bogata kada su u pitanju vodni resursi, koji se pojavljuju u raznovrsnim oblicima i u zavidnoj količini. Takođe, Crna Gora obiluje kvalitetnom vodom za snabdijevanje stanovništva. Sa prosječnim oticajem od 40 litara/s/km², zapreminski izraženo oko 19,5 km³/godišnje, Crna Gora spada u 4% svjetske teritorije sa najvećim prosječnim oticajem. Imajući pri tome u vidu činjenicu da se čak 95,3% vodotoka formira u Crnoj Gori, što znači sa izvorištem i slivnim područjem na teritoriji države, može se reći da je voda najveći prirodni resurs Crne Gore.

Crna Gora je planinska zemlja sa veoma izraženim promjenama u reljefu: 70% teritorije Crne Gore čine karbonatne sedimentne stijene (krečnjaci i dolomiti). Prosječne godišnje padavine u Crnoj Gori su preko 250 l/m². Karstifikovani tereni obezbjeđuju veliki broj izvorišta različitog kapaciteta. Povoljan geografski položaj i hidroekološki uslovi, postojanje velikog broja izvorišta sa veoma dobrim hemijskim i bakteriološkim parametrima, ekološki netaknuta i ekološki zaštićena teritorija koja garantuje kvalitet voda, potvrđuju bogatstvo Crne Gore u pijaćim vodama.

Međutim, iako je riječ o ograničenim i dragocjenim resursima, postoji niz problema vezanih za njihovu upotrebu, uključujući sljedeće:

- Otpuštanje otpadnih voda iz različitih izvora ili opštinskih otpusta (posebno u urbanim djelovima) predstavlja jedan od najvećih problema. Pored toga, poljoprivredne aktivnosti u riječnim basenima, posebno u centralnom i južnom regionu, gdje je poljoprivredna proizvodnja intenzivnija, predstavljaju izvor zagađenja sa organskim materijama koje ulaze u riječne tokove.
- Pretjerana i neracionalna upotreba – opšta svijest o vodnim resursima je na niskom nivou pa se Crna Gora suočava sa situacijom gdje nivo potrošnje vode prelazi nivo dostupnih resursa, posebno tokom ljetnijih mjeseci i na posebnim lokacijama. Poseban problem je činjenica da građani ne izmiruju račune za potrošnju vode u domaćinstvima. Ovaj problem dodatno pogoršavaju loši tehnički uslovi mreže za snabdijevanje vodom, koji uzrokuju velike gubitke (30-80%), što čini cijeli sistem neracionalnim.

³⁴ Izvor: Platforma za razvoj Nacionalne Strategije održivog razvoja, 2014-2020, Maj, 2014.

- Degradacija riječnih tokova i slivova usljed eksploatacije mineralnih sirovina u riječnim koritima, ali i u ekosistemima riječnih slivova, koja ometa dinamiku hidroloških procesa. Problem je posebno evidentan u nižim djelovima riječnih tokova, gdje su ove aktivnosti u potpunosti promijenile hidrološki i ekološki režim.

Zbog svoje višestruke važnosti i načina korišćenja, vodni resursi spadaju u nadležnosti nekoliko različitih institucija i sektora, ali u praksi, slaba je usklađenost među ovim sektorima i njihovim razvojnim planovima. Pored toga, još uvek ne postoji integrisani sistem upravljanja vodama, a pitanje vode nije adekvatno integrisano u različite sektorske politike. Zbog nedostatka umrežavanja i informacionog sistema, tačno stanje u hidrološkim i ekološkim parametrima i njihovi međuodnosi nijesu poznati. Pored toga, informacije o stanju vodnog resursa su relativno ograničene, nesistematične i dolaze kao rezultat monitoringa standardnih hemijskih i fizičkih parametara i podataka koji se odnose na snabdijevanje vodom.³⁵

Navodnjavanje u uslovima u Crne Gore je osnovna mjera i preduslov za uvođenje stabilne poljoprivredne proizvodnje. Voda koja se koristi za navodnjavanje u Crnoj Gori je prilično dobar kvaliteta.

Uprava za vode vrši upravljanje vodama i vodnim resursima. MPRR, sa glavnim inspektorom za vode, je resorno ministarstvo nadležno za kontrolu sprovođenja Zakona o vodama.

Klimatske promjene i kvalitet vazduha

Poljoprivreda je jedan od najranjivijih sektora kada su u pitanju klimatske promjene, s obzirom da poljoprivredni proizvodi direktno zavise od klimatskih faktora. Izazov će biti prilagoditi se očekivanim efektima klimatskih promjena.

Crna Gora pripada jednom od regiona koji će trpjeti negativne posljedice klimatskih promjena po zdravlje stanovništva, ekonomski razvoj, dostupnost prirodnih izvora, proizvodnju hrane itd. U isto vrijeme, kao zemlja u razvoju, Crna Gora nema značajan udio u globalnom zagađenju atmosfere. Naprotiv, zahvaljujući relativno velikim šumskim područjima i pokrivenosti vegetacijom, Crna Gora doprinosi stabilizaciji sadržaja ugljen-dioksida u atmosferi.

Klimatske promjene mogu negativno uticati na plodnost zemljišta, kroz povećanu osjetljivost organske materije u zemljištu i rizik od erozije tla usljed viših temperatura i suša koje su češće, kao i padavina.

Većina uticaja klimatskih promjena na poljoprivredu će doći preko vode. Zato što će klimatske promjene dovesti do smanjenja godišnje količine vode koja je na raspolaganju za poljoprivredu u mnogim djelovima, zbog očekivanog smanjenja ljetnjih kiša - naročito u južnim djelovima Evrope. Poljoprivreda generiše značajnu količinu otpada biljnog i životinjskog porijekla. Nedostatak sistema prikupljanja poljoprivrednog otpada (sa izuzetkom nekih individualnih domaćinstava) dovodi do nekontrolisanih emisija gasova staklene bašte.

Šumarstvo

Prema podacima iz Nacionalne inventure šuma za 2010. godinu (NIŠ), šume zauzimaju 60% teritorije Crne Gore (826.782 ha), a neobrasla šumska zemljišta dodatnih 9,7% (137.480 ha). Ukupne drvene zalihe u šumama Crne Gore procjenjuju se na 133 miliona m³, od čega je 104 miliona u šumama koje su pristupačne van zaštićenih područja ili drugih režima zaštite. Ukupni godišnji prirast u svim šumama u Crnoj Gori iznosi 3,2 miliona m³, a u privrednim šumama 2,6 miliona m³.

³⁵ Izvor: Platforma za razvoj Nacionalne Strategije održivog razvoja, 2014-2020, Maj, 2014.

Uprkos povoljnoj strukturi šumskih ekosistema i značaju sektora šumarstva u ukupnoj privredi Crne Gore, slijedi pregled ključnih problema kojima se treba pozabaviti u budućem periodu.

- Jedan od glavnih problema su ilegalne aktivnosti u sektoru šumarstva, što se odnosi na neodrživu sječu šume, i za posljedicu ima kako ekonomske (podsticanje sive ekonomije i izvoz trupaca), tako i ekološke negativne efekte (negativan uticaj na šumske ekosisteme, što dodatno smanjuje mogućnosti poboljšanja kvaliteta i produktivnosti šumskih staništa).
- Za održivo gazdovanje šumama, što podrazumijeva održavanje njihovih ekonomskih, socijalnih i ekoloških funkcija, i dalje nedostaju: adekvatne informacije (o šumskim staništima, važnim i ugroženim vrstama, ekosistemima i njihovom ekonomskom značaju), stručno osoblje obučeno za primjenu savremenih metoda za upravljanje šumama, kao i savremenog monitoringa i upravljanja sistemom.
- Vlasnička struktura šumskog zemljišta ima veliki uticaj na njegov kvalitet, jer se, usljed nestručnog korišćenja od strane vlasnika, kvalitet šume u privatnom vlasništvu³⁶ ne poboljšava.
- Problemi sa infrastrukturom, u prvom redu sa šumskim putevima su evidentni, jer nijesu izgrađeni u skladu sa standardima koji doprinose adekvatnijoj zaštiti. Jedan od problema koji su specifični za ovaj sektor su šumski požari, koje su postali intenzivniji u posljednjih nekoliko godina, kao i povećana tendencija sušenja pojedinih vrsta drveta izazvanih biljnim štetočinama i bolestima.

Upravljanje šumama u Crnoj Gori je neophodno poboljšati kako bi se ostvarila njihova funkcija zaštite životne sredine, ali i njihova proizvodna i društvena funkcija. Da bi se to postiglo, potrebno je da se stvore određeni preduslovi kao što su unapređenje informatičke baze za šumska staništa, integracija zahteva EU koji su navedeni u Naturi 2000 u planove razvoja šuma i programa gazdovanja šumama, uvođenje lanca odgovornosti i kontrole cirkulacije proizvoda od drveta, unapređenje sistema zaštite od požara i jačanje kapaciteta u okviru sektora.

Šume su od vitalne ekonomske važnosti za stanovništvo u ruralnim područjima, gdje je šuma jedan od glavnih izvora prihoda i energije za grijanje.

Državnim šumama u Crnoj Gori upravlja Uprava za šume sa sjedištem u Pljevljima, dok šumama na području nacionalnih parkova upravlja Javno Preduzeće Nacionalni parkovi Crne Gore.

2.2.3 Ruralna područja

Prema poslednjem Popisu (2011), na nivou Crne Gore, 35,8% stanovništva, 34,7% domaćinstava i 43,6% stanova nalazi se u ruralnim područjima Crne Gore³⁷. Ove cifre su mnogo veće u sjevernom regionu i do 65,6%, 66,7% i 58,0%, respektivno.

³⁶ Ukupno, 32,7% šuma je u privatnom vlasništvu, dok je preostalih 67,3% u vlasništvu države. Međutim, postoje naznake da je udio šuma u privatnom vlasništvu povećan i da dostiže 49% usljed ažuriranja podataka iz katastra i tekućeg procesa restitucije. Takođe, udio privatnih šuma povećava se i zbog zarastanja poljoprivrednog zemljišta koje godinama nije obrađivano. Izvor: Nacionalni plan sprovođenja Štokholmske konvencije za period 2014-2021. godine, Ministarstvo održivog razvoja i turizma, oktobar 2013. godine. Ove brojke potvrđene su i u Nacionalnoj inventuri šuma, koja je rađena u okviru FODEMO projekta 2010. godine, gdje se navodi da je 49,5% u privatnom vlasništvu, dok je preostalih 50,5% državno.

³⁷ Prema OECD metodologiji, cjelokupna teritorija Crne Gore mogla bi se smatrati ruralnom. Međutim, imajući u vidu izražene nejednakosti između teritorijanih jedinica na lokalnom nivou (opština) i uzimajući u obzir ostale specifičnosti vezane za Crnu Goru, za potrebe ove Strategije usvojen je sljedeći pristup za definisanje ruralnih područja: ukoliko opština ima preko 10,000 stanovnika u urbanim centrima, tj. u naseljima koja MONSTAT klasifikuje kao urbana i koja administrativno pripadaju urbanim centrima, ova naselja nijesu klasifikovana kao ruralna područja, dok preostali dio teritorije te opštine jeste. S druge strane, opštine koje su u Popisu 2011. godine imale manje od 10,000 koji žive u urbanim naseljima, klasifikovane su kao ruralna područja. Predložena podjela je najbolji odraz trenutne situacije u Crnoj Gori i zato nije u suprotnosti sa klasifikacijom OECD.

Demografski trendovi u Crnoj Gori

Popis (2011) potvrdio je nastavak trenda starenja i sporiji rast stanovništva Crne Gore. U kombinaciji sa unutrašnjim i spoljašnjim migracijama, to značajno utiče na promjenu demografske slike Crne Gore. Trendovi rasta stanovništva za period 1981-2011. godine, predstavljeni su u narednoj tabeli.

Tabela6: Trendovi stanovništva u Crnoj Gori 1981-2011

Godina popisa	Stanovništvo	Period	Povećanje/Smanjenje (period)	Prosječna godišnja stopa rasta
1981	584,310	1971-1981	54,706	9,9
1991	615,035	1981-1991	30,725	5,1
		1921-1991	282,163	9,8
2003	620,145	1991-2003	26,641	
2011	625,266	2003-2011	5,121	

Izvor: MONSTAT

Trend migracija u inostranstvo i iz sjeverne Crne Gore u druga dva regiona je veoma značajan. Kao posljedica toga, dok je broj ljudi u urbanim sredinama tokom godina u porastu, broj ljudi u ruralnim područjima značajno je opao tokom poslednjih 20 godina.

Veliki dio stanovništva Crne Gore čine starije osobe, dok je u poslednjoj polovini vijeka rast prirodnog priraštaja 60% niži. Stopa nataliteta je takođe smanjena za 25%, dok je prosječna starost u Crnoj Gori 34 godine (Popis 2011).

Seoska naselja u svim opštinama imaju različite starosne strukture od gradskih naselja, jer stanovništvo u čak 260 ruralnih naselja ima prosječnu starost iznad 50 godina. Ovo dovodi do njihovog brzog odumiranja i značajnog povećanja broja praznih naselja.

Prethodno navedeno je doprinijelo nejednakom razvoju centralnog, sjevernog i južnog regiona. Sjeverni region (uglavnom ruralni) predstavlja više od 50% teritorije države, ali ga naseljava manje od trećine ukupnog stanovništva. S druge strane, gotovo jedna četvrtina stanovništva u Crnoj Gori popunjava nešto iznad 10% teritorije u južnom regionu.

Tabela 7: Regioni Crne Gore, osnovni indikatori

Region	Stanovništvo	Površina (km ²)	Gustina naseljenosti	Stanovništvo %	Teritorija %
Sjeverni	177.837	7.304	24,35	28,7	52,9
Centralni	293.509	4.917	59,69	47,3	35,6
Južni	148.683	1.591	93,45	24,0	11,5

Izvor: kalkulacije MONSTAT-a i MPRR

Razvoj i diversifikacija ruralne ekonomije može se postići kroz otvaranje malih preduzeća zanatlijskih radnji, poboljšanje smještajnih kapaciteta za razvoj seoskog turizma i razvoj preduzetništva. Poboljšanje ruralne infrastrukture će obezbijediti smanjenje regionalnih dispariteta i povećanje atraktivnosti ruralnih područja i životnog standarda.

Infrastruktura

Generalno, dobra infrastruktura doprinosi boljem kvalitetu života, smanjenju migracija i depopulacije. Npr., putna infrastruktura je jedna od ključnih pretpostavki za razvoj ruralnih područja. Ona podspješuje bolju povezanosti sa tržištem, plasmanom proizvoda, a samim tim i obezbjeđivanjem dodatnih prilika za sticanje prihoda. Postoji dosta ruralnih područja sa loše razvijenim saobraćajem, socijalnom i ekonomskom infrastrukturom. Npr, udaljenost prehrambenih prodavnica i osnovnih škola, je u prosjeku, 3-4 km, a srednjih škola i banaka 10 km. Udaljenost autobuske stanice je na 2,5 km, a pošte u prosjeku oko 7,5 km. Za očekivati je da će doći do daljeg ekonomskog slabljenja i depopulacije udaljenijih ruralnih područja, ukoliko ove oblasti i nacionalne politike ne obezbijede povoljnije uslove za život i ekonomski ambijent.

Turizam u ruralnim oblastima

Crna Gora ima dobre uslove za razvoj svih vidova turizma, jer ima prelijepu pješčane plaže, prepoznatljiv planinski region na sjeveru Crne Gore, bogato kulturno nasleđe i dobro očuvanu prirodu. Nakon sticanja nezavisnosti, turistički sektor bilježi rekordno povećanje i u prihodima i u broju noćenja. U 2012. godini, turizam je generisao, direktno i indirektno, 663.8 mil € ili 19,5% BDP-a.³⁸ Prema prognozama, prihodi od turizma će rasti 8,6% na godišnjem nivou (u realnim okvirima), dok će zapošljavanje koje direktno i indirektno generiše turizam, rasti po prosječnoj realnoj stopi od 5,8%. Prema strukturi ukupnog noćenja ostvarenog u 2012. godini, primorski gradovi čine 96,8%, zatim slijede planine od 1,2% do 1,1%, u Podgorici, kao i drugim turističkim mjestima sa 0.9% .

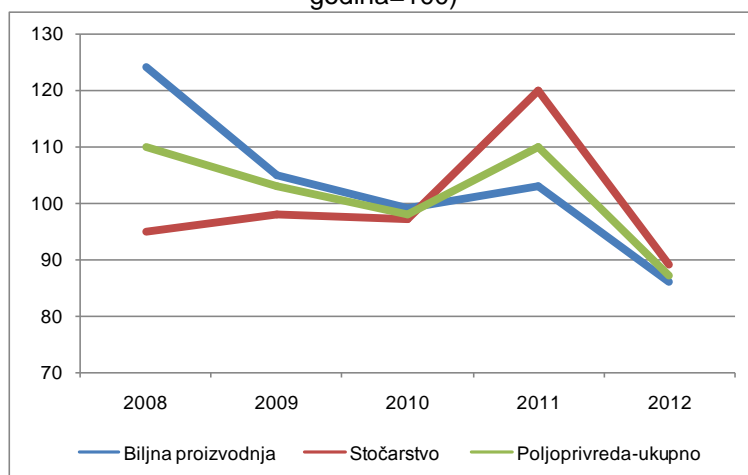
Prihod od turizma u sjevernom regionu Crne Gore ima veoma mali udio u ukupnom turističkom prometu. Turističke ponude u centralnom regionu i na planinama i dalje su nepotpune i nedovoljne da privuku veći broj turista. Hoteli rijetko nude nešto drugo osim osnovnu uslugu smještaja i hrane, mada postoje neki izuzeci. Neke značajne pozitivne promjene, kao što su: urbanističko planiranje i usvojeni strateški dokumenati, nekoliko hotela sa visokim nivoom usluge je otvoreno, a otvorene su i nove ski staze na planini Bjelasica itd., ohrabruju. Ipak, ova poboljšanja u turizmu i infrastrukturi nijesu ni blizu onome što je potrebno na sjeveru Crne Gore.

³⁸Izvor: Svjetski Savjet za turizam i putovanja

2.3. Struktura i trendovi poljoprivredne proizvodnje

U periodu 2008-2012. godine, nivo poljoprivredne proizvodnje je oscilirao i bilježio pad. Interesantan je podatak koji ukazuje na nagli rast proizvodnje u 2011. godini, uglavnom zahvaljujući rastu u stočarskoj proizvodnji, dok u 2012. dolazi do naglog pada od 23%. Ukupan pad u biljnoj proizvodnji iznosio je 17%, dok je u stočarskoj iznosio 31%.

Grafik4: Trend obima poljoprivredne proizvodnje za period 2008-2012, lančani indeksi (prethodna godina=100)



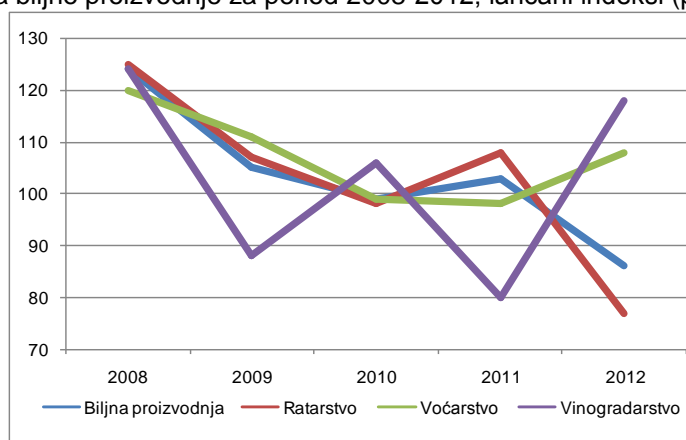
Izvor: MONSTAT, Statistički godišnjak 2013

Poljoprivredna gazdinstva u Crnoj Gori nijesu specijalizovana. Oko 80% svih poljoprivrednih gazdinstava su gazdinstva mješovitog tipa, a samo 8,0% od ukupnog broja gazdinstava su tzv. specijalizovana gazdinstava za uzgoj svinja i živine, zatim slijedi 4,5% gazdinstava za gajenje mješovitih biljnih kultura i uzgoja mješovitih vrsta stoke. Samo 2,9% predstavljaju neklasifikovana gazdinstva (porodična gazdinstva sa malim baštama, ribarske zadruge, itd).

2.3.1 Biljna proizvodnja

U periodu 2008-2012. godine, biljna proizvodnja značajno je oscilirala. Dok vinogradarstvo iz godine u godinu bilježi drastične promjene, biljna proizvodnja uglavnom bilježi pad.

Grafik5: Trend obima biljne proizvodnje za period 2008-2012, lančani indeksi (prethodna godina=100)



Izvor: MONSTAT, Statistički godišnjak 2013

Uzgoj voća

Ukupno, 5.328 poljoprivrednih gazdinstava bavi se uzgojem voća, što čini 10,9% svih gazdinstava registrovanih Popisom poljoprivrede (2010). U kontinentalnom dijelu, dominantne kulture su šljiva i jabuka, a u primorskom regionu agrumi.

Prema statističkim podacima, površine pod voćnjacima i maslinama u 2012. godini iznosile su 12,028ha, što je 25,5% više nego u 2003. godini (uključujući i stabla maslina). U odnosu na 2007. godinu, zabilježen je porast površine voćnjaka i broja stabala maslina.

Tabela8: Kretanja broja plodnih stabala voća 2007-2012 (u hiljadama)³⁹

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	Udio stabala u 2012
Jabuke	406	425	462	472	490	519	17.8%
Kruške	194	197	196	199	201	205	7.0%
Šljive	1,099	1,101	1,125	1,144	1,178	1,191	40.8%
Trešnje	112	113	118	119	120	123	4.2%
Brskve	248	194	194	194	195	191	6.5%
Orasi	50	51	52	53	54	56	1.9%
Smokve	198	197	198	198	201	203	6.9%
Agrumi	282	311	318	374	415	433	14.8%
Ukupno	2,589	2,589	2,663	2,753	2,854	2,921	100,0

Izvor: Monstat

Proizvodnja voća kreće se oko 36.000 tona godišnje, i to uglavnom šljiva, agruma, jabuke, breskve i smokve.⁴⁰ Iako godišnja proizvodnja svih vrsta voća bilježi ciklične varijacije, broj plodnih stabala (osim u slučaju breskvi) neznatno se povećava (tabela 9). Iz toga slijedi da pad u proizvodnji nije rezultat smanjenja broja plodnih stabala, već da je u pitanju i produktivnost po jedinici stabla, što očigledno više zavisi od načina proizvodnje koji se primjenjuje.

Tabela9: Struktura proizvodnje voća 2007-2012 (u tonama)

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	Udio u prinosu u 2012
Jabuke	5,374	5,065	8,107	5,963	7,472	5,712	15.8%
Kruške	2,104	2,038	2,813	2,358	2,774	2,414	6.7%
Šljive	6,076	5,943	10,243	6,921	12,145	8,769	24.2%
Trešnje	1,779	2,003	2,250	2,186	2,072	1,932	5.3%
Brskve	3,721	3,482	3,796	3,612	3,747	3,857	10.7%
Orasi	658	720	845	743	785	665	1.8%
Smokve	4,121	4,378	4,599	4,003	3,662	4,024	11.1%
Agrumi	5,239	6,883	7,434	8,491	7,912	8,821	24.4%
Ukupno	29,072	30,512	40,087	34,277	40,569	36,194	100,0

Izvor: Monstat

Sa izuzetkom bresaka, malina, jagoda i agruma, ostale vrste voća se intenzivno uzgajaju u baštama bez primjene agro-tehničkih mjera (okopavanje, đubrenje, obrezivanje, zaštita od štetočina i mraza, navodnjavanje itd.). Stoga, prinos je nizak i varira u značajnoj mjeri. Proizvodnja citrusa je neznatno porasla u posljednjih deset godina, a porastao je i prinos po drvetu.

³⁹U nerodna stabala ovdje se ubrajaju stara stabla koja su okončala svoj rodni vijek, kao i mlada koja trenutno ne daju plodove. Udio nerodnih varira od 4,3% u slučaju breskve do 18,9% u slučaju jabuke. Nizak udio nerodnih stabala je i u slučaju agruma - 6,3% i smokava - 6,6%, dok visoko učešće bilježe: orasi - 17,7%, trešnje - 15,2%, 14,4% - šljive i 14,1% - kruške.

⁴⁰Izvor: Monstat

U istom periodu, broj stabala šljiva je takođe porastao, kao i godišnji prinos, ali i prinos po drvetu. Ovo povećanje je rezultat poboljšane starosne strukture zasada. Šljiva je dominantna voćka na sjeveru Crne Gore. Koristi se za proizvodnju rakije⁴¹ (više od 95%), dok se ostatak koristi za proizvodnju pekmeza, za sušenje ili se konzumira kao svježe voće.

Uzgajanje bobičastog voća, posebno malina, jagoda i aronije je intenzivnije u ovom periodu, ali zvanična statistika (MONSTAT) ih još ne registruje.

Proizvodnja ratarskih kultura i duvana

Kada je u pitanju struktura obradivih površina u Crnoj Gori, u okviru posmatranih kategorija, najčešće su zastupljene sljedeće vrste:

- *Žitarice*- kukuruz (2.706 ha) i pšenica (2.151 ha),
- *Industrijsko bilje*- duvan (112 ha),
- *Povrće*- krompir (11.253 ha), dinje i lubenice (1.455 ha) i paradajz (1.009ha),
- *Krmno bilje*- Lucerka (3.110ha), djetelina (748 ha), itd.

Tabela 10: Struktura obradivih površina i vrtova u ha, 2007-2012

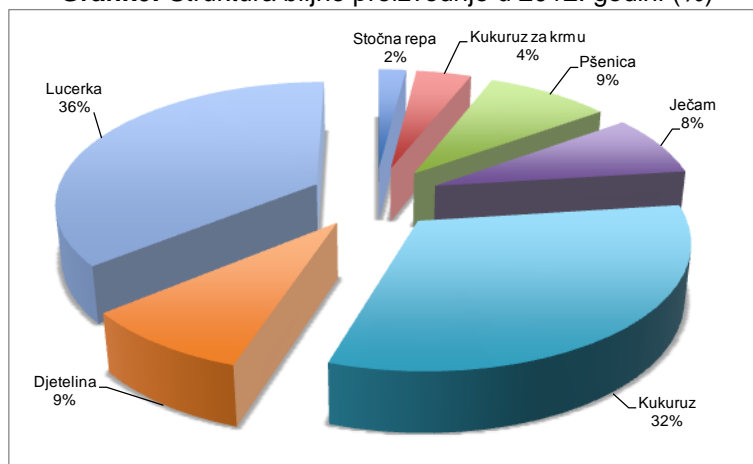
	Obradive površine i vrtovi	Ukupno	Požnjevene površine					Ugar i neobradive oranice
			Žitarice	Industrijske biljke	Povrće	Krmno bilje	Rasadnici	
2007	44,957	31,307	5,201	159	17,988	7,959	4	13,632
2008	45,237	31,317	5,073	154	18,145	7,945	2	13,903
2009	45,673	31,886	5,249	126	18,403	8,108	2	13,769
2010	45,472	31,025	5,012	125	18,268	7,620	2	14,429
2011	45,748	32,149	5,174	125	18,872	7,978	2	13,576
2012	45,809	32,475	5,119	112	19,465	7,779	2	13,310

Izvor: Monstat

Crna Gora ima dobre klimatske uslove za ratarsku proizvodnju. Od 45.809 ha obradivog zemljišta u 2012. godini, 32.475 ha je korišćeno za ratarsku proizvodnju. Dominantne ratarske vrste u Crnoj Gori su: kukuruz, pšenica, ječam, lucerka i djetelina. Posmatrajući ratarsku proizvodnju u periodu 2008-2012. godine, došlo je rastućeg trenda u površinama i prinosima gotovo svih kultura , ali je proizvodnja povrća još uvek na niskom nivou.

⁴¹Procijenjena proizvodnja šljivovice iznosi oko 950.000 litara godišnje (Izvor: Statistički godišnjak 2011, Monstat)

Grafik6: Struktura biljne proizvodnje u 2012. godini (%)

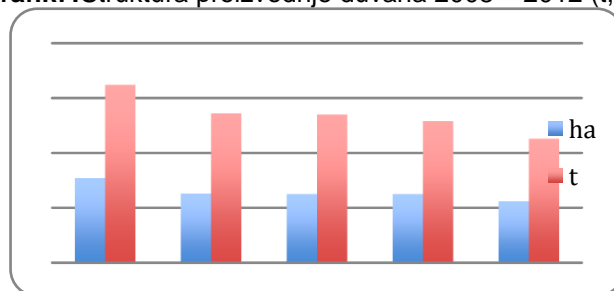


Izvor: MONSTAT

Proizvodnja sjemena žitarica bilježi rastući trend. U 2012.godini sjemenska proizvodnja pšenice se odvijala na oko 58,5 ha, što je za 30% više nego u 2011.

Kada je u pitanu uzgoj duvana, u Crnoj Gori postoje povoljni uslovi, posebno u centralnom regionu (oblast oko Skadarskog jezera). U 2012. godini, zabilježen je slabi rast što se tiče površina zasada duvana, u poređenju sa prethodnom godinom. Tako da je, u 2012. godini, zasađeno 11 ha i prinos je iznosio oko 226 t ili 2t/ha, kako je i prikazano na sledećem grafiku:

Grafik7: Struktura proizvodnje duvana 2008 – 2012 (t, ha)



Izvor: MONSTAT

Problemi u ratarskoj proizvodnji su uglavnom isti kao i u drugim sektorima poljoprivrede, a odnose se na mala gazdinstva, visoke troškove proizvodnje, nizak nivo udruživanja proizvođača/prerađivača i nedostatak tehnološke opreme.

Sve ove slabosti čine sektor nedovoljno razvijenim i nekonkurentnim na domaćim i stranim tržištima.

Uzgoj povrća

Ukupno, 9.605 poljoprivrednih gazdinstava bavi se uzgojem povrća, što predstavlja 19,6% registrovanih gazdinstava prema Popisu poljoprivrede (2010).

Površine pod povrćem u ukupnom iznosu bilježe (iako neznatno) trend rasta, što navodi na zaključak da se kolebanja u godišnjoj proizvodnji duguju varijacijama prinosa po hektaru pabrane površine. Nedovoljno visoki prinosi posljedica su brojnih faktora, počev od neadekvatnog izbora sorti i hibrida i neodgovarajuće primjene agro-tehničkih mjera, pa sve do klimatskih nepogoda, nepovoljnog rasporeda padavina i ograničene infrastrukture za navodnjavanje na poljoprivrednim gazdinstvima.

Tabela 11: Kretanje požnjevene površine povrća (u ha) 2007-2012

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	Udio površina u 2012
Krompir	10,190	10,233	10,360	10,241	10,902	11,253	62.6
Crni luk	571	551	588	552	556	573	3.2
Bijeli luk	192	199	202	205	227	222	1.2
Paradajz	978	970	962	972	987	1,009	5.6
Paprika	802	829	821	821	817	852	4.7
Dinje i lubenice	1,420	1,440	1,451	1,452	1,447	1,455	8.1
Pasulj	675	642	648	645	632	528	2.9
Grašak	137	147	136	146	140	124	0.7
Kupus i kelj	1,847	1,884	1,968	1,985	1,982	1,969	10.9
Ukupno	16,812	16,895	17,136	17,019	17,690	17,985	100.0

Izvor: Monstat

Proizvodnja povrća uglavnom je skoncentrisana u sjevernom regionu, odakle potiče i polovina proizvedenog povrća. Prema obimu proizvodnje, iza proizvodnje krompira, slijedi proizvodnja kupusa i kelja (17,5%), dinja (15,8%) i paradajza (8,6%). Ove vrste povrća uglavnom su prisutne u centralnom regionu, gdje je nadmorska visina do 200m, a dostupni vodni resursi povoljno utiču na uzgoj ovih kultura.

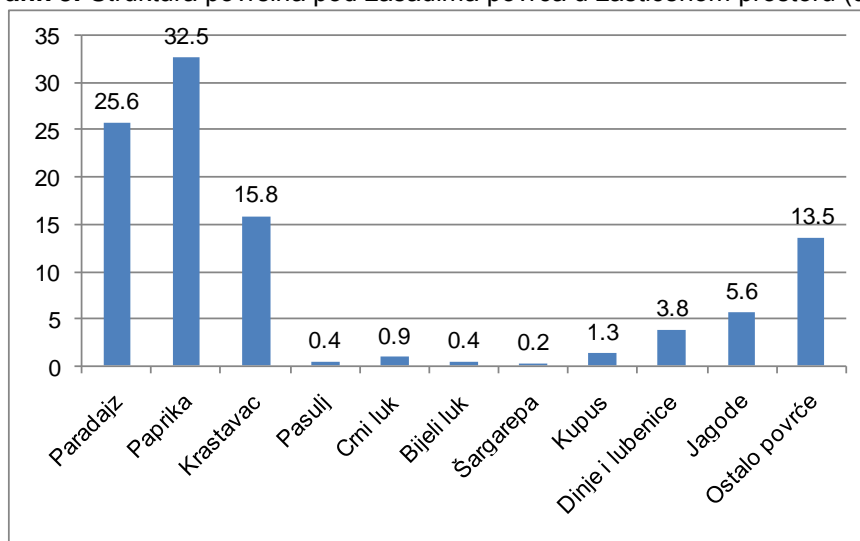
Tabela 12: Ukupna proizvodnja povrća (u kg) 2007-2012

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	Udio u proizvodnji u 2012
Krompir	106,909	134,106	156,380	149,252	180,126	132,674	49.8%
Crni luk	2,793	3,576	3,752	3,816	3,740	3,274	1.2%
Bijeli luk	523	725	784	850	922	778	0.3%
Paradajz	22,084	22,165	22,091	22,430	23,074	22,830	8.6%
Paprika	17,275	18,327	18,181	18,226	17,665	16,705	6.3%
Dinje i lubenice	39,672	42,449	42,702	42,687	42,601	41,976	15.8%
Pasulj	1,066	1,684	1,492	1,340	1,331	972	0.4%
Grašak	258	285	274	287	310	256	0.1%
Kupus i kelj	26,297	47,334	50,062	55,557	53,631	46,696	17.5%
Ukupno	216,877	270,651	295,718	294,445	323,400	266,161	100.0%

Izvor: Monstat

Proizvodnja u zaštićenom prostoru je, prema podacima Popisa poljoprivrede (2010), organizovana na svega 47,5 ha. Najveće učešće u površinama pod plastenicima zauzima paprika (32,5%), paradajz (25,6%) i krastavac (15,8%). S druge strane, u MPRR se procjenjuje da se proizvodnja u zaštićenom prostoru obavlja na 60 ha, što je relevantniji podatak ako uzmemo u obzir u međuvremenu realizovane investicioni projekte.

Nedovoljna zastupljenost proizvodnje u zaštićenom prostoru duguje se visokim finansijskim ulaganjima potrebnim za konstrukciju objekta, ugradnju sistema za grijanje i sl. Trend širenja plasteničke proizvodnje usporen je i sve učestalijim havarijama usljed vremenskih nepogoda. Iako se sredstvima Agrobudžeta predviđa sufinansiranje troškova osiguranja i pomoći u slučaju štete zbog vremenskih uslova, poljoprivrednicima ovaj vid podrške nije uvijek pristupačan iz razloga što osiguravajuća društva ne osiguravaju usjeve ukoliko u plastenici nijesu napravljeni u skladu sa standardima.

Grafik 8: Struktura površina pod zasadima povrća u zaštićenom prostoru (u %)

Izvor: Popis poljoprivrede 2010, Monstat

Prema dostupnim statističkim podacima, sokovi, alkoholna pića, sušeno voće i džemovi su najčešći finalni proizvodi koji se plasiraju na tržištu Crne Gore. Suvo voće je dominantno u ovom segmentu, a takođe i tradicija u sušenju smokava je duga.

Postoji oko 100 pogona za preradu, od kojih 10 ima važnu ulogu na tržištu, dok ostali imaju male kapacitete i znatno manje učešće na tržištu. Međutim, među ovim manjim proizvođačima postoji i broj onih koji prerađuju sopstvene proizvode i to uglavnom prilikom proizvodnje rakije (od kruške, jabuke i šljive) pa se veliki dio proizvodnje voća koristi za proizvodnju rakija. Npr., godišnje se proizvede oko 950.000 litara rakije od šljive.⁴²

Prerada voća i povrća je ograničena jer snabdijevanje sirovinama (domaćim voćem i povrćem) sa domaćeg tržišta predstavlja problem usljed visokih cijena, nedovoljnih količina i nekontinuirane primarne proizvodnje. Jedan od najvećih izazova u ovom sektoru je povećana konkurentnost sveukupnog lanca ishrane, od procesa proizvodnje, prerade do plasmana proizvoda.

Maslinarstvo

Maslina je najstarija subtropska kultura na crnogorskom primorju i obuhvata trećinu ukupnog zemljišta pod voćnjacima. Oko 70% stabala su tradicionalna stara stabla, dok je manje od 10% mladih stabala. Više od 90% stabala pripada autohtonim sortama (žutica itd.), koji obezbjeđuju osnovu za proizvodnju visoko kvalitetnog ulja.

Tabela 13: Struktura maslinjaka

Godina	Masline				
	Broj stabala			Prinos	
	Ukupno	Rodna	%	Ukupno tona	kg po stablu
2003	440,944	412,244	93.5	889	2.1
2004	443,041	406,621	91.8	2,533	6.2
2005	436,143	410,740	94.2	1,767	4.3
2006	441,241	416,844	94.5	1,889	4.5
2007	451,840	417,470	92.4	1,211	2.9
2008	448,400	418,460	93.3	2,401	5.7
2009	460,250	406,890	88.4	1,605	3.9
2010	447,900	408,890	91.3	2,343	5.7
2011	495,920	436,390	88.0	1,557	3.6
2012	489,520	436,090	89.1	2,888	6.6

Izvor: Monstat, Statistički godišnjak 2013

⁴² Statistički godišnjak 2011, Monstat.

Iako se broj stabala maslina povećava, udio plodnih stabala se smanjuje, dok prinos po stablu varira (tabela 13). Činjenica da prinos iz godine u godinu varira ukazuje na nedovoljnu brigu o maslinjacima, a jedan od razloga je i neadekvatno, neredovno i nepotpuno sprovođenje agrotehničkih mjera.

Prema podacima iz Popisa poljoprivrede (2010), navodnjava se 160,9 ha zasada maslina, što predstavlja 52,9% od ukupne površine maslinjaka u Crnoj Gori. Razlozi zbog kojih se maslinari opredjeljuju da ne navodnjavaju svoje maslinjake leže prevashodno u tradicionalnom stavu da je maslina drvo kojem nije potrebna velika pažnja da bi donosilo plod, kao i u nepovoljnoj finansijskoj situaciji samih maslinara.

Organska proizvodnja maslina u Crnoj Gori nije razvijena iako postoji mogućnost za njen razvoj na određenim izolovanim lokalitetima (npr. Luštica, Valdanos). Trenutno je registrovan samo jedan proizvođač organskih maslina, dok je jedan proizvođač u prelaznom periodu. Interes za bavljenje ovim vidom poljoprivrede postoji, međutim, crnogorski maslinari još uvijek nijesu dovoljno upoznati sa benefitima koje bi im donijelo organsko maslinarstvo, kao ni procedurama koje je neophodno proći u procesu sertifikacije proizvodnje. Osim toga, prisutan je i strah da bi nemogućnost prskanja hemijskim preparatima protiv napada maslinove mušice desetkovala rod maslina.

Prerađivačka industrija u Crnoj Gori nije modernizovana u dovoljnoj mjeri u skladu sa međunarodnim standardima proizvodnje maslina i maslinovog ulja, što utiče i na kvalitet finalnog proizvoda. Plod masline prerađuje se u ulje ili konzervira za kućnu upotrebu. Veći dio prinosa se upotrebljava za dobijanje ulja. U Crnoj Gori je registrovano 15 uljara, od kojih je 8 sa kontinuiranom linijom za hladno cijedenje ulja (kapaciteta 250–500 kg ploda na sat), a ostalo su tradicionalni mlinovi sa kamenim presama. Više od 90% proizvedenog ploda masline preradi se u ulje, međutim proizvedene količine ulja nijesu konstantne i uslovljene su rodom maslina koji je podložan varijacijama iz godine u godinu. Udruženje mlinara ne postoji, a većina mlinova zbog nekontinuiranog ulaganja ne zadovoljava stroge HACCP standarde. Postoji ukupno šest registrovanih udruženja maslinara (u Baru, Boki, Budvi i tri u Ulcinju) sa potencijalom za razvoj klastera.

Potrošnja maslinovog ulja u Crnoj Gori je relativno niska - 0,5 litra po glavi stanovnika, što je daleko ispod nivoa potrošnje u EU, koji se kreće od 4-6 litara po glavi stanovnika.

Prema istraživanju IOC-a⁴³, udio ekstra djevičanskog ulja u ukupnoj proizvodnji u Crnoj Gori iznosi samo 11,1% što je svakako nedovoljno i oslikava stanje čitavog lanca „od masline do trpeze”. Jedan od razloga takvog stanja je što se kod nas masline još uvijek većinom sakupljaju sa zemlje umjesto da se beru što dovodi do povećanja udjela slobodnih masnih kiselina (SMK) u maslinovom ulju. Djevičanska ulja s udjelom SMK većim od 2,0% i/ili sa neodgovarajućim senzorskim karakteristikama (tzv. ulja lampante) smatraju se neprikladnim za ljudsku upotrebu, ali se kroz rafinaciju (npr. neutralizacija, dekoloracija i deodoracija) mogu prilagoditi za ljudsku prehranu.⁴⁴

Količina ostalih prerađevina od ploda masline zanemarljiva je i proizvedena uglavnom za sopstvene potrebe i na tradicionalan način, međutim, evidentirano je i par manjih proizvodnih pogona. U Baru i Ulcinju postoje dva manja pogona za proizvodnju sapuna od maslinovog ulja koji zvanično nose oznaku „crnogorski suvenir”, a jedan maslinar iz Bara u manjim količinama proizvodi i liker od masline. Maslina ima višestruku primjenu, od nje je moguće praviti kozmetičke preparate (ulje od komine), suvenire od maslinovog drveta, manje komade namještaja, čaj od maslinovog lišća itd. Da bi se ovaj potencijal valorizovao, potrebno je promovisati različite forme udruživanja (klasteri, kooperative) koje bi na adekvatan način pribavljale inpute i plasirale finalni proizvod.

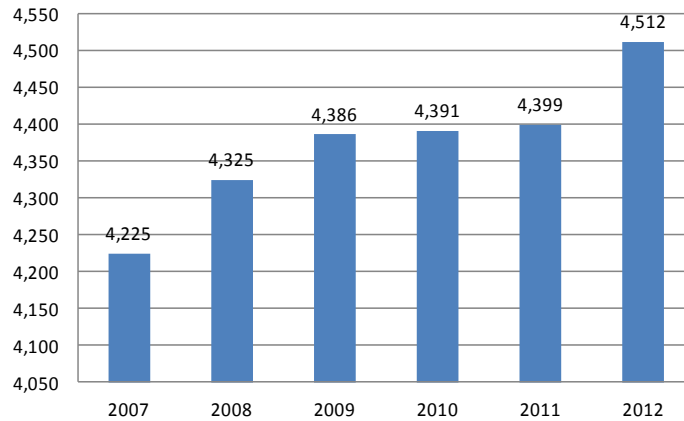
⁴³Crna Gora je član Međunarodnog savjeta za masline (IOC) od 2007. godine

⁴⁴Koprivnjak, O., Djevičansko maslinovo ulje: Od masline do stola, MIH, Poreč, 2006, str. 131

Vinogradarstvo i proizvodnja vina

Površine pod vinogradima značajno su se povećale u periodu 2002-2012, a naročito u posljednjih pet godina. Ukupna površina pod vinogradima u 2012. godini iznosila je 4.512 ha, što čini 0,9% ukupnih poljoprivrednih površina ili 2,4% ukupno obrađenih površina. Oko polovine površina pod vinogradima (2.310 ha) je u vlasništvu kompanije „13. jul Plantaže“ AD. Prisutan je pozitivan trend rasta površina pod vinogradima, kao rezultat mjera finansijske podrške za sadnju novih vinograda i poboljšanje starosne strukture zasađenih loza. U periodu 2007-2012. godine, površina pod vinogradima povećana je za 287 ha ili 6,8%.

Grafik9: Površine pod vinogradima (ha)



Izvor: Monstat

Više od 70% vrsta predstavljaju u stvari autohtone vrste koje se koriste za proizvodnju crnih (Vranac, Kratošija) i bijelih vina (Krstač).

Prema podacima MPRR, postoji 488 proizvođača grožđa registrovanih u centralnom registru. Postoji više od 4.512ha zasada vinograda koji daju preko 17 miliona litara vina. Godišnja proizvodnja grožđa iznosila je 40 miliona kg u 2012.⁴⁵

Manji proizvođači uglavnom uzgajaju vrste koje se koriste za proizvodnju vina (94,1%), dok stone vrste čine svega 5,9%. Glavne vrste grožđa za proizvodnju crnog vina su autohtone, Vranac i Kratošija, i čine 91,1% zasada; slijedi Cabernet sa 1,9%. Najčešća vrsta koja se koristi za proizvodnju bijelog vina je Chardonnay sa 1,1%, a slijede Krstač, Smederevka, Sauvignon, Žižak, itd. Najčešće stone vrste su Cardinal, Victoria, Ribijer, Afuz i ostali.⁴⁶

U strukturi zasada „13. jul - Plantaže“ a.d. dominantne su vinske sorte koje čine 92%, dok stone sorte čine oko 8% zasada. Zastupljenost sorti za proizvodnju crnih vina je 67%, dok je za proizvodnju bijelih vina opredijeljeno 25% sorti.

Porodična gazdinstva obrađuju u prosjeku 0,2 ha vinograda po gazdinstvu. Gotovo polovina njih posjeduje vinograde, čija se veličina kreće od 0,1 do 0,5 ha. Prema Popisu poljoprivrede, ukupna površina vinograda koja se navodnjava iznosi 2,440 ha ili 92,2%. Vinogradi u vlasništvu poslovnih subjekata uglavnom se zalivaju sistemima za navodnjavanje (99,7% površina koje se navodnjavaju), dok je na porodičnim gazdinstvima taj procenat znatno manji (250,6 ha ili 73,6%).

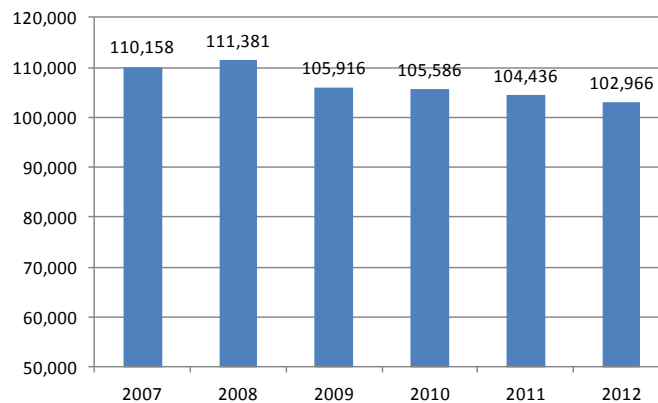
⁴⁵ MONSTAT 2011.

⁴⁶ Centralni registar proizvođača i prerađivača vina i MPRR

Organska proizvodnja grožđa u Crnoj Gori nije razvijena, iako postoji mogućnost za njen razvoj na određenim izolovanim lokalitetima. Prema podacima Monteorganike⁴⁷, trenutno je registrovan samo jedan proizvođač organskog grožđa sa 5 ha vinograda. Interes za bavljenje ovim vidom poljoprivrede nije toliko izražen, prvenstveno zbog klimatskih uslova koji zahtijevaju primjenu sredstava za hemijsku zaštitu nekoliko puta tokom godine, u zavisnosti od lokacije vinograda.

U posljednjih šest godina (2007-2012) prosječna proizvodnja vina iznosila je skoro od 107.000hl, dok je ukupna proizvodnja vina od domaćeg grožđa u periodu 2006-2011 iznosila 155,500 hl.

Grafik 10: Proizvodnja vina 2007-2012 (hl)



Izvor: Monstat

Trenutno postoji 44 registrovanih proizvođača vina, koji imaju dozvolu za plasman na tržištu. Ukupna količina vina plasiranog na tržište u 2013. godini iznosila je 142.559 hl⁴⁸; od toga 94,5% proizvela je kompanija „13 Jul - Plantaže“, dok je proizvodnja malih vinarija iznosila 7.872 hl ili 5,5%.

U ukupnoj proizvodnji najzastupljenija su crvena vina 71,5%, zatim bijela 25,2%, dok roze vina čine 3,3%. Sa aspekta kategorije kvaliteta, najzastupljenija su vrhunska vina 54,4%, kvalitetna vina čine 40,4%, dok stona vina predstavljaju svega 5,1%.

Kompanija „13 Jul – Plantaže“ je raznovrsna i vertikalno integrisana poljoprivredna kompanija. To je najveća poljoprivredna kompanija u Crnoj Gori, a u isto vrijeme i najveći izvoznik u sektoru hrane i pića.

Male vinarije na domaćem tržištu obično prodaju direktno potrošačima (prodaja na gazdinstvu), a mali broj njih plasira u restoranima, hotelima i supermarketima. Da bi bili prisutni u supermarketima, mali proizvođači moraju da osiguraju veće količine svojih proizvoda, što obično nijesu u mogućnosti da urade. Iz tog razloga distribucija njihovih proizvoda je ograničena uglavnom na nekoliko restorana i hotela. Razvoj vinskih puteva je pomogao da se nekoliko malih proizvođača vina poveže sa potrošačima. Ova aktivnost je prepoznata kao turistička atrakcija, zbog uticaja na ekonomsku valorizaciju proizvoda, i ogleda se u sve većem interesu proizvođača. Razvoj vinskih puteva je na početku brojao 16 vinskih podruma, a sada uključuje 33.

Kroz Međunarodni biro svjetske organizacije za intelektualnu svojinu, Crna Gora je zaštitila dvije vrste vina sa oznakama porijekla od 2003. godine: 'Crnogorski Krstač' i 'Crnogorski Vranac', u skladu sa Lisabonskim sporazumom za zaštitu oznaka porijekla i njihovom međunarodnom registracijom.

⁴⁷ Monteorganika je akreditovano i sertifikovano tijelo za kontrolu proizvođača i sertifikovanje organske proizvodnje prema standardu MEST EN 45011:2004.

⁴⁸ Izvor: MPRR

Crna Gora je članica Međunarodne organizacije za vinovu lozu i vino od 2007. godine. Postoji Nacionalno udruženje vinogradara koje štiti njihove interese. Udruženje se pridružilo Evropskoj konfederaciji nezavisnih vinogradara (CEVI) tokom 2013. godine.

Livade i pašnjaci

Površine prekrivene pašnjacima su gotovo nepromijenjene u periodu 2002-2012. godina. Zbog očiglednog opadanja broja preživara, neki djelovi tih površina, naročito onih koji se klasifikuju kao šumski pašnjaci, su reklasifikovani kao šumsko zemljište. Ovaj gubitak se djelimično kompenzuje pretvaranjem nekih livada u pašnjake.

Prirodne livade čine 24,5% ukupne površine livada i imaju relativno niske prinose (1,5-1,8 tona sijena/ha), jer se ne primjenjuju agro-tehničke mjere bilo koje vrste na velikim djelovima ovih livada. Prirodne livade i pašnjaci, sa najvećim potencijalom za proizvodnju krmnog bilja, su sve više izloženi procesima degradacije, koji se ogledaju u nepovoljnim promjenama botaničkog sastava, povećanom učešću bezvrijednih i štetnih sorti biljaka, itd.

2.3.2 Stočarska proizvodnja

Kako je sektor poljoprivrede najznačajniji sektor za razvoj ruralnih područja Crne Gore, stočarstvo, obzirom na konfiguraciju terena, predstavlja njenu najznačajniju granu. Ipak, ovaj sektor nije dovoljno razvijen. Nerazvijenost stočarstava, a samim tim i mljekarskog sektora uslovljena je prvenstveno usitnjenim gazdinstvima i tradicionalnim, ekstenzivnim načinom proizvodnje te neefikasnim poslovanjem i nedovoljnim iskorišćavanjem raspoloživih prirodnih resursa.

Stočarstvo omogućava da Crna Gora iskoristi manje produktivne površine (pašnjake i livade), koji su dominantni u strukturi ukupne poljoprivredne površine u Crnoj Gori - otprilike oko 88%. Ako ukupnu površinu prekrivenu pašnjacima i livadama stavimo u odnos sa ukupnim brojem goveda i ovaca, ispostavlja se da Crna Gora ima svega 0,23 grla goveda i 0,46 grla ovaca po hektaru. Ako se uzmu u obzir brojke za sve vrste preživara u životinjskim jedinicama (1 životinjska jedinica jednaka je 1 odraslo goveče ili ovca ili 10 koza), uključujući čak i konje, Crna Gora ima manje od 0,40 životinjskih jedinica po ha.

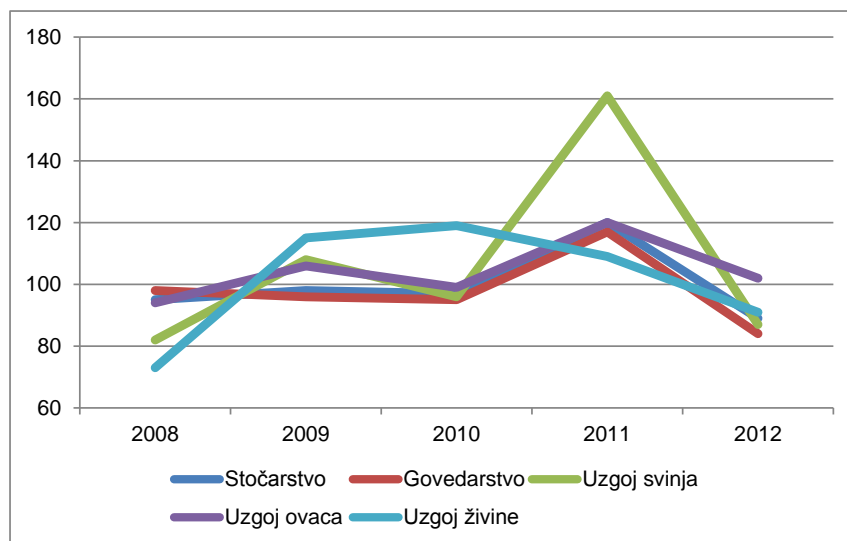
Tabela 14: Broj stoke i proizvodnja, 2007-2012⁴⁹

	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Broj stoke (000)						
Goveda (Ukupno)	109	106	101	96	87	85
Krave i junice					62	63
Svinje	10	10	12	11	21	18
Ovce i koze	222	209	200	198	232	230
Živina					470	732
Konji					4	4
Proizvodnja (povećanje)						
Goveda (000 tona)	11056	12.0	11.7	11.5	9.0	9.4
Svinje (000 tona)	2969	2.4	2.6	2.5	4.0	3.5
Ovce i koze (000 tona)	4729	5.1	5.5	5.5	6.5	6.6
Živina(000 tona)	310	94	484	693	467	480
Jaja (mil. komada)	71.3	54.6	56.0	64.2	75.8	68.1
Mlijeko (000 lit)	172.7	160.0	152.4	142.8	199.6	159.2

Izvor: MONSTAT, Statistički godišnjak 2013

Uprkos značajnim cikličnim oscilacijama, obim ukupne proizvodnje bilježi pozitivan trend.

⁴⁹Podaci za krave i junice, živinu i konje nijesu prikupljeni od strane Monstata u periodu 2007-2010. godine.

Grafik11:Trend obima stočarske proizvodnje 2008-2012, lančani indeksi (prethodna godina=100)

Izvor: MONSTAT, Statistički godišnjak 2013

Govedarstvo

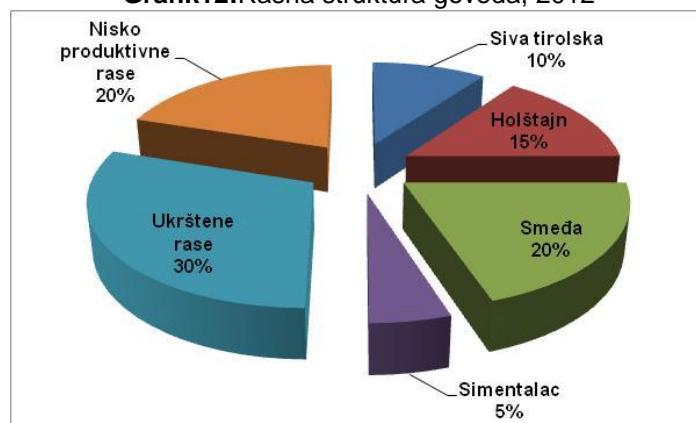
Uzgoj goveda je najvažniji sektor stočarske proizvodnje, sa oko 84.700 grla stoke i 62.000 priplodne stoke (krave i priplodne junice), sa ukupnom proizvodnjom mlijeka od 146.000 tona u 2012. godini i povećanjem žive vage od 9.400 tone.

Uzgoj preživara (goveda, ovce i koze) preovladava, dok je uzgoj svinja i živine slabije razvijen. Dominiraju rase pogodne za proizvodnju mesa i mlijeka, sa tendencijom povećanja mliječnih rasa. Posljednjih godina zabilježene su pozitivne promjene po pitanju konsolidacije gazdinstava i povećanja broja grla. Domaća proizvodnja potrošnje svježeg mesa je daleko ispod tržišne tražnje sa stopom samodovoljnosti od oko 36%⁵⁰.

U pod-sektoru govedarstva, ne postoji jasna podjela između proizvodnje mesa i mlijeka, dok je proizvodnja goveđeg mesa manja od proizvodnje mlijeka. Stoka se uzgaja na više od 50% poljoprivrednih gazdinstava, odnosno 75% domaćinstava bavi se stočarskom proizvodnjom. U ukupnoj strukturi gazdinstava koji se bave uzgojem stoke, samo 2% su poslovni subjekti, dok ostatak predstavljaju porodična gazdinstva. Prosječan broj grla po gazdinstvu je nizak (3,5), dok samo oko 40% gazdinstava uzgajaju više od tri priplodna grla.

Uzgoj goveda zastupljen je na cijeloj teritoriji Crne Gore, međutim 70% ukupne populacije goveda uzgaja se u sjevernom regionu.

⁵⁰ Izračunato na osnovu potrošnje po stanovniku i podacima o uvozu/izvozu za 2012. godinu.

Grafik12: Rasna struktura goveda, 2012

Izvor: Biotehnički fakultet, Služba za selekciju stoke

Rasna struktura goveda je prilično nepovoljna, kao i različite ukrštene vrste (ukrštanje plemenite rase sa lokalnom) koje čine i do 50% od ukupne populacije goveda. Siva tirolska rasa učestvuje sa 10%, dok visoko produktivne rase (Holštajn, Siva i Simentalac) zajedno imaju udio od oko 40%. Promjena rasne strukture kreće se u pravcu povećanja učešća produktivnijih rasa. Takva struktura uslovljena je dvostrukom proizvodnjom – mesa i mlijeka, pri čemu je mlijeko dominantnije u odnosu na meso, iako postoje značajni prerađivački kapaciteti za meso, koji se trenutno oslanjaju na uvoz sirovog mesa.

Kada je u pitanju **proizvodnja mesa**, uzgoj goveda predstavlja najveći podsektor u stočarstvu u Crnoj Gori. Specifični prirodni uslovi, kao što su velike površine prekrivene livadama i pašnjacima, doprinose da dominira ekstenzivni uzgoj preživara u Crnoj Gori. U odnosu na ukupan broj zaklane stoke u Crnoj Gori, oko 40% dolazi iz domaće proizvodnje. Mlada grla kolju se u ranijoj fazi, zbog veće cijene mesa, dok nedostatak krmnog bilja za tov sprječava efikasan uzgoj bikova. Proizvodnja goveđeg mesa obuhvata klanje krava izdvojenih iz stada, priplodnih bikova i volova.

Ipak, većina stoke koja se kolje u registrovanim klanicama se uvozi iz Srbije (oko 25.000 grla stoke godišnje). Govedina se takođe proizvodi od izlučenih krava, priplodnih bikova, pa čak i junadi u nekim regionima.

Veliki dio ukupne proizvodnje mesa u Crnoj Gori dobija se od preživara: goveđe meso (6.790 tona ili 40%), meso od sitnih preživara, ovaca i koza (3.030 tona ili 24%). Ostatak je svinjsko meso (3.170 tona ili 18,5%) i živina (3.030 tona ili 17,7%). Ukupna proizvodnja mesa iznosi oko 17,110 tona godišnje, i pokriva 40% od ukupne potrošnje u Crnoj Gori. Podsektori proizvodnje kozjeg i ovčjeg mesa su jedini koji pokrivaju 100% potreba domaće potrošnje.

Razvoj crnogorske industrije mesnih prerađevina je prilično dinamičan u posljednjih 10 godina, sa značajnim ulaganjima u izgradnju savremenih objekata i nabavku savremene opreme za odvajanje i preradu mesa. Postoje četiri glavne kompanije sa prerađivačkim kapacitetima od preko 5.000 tona mesa godišnje, koje izvoze prerađeno meso u Srbiju, Bosnu i Hercegovinu, dijelom u Makedoniju i na Kosovo; dva objekta sa kapacitetom od 500 do 1.000 tona i oko 30 manjih kompanija koje se bave klanjem, proizvodnjom svježeg mesa i raspolažu ograničenim prerađivačkim kapacitetima. Za sada, EU još uvijek nije odobrila nijedan objekat za proizvodnju mesa u Crnoj Gori. Iz tog razloga, preferencijalne carinske obaveze koje su date Crnoj Gori Ugovorom o stabilizaciji i pridruživanju se još ne primjenjuju.

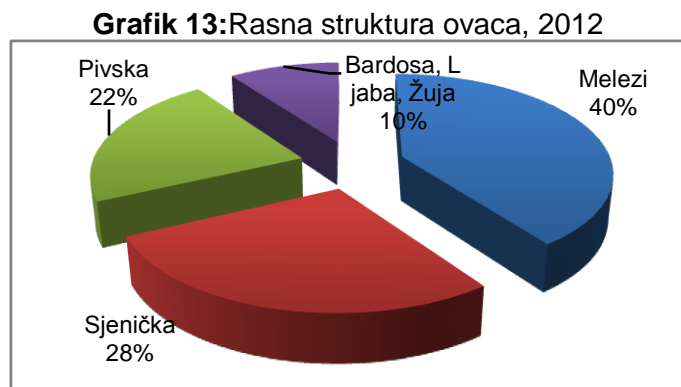
Tradicionalna proizvodnja *pršute* od pretežno uvezenog svinjskog mesa, koje se dimi i suši, je veoma važan dio crnogorskog sektora za preradu mesa. Njeguška '*pršuta*' se proizvodi na Njegušima, na području od oko 8 km² u Prijestonici Cetinje, između Cetinja i Kotora. Područje Njeguša ima veoma specifične mikroklimatske uslove, sa mediteranskim vjetrovima koji utiču

pozitivno na proces proizvodnje pršute, proces sazrijevanja proizvoda, a time i njen ukus. Specijalni ukus i miris pršute dolazi iz planina, morskog vazduha i hladnog dima iz izgorjelog drveta porijeklom iz okolnih šuma, tokom procesa sušenja. Procjenjuje se da je godišnja proizvodnja pršute u 2010. godini bila oko 5.000 tona. Proizvođači pršuta zadovoljavaju lokalne potrebe, ali i vrše izvoz u susjedne zemlje.

Uzgoj ovaca

Uzgoj ovaca predstavlja važan sektor stočarstva i prema ekonomskom značaju zauzima drugo mjesto, poslije uzgoja goveda. Prema Popisu poljoprivrede iz 2010. godine, 6.088 gazdinstava uzgaja ovce (od čega 18,6% gazdinstava takođe uzgaja i goveda). Ukupna populacija ovaca je 210.000 grla (prema podacima Monstat-a iz 2012. godine), sa ukupnim prinosom od 6.565 tona. Prosječno stado broji 61,6 grla. Jagnjeće meso je glavni proizvod ovog pod-sektora (60-65%), dok ostatak čini mlijeko.

Što se tiče strukture rasa, lokalne rase su dominantne, i to posebno dvije: Pivska rasa i Sjenička rasa. Rase kao što su Bardoka, Ljaba i Zetska Žuja, uzimajući u obzir njihovu manju zastupljenost, imaju manji ekonomski značaj, ali su veoma važne u smislu očuvanja gena autohtonih rasa. Crna Gora je registrovala veliko učešće ukrštenih vrsta (40%) u ukupnoj populaciji ovaca. Skoro 70% ovaca gaji se na sjeveru Crne Gore, 25% u centralnom dijelu, dok se samo 5% uzgaja u primorskom regionu.



Izvor: Biotehnički fakultet, Služba za selekciju stoke

Dominantan je ekstenzivan uzgoj, i to uglavnom lokalnih rasa (Pramenka) u trostruke svrhe –za proizvodnju mlijeka, mesa i vune (uz opadajući trend).

Godišnja proizvodnja mesa iznosi 3.600 tona. Crna Gora ima višak od 20.000 jagnjadi svake godine. Pošto još uvijek nema mogućnost da izvozi jagnjeće meso u zemlje Evropske Unije, MPRR podržava proizvođače da prodaju ove količine lokalnim potrošačima kroz obezbjeđivanje povoljnih kredita, a onda se otkupljeno meso prodaje najranjivijim grupama (penzionerima) u osam mjesečnih rata. Ukidanje ove mjere planirano je najkasnije do 2016. godine.

Uzgoj koza

Jedini dostupni podaci za kozju populaciju su oni iz Popisa poljoprivrede iz 2010. godine⁵¹. Od ukupno 32.675 poljoprivrednih gazdinstava koja uzgajaju stoku, 3.583 njih ili skoro 11% uzgaja koze. Ukupan broj koza koje se uzgajaju na poljoprivrednim gazdinstvima u Crnoj Gori iznosi oko 36.000. Prosječan broj koza po porodičnom poljoprivrednom gazdinstvu je 9,8 grla, dok je prosječan broj koza po jednom privrednom subjektu 251,7 grla. Uzgoj koza, iako znatno manji u odnosu na intenzivan uzgoj ovaca, veoma je važan za kraška područja Crne Gore (Nikšić, Cetinje, Danilovgrad, Podgorica i primorske opštine) jer prirodni uslovi ne dozvoljavaju da se uzgajaju druge vrste preživara (goveda ili ovce).

Kada je u pitanju struktura rase, dominira lokalna balkanska koza, dok su plemenite rase (uglavnom Alpska i sporadično Sanska) rijetke.

⁵¹Iako proizvodnja nije značajna, zvanična statistika ne prikuplja relevantne podatke redovno.

Godišnja proizvodnja kozjeg mesa (jarećeg, meso od starijih koza i izlučenih koza) procijenjena je na 460 tona, a godišnja proizvodnja mlijeka na oko 5.000 tona. Jarad se obično prodaju: kao mala jarad (15-20 kg žive vage) i starija jarad (20-30 kg žive vage).

Stopa samodovoljnosti ovčjeg i kozjeg mesa je 94%⁵². Sistem identifikacije i registracije ovaca i koza je uspostavljen.

Da bi se povećala produktivnost, potrebne su investicije na nivou farmi u pogledu poboljšanje štala, proizvodnje stočne hrane i genetske strukture životinja. Potrebno je ojačati organizacije proizvođača kao i higijenske standarde na farmama.

Proizvodnja mlijeka

Prosečna godišnja proizvodnja mlijeka iznosi 170 miliona litara u posljednjih deset godina. U prosjeku 13% od proizvedenog mlijeka se kupuje i prerađuje u mliječnoj industriji, dok se ostatak iskoristi u domaćinstvima za pravljenje sira i kajmaka, kao i za prehranu teladi. U periodu 2004-2013, otkup se povećao za 5,4 miliona litara (27,8%). U 2013. godini, otkup je zabilježio rekord u posljednjih 10 godina i u odnosu na 2012. godinu povećan je za 8,6%. U istom periodu, količina obrađenog mlijeka povećana je za 29%, što predstavlja povećanje od 11% u odnosu na 2012. godinu. Kravlje mlijeko je dominantno u proizvodnji mlijeka (oko 87%), dok ostatak podjednako dijele ovčje i kozje mlijeko.

Pored uslova koji, generalno, ograničavaju razvoj stočarstva, nerazvijenost sektora mljekarstva uslovljena je i lošom infrastrukturuom u smislu neadekvatnih stajskih objekata i odgovarajuće opreme za mužu i čuvanje mlijeka do predaje otkupljivaču, lošim genetskim potencijalom, nedostatkom radne snage, neadekvatnom ishranom kao i nedostatkom znanja i potrebom za obukama o pravilnoj i efikasnoj proizvodnji uz korišćenje postojećih prirodnih resursa. Izuzetni prirodni resursi i mnoštvo neiskorišćenih i nezagađenih pašnjaka predstavljaju ogroman resurs za unapređenje proizvodnje i kvaliteta mlijeka kao i razvoj organskog stočarstva. Na putu evropskih integracija i sve oštrijih kriterijuma vezanih za bezbjednost hrane, proizvođači će biti suočeni sa sve većom potrebom usklađivanja proizvodnog procesa sa zahtijevanim standardima.

Trenutno postoji 25 objekata za preradu mliječnih proizvoda i proizvodnju sireva koji posluju u Crnoj Gori. Oko 63% mlijeka se prerađuje u četiri objekta, koji sarađuju sa 66% svih kooperanata. Najviše mlijeka se prerađuje u centralnom dijelu (75%), dok se samo 27,7% od stočnog fonda uzgaja u istom regionu. U ove četiri mljekare na sjeveru Crne Gore prerađuje se 59% mlijeka.

Registrovani prerađivački kapaciteti pokazuju trend porasta i diversifikacije tokom posljednjih godina, unapređuju uslove prerade investiranjem u nove tehnologije i uvođenjem standarda kvaliteta. Stepem iskorišćenosti postojećih prerađivačkih kapaciteta je oko 50%, a asortiman domaćih mliječnih proizvoda u kojem dominira jogurt je prilično uzak. Velike količine mliječnih proizvoda, naročito kada je riječ o UHT mlijeku, se i dalje uvoze iz Srbije i drugih zemalja u regionu, pa je opstanak na takvom tržištu izazov za domaće prerađivačke subjekte sa postojećom paletom proizvoda.

Veće mljekare su postepeno povećale preradu mlijeka tokom godina. Pored toga, oni imaju sve važniju ulogu u konsolidaciji proizvodnje, jer sada predstavljaju ključni faktor u promociji specijalizacije među proizvođačima mlijeka.

Veće mljekare poštuju HACCP i druge relevantne standarde. Broj mljekara sa HACCP sertifikatom je porastao (ukupno 13), ali to je i dalje nedovoljno da bi garantovalo značajno poboljšanje kvaliteta

⁵² Izračunato na osnovu per capita potrošnje i podataka o izvozu/uvozu u 2012.

i higijene kod proizvođača mlijeka. Drugi su spremni da uvedu HACCP i u budžetu Ministarstva poljoprivrede je obezbijeđena podrška u tu svrhu.

Prikupljanje mlijeka i prevoz su slabe tačke u lancu stvaranja vrijednosti u sektoru mlijeka. Sve mljekare samostalno i pojedinačno organizuju prikupljanje mlijeka. Mlijeko se uglavnom otkupljuje od poljoprivrednih proizvođača pomoću tzv. linija otkupa: vozila sa rezervoarima za mlijeko skupljaju ga od proizvođača do proizvođača po selima.

Crnogorske mljekare proširuju asortiman proizvoda, posebno sa novim vrstama sira. Crna Gora tradicionalno proizvodi nekoliko vrsta sira sa specifičnim lokalnim karakteristikama („njeguški“, „pljevaljski“, „polimsko-vasojevički“, „kučki“, „lisnati“, „crmnički“, „sozinski“, itd.). Ipak, asortiman mliječnih proizvoda je uzak (uglavnom jogurt, zatim kisjela pavlaka i različite vrste tvrdih i mekih sireva i slatkog (kratkotrajnog) mlijeka i surutke). Izvoz mliječnih proizvoda je neznatan, dok uvoz mlijeka iznosi 40.750 tona, a uvoz sira oko 3.991 tona godišnje.

Investiranje u sektor mljekarstva je veoma teško obzirom na nepovoljne kreditne uslove, male vrijednosti zemljišta i poljoprivrednih nepokretnosti na tržištu i nepovjerenja banaka prema farmerima za ulaganje u poljoprivredu.

Udruživanje proizvođača nije na zadovoljavajućem nivou. Uz odgovarajuću podršku u tom smjeru, model evropskih kooperativa ili sličnih načina udruživanja, uz adekvatno korišćenje raspoloživih i budućih EU fondova mogao bi biti pokretač razvoja i preokreta u sektoru. Uprkos napretku ostvarenom u sektoru mljekarstva u posljednjih nekoliko godina, prvenstveno zahvajući izgradnji novih i unapređenju postojećih prerađivačkih kapaciteta, potreba za obukama poljoprivrednih proizvođača je i dalje velika, naročito u oblasti unapređenja higijene sirovog mlijeka, koja je još uvijek na nezadovoljavajućem nivou.

Uzgoj svinja

Zbog nedostatka domaće proizvodnje koncentrovane stočne hrane, uzgoj svinja u Crnoj Gori nije toliko ekonomski značajan kao uzgoj goveda i ovaca, ili kao živinarstvo. Prema Popisu poljoprivrede iz 2010. godine, 13.465 porodičnih poljoprivrednih gazdinstava i 4 privredna subjekta bave se uzgojem svinja u Crnoj Gori. Prosječan broj svinja na jednom porodičnom poljoprivrednom gazdinstvu je 3,1; u prosjeku 409,7 svinja se gaji kod privrednih subjekata. Postoji relativno mali broj farmi za uzgoj priplodnih krmača (približno 500) i oni uzgajaju do 15.000 svinja za klanje sa prosječnom težinom od 100 kg kada se izdvajaju. Pored toga, svake godine se uveze do 20.000 svinja za tov iz Srbije. Skupi proizvodni inputi, obično uvezeni, i snabdijevanje jeftinim svinjskim mesom iz drugih zemalja, ne daje podsticaj za uzgoj svinja u Crnoj Gori.

Meso koje se proizvodi na porodičnim gazdinstvima uglavnom se dobija tovljenjem i koristi se za sopstvenu potrošnju. Nekih 10-20% svinja iz domaće proizvodnje izdvoji se kada dostignu oko 20 kg žive vage, a tovljene svinje kada dostignu težinu od 100-110 kg žive vage. Izdvajanje se vrši na porodičnim gazdinstvima ili gazdinstvima privrednih subjekata.

Živina

U živinarskom sektoru, Crna Gora bilježi pozitivne trendove u posljednjih nekoliko godina. Osnovana su porodična poljoprivredna gazdinstva za proizvodnju jaja, a postoji ekspanzija i u proizvodnji brojlerskih pilića. Sa radom su počele i klanice za preradu. U posljednjih nekoliko godina, Crna Gora bilježi rast živinarske proizvodnje, prije svega kroz godišnji tov koji prevazilazi 1,5 miliona brojlerskih pilića i proizvodnju više od 2.000 tona mesa (podaci MPRR). Ukupna populacija živine u 2012. godini iznosila je 732.090⁵³ što pokazuje povećanje od 55,7% u odnosu na prethodnu godinu.

⁵³Izvor: MONSTAT

Takođe, napredak je ostvaren u oblasti proizvodnje jaja. Postoji jedna velika farma (nekada je bila u vlasništvu države) sa kapacitetom od 120.000 koka nosilja i nekoliko novih porodičnih farmi. Ukupno, postoji oko 200.000 koka nosilja u intenzivnom uzgoju u Crnoj Gori. Uglavnom se uzgajaju u kavezima, sa godišnjom proizvodnjom od 50 miliona jaja. Dodatnih 15 miliona jaja se proizvode na malim porodičnim farmama. Takođe, registrovana je i prva organska farma.

Uzgoj brojerskih pilića je važniji od uzgoja drugih vrsta živine (uzgoj ćurke, guske i patke je zanemarljiv) i procjenjuje se na oko 100 tona godišnje. Ekspanzija u proizvodnji brojerskih pilića je rezultat preduzeća koja investiraju u savremene tehnološke procese.

Još uvijek, potrošnja pilećeg mesa u Crnoj Gori je na znatno nižem nivou od prosjeka EU i iznosi 7-8 kg po glavi stanovnika godišnje⁵⁴.

Uzgoj konja

Uzgoj konja i dalje ima svoje mjesto u crnogorskoj poljoprivredi zbog specifičnosti geografije Crne Gore i stepena razvoja poljoprivrede i ruralnih područja. Konj je i dalje nezamjenjiv u mnogim planinskim krajevima. Ne koristi se toliko za obradu zemljišta, koliko za prevoz robe. Zbog kontinuirane depopulacije ruralnih područja i zbog povećanja upotrebe tehnologija i mehanizacije, broj konja konstantno opada. Shodno tome, zvanični statistički podaci registrovali su manje od 4.000 konja u Crnoj Gori. Lokalni planinski konj je dominantna rasa, prevashodno zbog svojih sposobnosti (otpornosti i snage da nosi teške terete preko izuzetno neravnih i kamenitih terena). Od nedavno, broj sportskih konja je u porastu. U izuzetno kamenitom području Crne Gore (jug i jugozapad), takođe se uzgajaju mazge i magarci, a koriste se i za nošenje tereta.

Pčelarstvo

Pčelarstvo ima dugu i bogatu tradiciju u Crnoj Gori. Različite klimatske zone u zemlji, velike površine pokrivene prirodnim livadama i pašnjacima, i ogromni kraški region sa bogatom florom i dosta medonosnih biljaka pružaju odlične prirodne uslove za pčelarstvo. Med je glavni proizvod, ali ekonomska vrijednost proizvoda pčelarstva mogla bi da bude veća ukoliko bi pčelari proširili asortiman proizvoda sa proizvodnjom matične mliječi, propolisa, polena, izabranih rojeva itd. Štaviše, značaj pčelarstva je posebno važan s obzirom na ulogu pčela u oprašivanju biljaka čime se direktno utiče na povećanje prinosa različitih vrsta voća i žitarica.

Postoji oko 50.000 košnica u Crnoj Gori.⁵⁵ U 2012. godini, 200 farmi su poslovale kao pravna lica u čijem je vlasništvu registrovano 42.480 košnica.⁵⁶ Prosječan broj košnica po farmi je 20 (19,7), što je skoro izjednačeno sa prosjekom Evropske unije koji se kreće u rangu od 17 do 20 košnica po domaćinstvu. Prosjek na regionalnom nivou je sljedeći: sjeverni region 15, centralni region 22 i primorski region 37 košnica pčela po domaćinstvu.

Ukupna proizvodnja meda u 2012. godini iznosila je 554 tona ili 13 kg po košnici u prosjeku. Stacionirano pčelarstvo obuhvata oko 60% ukupnog pčelarstva i prinos po košnici kreće se od 10 do 15 kg, dok je u rasponu od 15 do 25 kg po košnici u slučaju mobilnog pčelarstva.⁵⁷ Skoro 95% ukupne proizvodnje meda je prodaja na "kućnom pragu", a ostalo se prodaje preko maloprodajnih objekata i na zelenim pijacama.

Prosječna godišnja potrošnja je 1,2 kg meda po glavi stanovnika. Prosječna cijena je 9 €/kg. Pčelari su organizovani u Savez pčelarskih organizacija Crne Gore sa 25 organizacija članica,

⁵⁴ Podaci o stopi samodovoljnosti nijesu dostupni za ovaj sektor.

⁵⁵ Izvor: Sektorska analiza pčelarstva u Crnoj Gori (2014), Savez pčelarskih organizacija Crne Gore

⁵⁶ Statistički godišnjak 2013, Monstat.

⁵⁷ Sektorska studija za razvoj pčelarstva u Crnoj Gori (2014), Savez pčelarskih organizacija Crne Gore

uglavnom na opštinskom nivou. Savezima oko 1.500 članova, što predstavlja skoro cijeli sektor pčelarstva u Crnoj Gori.

Imajući na umu sve veću zainteresovanost crnogorskih proizvođača da se bave pčelarstvom (od 2005. godine, broj članova Saveza je utrostručen) kao i visok kvalitet proizvedenog meda, neophodno je osmisliti mjere za stimulaciju proizvodnje meda, otpočinjanje izvoza i jačanje veza između poljoprivrede i turizma kroz pčelarstvo. MPRR pruža podršku pčelarstvu kroz različite mjere iz Agrobudžeta koje imaju za cilj modernizaciju opreme, unapređenje proizvodnog procesa, kao i obuku proizvođača o novim trendovima u proizvodnji. U toku je izgradnja "Kuće meda", za koju se očekuje da će biti jedinstveni centar za prodaju, obradu i pakovanje meda kao i za obuku pčelara.

Politika kvaliteta i organska proizvodnja

Zaštita poljoprivrednih proizvoda sa oznakom porijekla, geografskom oznakom i garantovanim tradicionalnim specifičnostima, doprinosi formiranju prepoznatljivosti i identiteta tog proizvoda, regiona ili zemlje porijekla i doprinosi očuvanju tradicije i nacionalnog identiteta. Uvođenje politike kvaliteta predstavlja jedan od instrumenata za održavanje i razvoj ruralnih područja i pruža efikasnu zaštitu od zloupotrebe, imitacije i prevare.

Ova oblast je od strateškog značaja za budući razvoj crnogorske poljoprivrede. Stoga, preduzeti su koraci kako bi se zaštitili proizvodi koji će postati prepoznatljivi i van granica Crne Gore kada počne da se primjenjuje ova politika (za sada je fokus na određene vrste sira, pršute, maslinovog ulja itd). Iako još uvijek nijedan crnogorski proizvod nije zaštićen u skladu sa pomenutim oznakama, intenzivirane su aktivnosti sa nekim grupama proizvođača kako bi se ovi procesi pokrenuli.

Organska proizvodnja je takođe jedna od razvojnih mogućnosti za poljoprivredu u Crnoj Gori . Trenutno seodvija na površini od 146,208.38 ha, od čega se 143,400 hakeristi za sakupljanje divljeg ljekovitog bilja i nedravnih (sporednih) šumskih proizvoda. Površina pod livadama i pašnjacima iznosi oko 2,532.1 ha. Proizvodni procesi u poljoprivredi Crne Gore uglavnom su ekstenzivni i mogu se, relativno jednostavno, uključiti u program ograničene upotrebe sredstava za zaštitu bilja, mineralnih đubriva itd. Iako još uvijek nerazvijen, trend registrovanja organskih proizvođača je u stalnom porastu, zbog karakterističnih klimatskih i zemljišnih uslova, što je prednost za potrebe ove vrste proizvodnje. U 2013. godini, broj registrovanih organskih proizvođača porastao je za 5,2% u odnosu na 2012. godinu, broj sertifikovanih proizvođača za 10,5%, a broj izdatih sertifikata za organsku proizvodnju porastao je za 42,8%.

U ovom trenutku, organska proizvodnja je uglavnom prisutna u proizvodnji usjeva što čini 52% obradivog zemljišta namijenjenog za organsku proizvodnju koja je u procesu sertifikacije.

Trenutno je registrovano 160 organskih proizvođača i 21 sertifikovanih proizvoda u Crnoj Gori . Međutim, tržište za organske proizvode je nerazvijeno . U budućnosti , treba uložiti više napora u intenziviranju aktivnosti vezanih za razvoj tržišta organskih proizvoda.

2.4 Navike potrošača

Istraživanje o navikama potrošača u Crnoj Gori⁵⁸ pokazalo je da se najviše cijene sljedeće karakteristike pri kupovini poljoprivrednih proizvoda: kvalitet (45%), povoljna cijena (21%) i zemlja porijekla (svega 17%). Prva asocijacija crnogorskih potrošača na termin "domaći proizvodi" su: sir (25,4%), "njeguška pršuta" (10,5%) i kajmak (9,7%). Domaći sir, voće i povrće se uglavnom kupuju na zelenim pijacama (34,6% i 35% ispitanika, respektivno); svježe meso, prerađevine od mesa i

⁵⁸Sprovedeno u maju-junu 2014, kao podrška razvoju sektorskih studija, u okviru MIDAS programa.

pića u supermarketima i prodavnicama, dok se meso, maslinovo ulje i sirevi takođe kupuju “na kućnom pragu”(57,4%, 25,7% i 25,1%, respektivno).

Za one koji kupuju domaće proizvode, kvalitet je najvažniji faktor prilikom donošenja odluke. Naime, prepoznate prednosti domaćih proizvoda su sljedeće: dobar kvalitet (64,7%) i porijeklo (10,5%), dok 7,5% kupuje domaće proizvode iz navike. S druge strane, 42% onih koji ne kupuju domaće proizvode komentarišu da ovi proizvodi nijesu uvijek dostupni, 20% njih vjeruju da su uvezeni proizvodi jeftiniji, 18% ispitanika smatra da su uvezeni proizvodi boljeg kvaliteta, dok 11,3% njih imaju naviku da kupuju uvezene proizvode.

Crnogorski potrošači preferiraju domaće proizvode ukoliko zadovoljavaju sertifikat kvaliteta (26%), ukoliko su jeftiniji (25,5%) i ukoliko su dostupniji (21,4%). Pored toga, 35% ispitanika je potvrdilo da kupuju organske proizvode i smatraju da bi potražnja za organskim proizvodima porasla, ukoliko bi se razvila svijest o značaju zdravlja pojedinca i kako hrana tome doprinosi.

Rezultati istraživanja pokazali su da je kvalitet glavna stavka za potrošače. To je i razlog zašto je Strategija usmjerena na kvalitet i dostupnost ovih proizvoda na tržištu.

2.5 SWOT analiza

Slijedi analiza trenutne situacije u poljoprivredi i ruralnom sektoru u Crnoj Gori, gdje su (horizontalne) interne snage i slabosti ovog sektora povezane sa eksternim šansama i prijetnjama. Mjere politike razvoja poljoprivrede polaze od ovako identifikovanih internih snaga i slabosti, kao i faktora koji dolaze spolja, a predstavljaju šansu ili opasnost za dalji razvoj crnogorske poljoprivrede. Detaljna SWOT analiza prikazana je u Prilogu (Tabela 2).

Prednosti	Šanse
Povoljna klima za mnoge vrste proizvodnje Visok kvalitet, očuvanost i plodnost zemljišta Nizak stepen zagađenosti zemljišta iprirode zahvaljujući slabom korišćenju mineralnih đubriva i pesticida Raznovrsnost biodiverziteta i prelijepa priroda Tradicija u proizvodnji i konzumiranju hrane kao kulturnog nasleđa Proizvodnja tipičnih proizvoda kao što je jagnjetina, njeguška pršuta, “pljevaljski sir”, “kolašinski sir”, itd. Autohtone sorte u raznim sektorima (masline, vino, stočarstvo) Dobri uslovi za organski uzgoj (proizvodnju) Dostupni zemljišni resursi za proširenu proizvodnju	Rastuća tražnja na domaćem tržištu kao posljedica opšteg ekonomskog rasta i toga da stanovništvo preferira domaće proizvode Rast turističkog sektora Povećanje tržišta za organsku proizvodnju Rastuća tražnja za visokokvalitetnim proizvodima Dostupnost državne i EU pomoći Pozitivne međunarodne tržišne tendencije, uključujući i tržište Bliskog Istoka
Nedostaci	Prijetnje
Usitnjena gazdinstva Mali obim proizvodnje Slaba primjena modernih tehnologija i neadekvatni proizvodni objekti Loša i često zastarjela mehanizacija Visoki troškovi inputa i nedostatak hrane za životinje Nestandardizovani proizvodi u pojedinim sektorima Loša saradnja među poljoprivrednicima Slaba promocija i marketing Slaba integracija lanca vrijednosti Nedovoljno sprovođenje naučno istraživačkih aktivnosti Skup sistem otkupa sirovog mlijeka Nedostatak skladišnih kapaciteta Loša ruralna infrastruktura Nepovoljna starosna struktura proizvođača Slaba povezanost sa sektorom turizma Još uvijek nerazvijeni institucionalni kapaciteti za implementaciju projekata Sezonska proizvodnja Nepostojanje odobrenih objekata za proizvodnju mesa na EU listi Nedostatak stručne radne snage	Velika uvozna zavisnost Nelojalna konkurencija Nezakonito plasiranje proizvoda na tržište Neadekvatna primjena mjera i zakona u vezi zaštite životne sredine Slaba konkurentnost cijena zbog visokih troškova inputa i malog obima proizvodnje Nerazvijena svijest javnosti o prednostima domaćih proizvoda Otežan pristup finansijama za poljoprivrednike (krediti)

<p>Nizak nivo obrazovanja i nedostatak znanja poljoprivrednih proizvođača, uključujući dobru poljoprivrednu praksu i ekološku praksu Slabo znanje o procesu prerade na poljoprivrednim gazdinstvima</p>	
---	--

Uopšteno govoreći, povoljna klima za proizvodnju različitih sorti biljaka, dobro očuvana priroda, uključujući i visoko kvalitetno, očuvano i plodno zemljište, nizak nivo zagađenja zahvajujući slabom korišćenju mineralnih đubriva i pesticida, su elementi koji doprinose razvoju poljoprivrede u Crnoj Gori. Klima, bogatstvo biodiverziteta i prirode i čista okolina su odlični preduslovi za razvoj organske poljoprivrede. Takođe, dostupni zemljišni resursi su dodatna prednost zajedno sa tradicionalnom proizvodnjom tipičnih proizvoda i korišćenje autohtonih sorti i vrsta u nekoliko sektora. Rastuće domaće tržište, gdje se javlja povećana tražnja iz turističkog sektora daje vjetar u leđa daljem napretku ovog sektora. Posljednjih godina, prerađivački kapaciteti su se razvili u nekoliko sektora, i dobar su primjer razvoja novih proizvoda sa dodatnom vrijednošću koji se nude na tržištu.

Sa druge strane, usitnjena gazdinstva i mali obim proizvodnje, nedostatak stručne radne snage, nizak nivo obrazovanja poljoprivrednika i nepovoljna starosna struktura, kao i loša mehanizacija i nizak nivo primjene moderne tehnologije i znanja i iskustva, utiču da produktivnost sektora bude i dalje niska. Relativno visoki troškovi inputa (uključujući i hranu za životinje koja se uglavnom uvozi), skup sistem prikupljanja (npr. sistem prikupljanja mlijeka) i nedostatak skladišnih kapaciteta (npr. za voće i povrće) utiču da je proizvodnja sezonskog karakera, što ograničava opseg cijena za uglavnom nestandardizovane proizvode. Ovo takođe ima za posljedicu da je povezanost sa sektorom turizma slaba, s obzirom da taj sektor preferira stabilno snabdijevanje visokokvalitetnim proizvodima tokom cijele godine. Čak se i proizvodi dobrog i visokog kvaliteta slabo promovišu i ne plasiraju na tržište u dovoljnoj mjeri, jer proizvođači nijesu organizovani u grupe ili profesionalna udruženja i često se suočavaju sa slabom integracijom lanca vrijednosti. Identifikovani nedostaci zahtijevaju dodatna finansijska sredstva za investicije, što je prilično skupo za poljoprivredne proizvođače, obzirom da se umanjuje vrijednost njihovog zemljišta u slučaju kada se razmatra njegovo stavljanje pod hipoteku. Nedovoljno sprovođenje naučno istraživačkih aktivnosti ograničava inovaciju proizvoda i usluga, što je dokaz da su postojeći institucionalni kapaciteti još uvijek nedovoljno razvijeni.

Sa relevantnim prednostima i još uvijek značajnim nedostacima, crnogorska poljoprivreda ima mnogo prilika za dalji razvoj. To se prvenstveno odnosi na izraženu tražnju, zbog ekonomskog rasta i povećanja prihoda, kao i prodaje kroz rastući sektor turizma i rastuće interesovanje zemalja Bliskog Istoka. Lokalno stanovništvo preferira domaće proizvode, međutim kako se životni standard povećava, tražnja za označenim, kvalitetnim i organskim proizvodima raste. Jedinstvenost tradicionalne crnogorske kuhinje nudi pregršt mogućnosti za brendiranje proizvoda (npr. jagnjeće meso, njeguška pršuta, „pljevaljski sir“, „kolašinski sir“, itd.). Svemu ovome u prilog ide i opredijeljenost države da stvori odgovarajući okvir za konkurentan poljoprivredni sektor ne samo po pitanju propisa, već i u finansijskom smislu iz nacionalnog budžeta kao i uz podršku EU.

Izazovi koje treba prevazići odnose se na veoma konkurentne uvozne proizvode, što jasno pokazuje da Crna Gora mora da razvije poljoprivrednu proizvodnju na način koji je specifičan kako sa aspekta samog proizvoda tako i sa aspekta potreba potrošača. I pored potpisanih sporazuma o slobodnoj trgovini sa zemljama u regionu, isti se ne sprovode uvijek, a postoje i dokazi o postojanju nezarinskih barijera, koje stvaraju nelojalnu konkurenciju za crnogorske proizvođače. Takođe, neregistrovani proizvođači, koji prodaju svoje proizvode, iako ne koriste benefite od državne i EU pomoći, takođe doprinose nelojalnoj konkurenciji onih koji se bore da opstanu u tržišnoj utakmici. Ukoliko se principi održivog razvoja, uključujući i zaštitu životne sredine ne budu primjenjivali i ne budu predzimale mjere i aktivnosti na ublažavanju posljedica klimatskih promjena, to bi moglo ozbiljno da ugrozi crnogorsku poljoprivredu. Na kraju, potrebni su značajni naponi kako bi se potrošači adekvatno informisali o kvalitetu i benefitima domaćih proizvoda.

2.6 Glavni izazovi za politiku razvoja poljoprivrede i ruralnih područja Crne Gore

Na osnovu analize strukture i trendova u sektoru poljoprivrede, a uzimajući u obzir raspoložive prirodne resurse i politički okvir (analizirano u predstavljenj SWOT analizi) identifikovani su glavni izazovi za dalji razvoj ovog sektora. U cilju unapređenja multifunkcionalne uloge poljoprivrede kroz povećanje konkurentnosti i održivog korišćenja resursa, kao i unapređenja kvaliteta života u ruralnim područjima, u predstojećem vremenskom periodu potrebno je raditi na rješavanju sljedećih izazova:

Izazovi u pogledu konkurentnosti

- Povećati konkurentnost poljoprivrede i prehrambene industrije na nacionalnom, regionalnom i globalnom tržištu;
- Smanjiti usitnjavanje farmi i povećati prosječnu veličinu farme kroz sveobuhvatne mjere koje podstiču ukupnjavanje zemljišta, primjenu odgovarajuće zemljišne politike i udruživanje proizvođača;
- Unapređenje prenosa tehnologija i sistema inovacija kroz poboljšane savjetodavne službe i sistem prenosa tehnologija, uključujući i podršku poljoprivrednim proizvođačima za unapređenje profesionalnih kvalifikacija, sticanje iskustva i povjerenja u novu ekonomiju;
- Unapređenje organizovanja lanca stvaranja vrijednosti od poljoprivrednika do kupca, čineći da poljoprivrednik ispuni zahtjeve tržišta.

Izazovi u pogledu bezbjednosti i kvaliteta hrane

- Unapređenje standarda bezbjednosti hrane uz obezbjeđivanje proizvoda po cijenama pristupačnim za kupce;
- Unapređenje kvaliteta proizvoda (standardi kvaliteta, organski proizvodi, PDO/PGI).

Izazovi u pogledu održivog gazdovanja resursima

- Nastaviti napore u pravcu očuvanja ekosistema;
- Obezbeđivanje održivog gazdovanja i korišćenja prirodnih resursa (zemljište, vode, šume, biljni i životinjski resursi) kako bi se osigurala zaštita životne sredine u najširem smislu;
- Ublažavanje i prilagođavanje klimatskim promjenama;
- Unapređenje infrastrukture za razvoj poljoprivrede (putevi, vodosnabdijevanje, navodnjavanje, prečišćavanje otpadnih voda);

Izazovi u pogledu kvaliteta života i razvoja ruralnih područja

- Unapređenje životnog standarda u ruralnim područjima:
 - Kroz poboljšanje osnovnih usluga (putna infrastruktura, snabdijevanje vodom i strujom; zdravstveni, socijalni i kulturni objekti, i dr.);
 - Kroz diversifikaciju privrednih djelatnosti i mogućnosti koje obezbjeđuju ekonomsku i socijalnu koheziju između urbanih i ruralnih oblasti;
 - Kroz stvaranje prilika za zapošljavanje i trajnih izvora prihoda za značajan dio stanovništva i doprinos borbi protiv siromaštva i depopulacije;
 - Kroz sve važniju integraciju razvoja turizma i poljoprivrede i iskorišćavanje širokog spektra domaćih proizvoda kroz promociju nacionalne kuhinje;
 - Kroz očuvanje tradicije i kulturnog nasljeđa sela.

Izazovi u pogledu administrativnih kapaciteta

- Jačanje institucionalnog razvoja i obezbjeđivanje izrade propisa i njihovo sprovođenje;
- Unapređenje međuinstitucionalne saradnje u rješavanju identifikovanih izazova i jačanje saradnje sa lokalnim upravama.

Strategija razvoja poljoprivrede i ruralnih područja 2014-2020 razmatra navedene izazove.

3. OPIS STRATEGIJE I VIZIJE

3.1 Vizija razvoja poljoprivrede i ruralnih područja

Cilj ove strategije je da uspostavi okvir i put razvoja poljoprivrede i ruralnih područja u kontekstu opšteg prioriteta Crne Gore da vodi politiku pridruživanja EU tokom perioda 2014-2020.godine. Takođe, Strategija treba da doprinese ispunjavanju multifunkcionalne uloge poljoprivrede u kontekstu relevantnom za Crnu Goru.

Crna Gora nema kapaciteta da bude konkurentna na tržištu glavnih poljoprivrednih proizvoda, ali zato ima potencijal za razvoj visokokvalitetnih poljoprivrednih i prehrambenih proizvoda zasnovanih na inovaciji i razvoju novih i tradicionalnih procesa proizvodnje i lokalnih specijaliteta.

Bogato prirodno i kulturno nasljeđe Crne Gore predstavlja značajan potencijal za razvoj turizma u ruralnim oblastima. Ruralni turizam i povećana proizvodnja kvalitetnih proizvoda biće pokretači u stvaranju ekonomske aktivnosti i otvaranju novih radnih mjesta u ruralnim područjima.

Na osnovu navedenih pretpostavki, **vizija razvoja crnogorske poljoprivrede i ruralnih područja do 2020. godine** podrazumijeva sljedeće:

- Poljoprivredni sektor na stabilnom putu da postane konkurentan u proizvodnji kvalitetnih proizvoda, obezbjeđuje stabilan izvor prihoda za poljoprivrednike. Sektor poljoprivredne proizvodnje je pokretačka snaga za otvaranje novih radnih mjesta u ruralnim područjima koji se zasnivaju na znanju, korišćenju najboljih praksi, inovacija i očuvanju prirodnih resursa;
- Održiva ruralna područja koja obezbjeđuju ekonomsku aktivnost, prilike za zaposlenje, socijalnu inkluziju i dobar kvalitet života ruralnog stanovništva.

Strategija će predstavljati osnovu za usaglašavanje nacionalnih politika za Zajedničkom poljoprivrednom politikom (ZPP) u kontekstu procesa integracija u EU. Usklađivanje sastandardima EU odvijće se paralelno sa usklađivanjem zakonskog okvira, izgradnjom institucionalnih kapaciteta i sposobnosti privatnog sektora da postupa u skladu sa zahtjevima, na osnovu sljedećih principa:

- Nacionalne politike za podršku razvoja poljoprivrede i ruralnih područja biće usklađene sa ZPP, kroz postepeno uvođenje mjera i aktivnosti u skladu sa ZPP i IPARD mjerama.
- Mjere podrške i aktivnosti koje nijesu u skladu sa ZPP postepeno će se isključivati, a uvođće se mjere koje budu u skladu sa principima ZPP;
- Zahtjevi EU koji se odnose na uređenje tržišta, kvalitetne i organske proizvode, higijenske standarde, zaštitu životne sredine i ublažavanje posljedica klimatskih promjena uvođće se postepeno, u skladu sa kratkoročnim i srednjeročnim potrebama Crne Gore;
- Institucionalni kapaciteti razvijće se istovremeno sa uvođenjem novih standarda i procedura kako bi se obezbijedilo puno sprovođenje i usaglašavanje sa zakonskim propisa koji su na snazi.

Omoguđće se da novousvojeni zakoni imaju razuman prelazni period primjene kako bi privatni sektor bio u mogućnosti da realizuje potrebne investicije u cilju poštovanja zahtjeva.

3.2 Ciljevi i principi usklađivanja poljoprivredne politike i politike razvoja ruralnih područja

Da bi se ostvarila navedena vizija, **ciljevi Strategije za razvoj poljoprivrede i ruralnih područja za period 2014-2020 su sljedeći:**

- Razviti efikasan, inovativan i održiv poljoprivredno-prehrambeni sektor koji obezbjeđuje zdrave, kvalitetne, specijalizovane prehrambene proizvode zasnovane na dodatnoj vrijednosti prirodnih resursa i tradicionalnih načina proizvodnje, koji je u stanju da zadovolji zahtjeve i odoli pritisku konkurencije na tržištu EU;
- Razviti ekonomske aktivnosti i otvoriti nova radna mjesta u ruralnim područjima sa posebnim naglaskom na razvoj kvaliteta turističke ponude i kratkog lanca snabdijevanja u proizvodnji kvalitetnih proizvoda i usluga, a u isto vrijeme poštujući kulturno nasleđe i održivo korišćenje prirodnih resursa;
- Promovisati razvoj sela i socijalne usluge u cilju unapređenja kvaliteta života u ruralnim područjima kako bi se smanjila migracija ruralnog stanovništva u gradske sredine.

Da bi se dostigli zadati ciljevi, mjere politika biće odabrane na osnovu sljedećih **horizontalnih principa:**

- Investicije u promociju proizvodnje kvalitetnih poljoprivrednih proizvoda sa dodatom vrijednošću zasnovanom na prirodnim resursima, tradiciji i organskoj proizvodnji,
- Mjere koje omogućavaju razvoj funkcionalnog poljoprivrednog tržišta,
- Mjere koje podstiču udruživanje poljoprivrednika i ukрупnjavanje poljoprivrednog zemljišta,
- Promocija prenosa znanja na poljoprivredne proizvođače i prerađivače o novim tehnikama proizvodnje, razvoju i inovacijama proizvoda i usluga,
- Izgradnja institucija i kapaciteta u cilju obezbjeđivanja dobre strukture za implementaciju mjera politika i transparentnog sprovođenja zakona.

Mjere će se posebno fokusirati na razvoj sektora koji imaju potencijal da budu konkurentni na domaćem tržištu i za razvoj proizvoda sa visokom dodatnom vrijednošću namijenjenih izvozu i turističkomtržištu.

Promocija visokokvalitetnih i bezbjednih poljoprivrednih i prehrambenih proizvoda zasnivaće se na osnovnom pristupu koji je opisan u nastavku.

Proizvodi standardnog kvaliteta definišu se kao:

- Proizvodi koji se plasiraju na domaće tržište u periodu tranzicije do 2020. godine moraju biti proizvedeni od strane registrovanih proizvođača i prerađivača koji ispunjavaju minimalne nacionalne standarde u pogledu higijene, bezbjednosti hrane, dobrobiti životinja, životne sredine i drugih relevantnih standarda;
- Proizvodi koji se proizvode za izvoz moraju se proizvoditi od strane registrovanih poljoprivrednika i prerađivača koji ispunjavaju EU standarde o bezbjednosti hrane. Nije potrebna neka specifična oznaka. Označavanje mora biti u skladu s opštim tržišnim standardima.

Visokokvalitetni proizvodi definišu se kao proizvodi proizvedeni u skladu sa uspostavljenim šemama kvaliteta radi dostizanja viših standarda. U Crnoj Gori su trenutno uspostavljene četiri šeme kvaliteta, kojima se unapređuje i postiže viši kvalitet proizvoda:

- Organski proizvodi;
- Zaštićeno geografsko porijeklo:
 - Oznaka porijekla (OP);
 - Geografska oznaka (GO);

- Garantovano tradicionalni specijaliteti (GTS), proizvodi sa posebnim svojstvima i karakteristikama.

Navedene šeme će se dodatno razvijati i proširivati.

Sprovođenje mjera politike i usaglašavanje nacionalnih politika sa ZPP u kontekstu procesa EU integracija biće realizovano kroz sljedeće faze:

- **Sprovođenje mjera politike u kratkom roku (2014 – 2016)**, što je jako značajno za razvoj crnogorskog poljoprivredno-prehrambenog sektora i ruralnih oblasti.
- **Sprovođenje mjera politike u srednjem roku (2017 - 2020)** priprema poljoprivredno-prehrambenog sektora i ruralnih područja za punu implementaciju pravnih tekovina EU (Acquis).

3.3 Zakonodavni okvir

Vlada Crne Gore u decembru 2013. godine usvojila je Program pristupanja Crne Gore u EU za period 2014-2018. Program pristupanja definisao je dinamiku usvajanja pravne tekovine EU, dinamiku jačanja administrativnih kapaciteta i institucionalne izgradnje.

Zajednička poljoprivredna politika (ZPP) kao jedna od najvažnijih politika EU broji okvirno oko 500 propisa kojima se reguliše upravljanje poljoprivredom u državama članicama i obezbjeđuje jedinstven pravni okvir za efikasno funkcionisanje i sprovođenje mjera za unapređenje i zaštitu poljoprivrede Unije. Za poglavlje Poljoprivreda i ruralni razvoj u pretpristupnom periodu najvažnije usaglašavanje se odnosi na sistem podrške koja se daje poljoprivrednim proizvođačima i sistem kontrole.

Kada je u pitanju usaglašenost crnogorskog zakonodavstva sa pravnom tekovinom EU, može se reći da je za određeni broj oblasti, kao npr. organska poljoprivreda i politika kvaliteta, Crna Gora djelimično usaglašena. Međutim, mnogo je veći broj oblasti gdje je potrebno donijeti niz zakonskih i podzakonskih akata u skladu sa kojima će se vršiti postepeno usaglašavanje sa pravnom tekovinom EU iz ove oblasti.

Za punu implementaciju EU standarda neophodno je uspostaviti administrativne strukture unutar MPRR, ojačati savjetodavne službe da obuče i informišu poljoprivredne proizvođače o EU standardima, kriterijumima za ostvarivanje prava na plaćanja i proces prijave za sve šeme iz ZPP. Ministarstvo poljoprivrede i ruralnog razvoja svake godine Agrobudžetom uvodi nove procedure i kriterijume i postepeno ukida ona pravila koja nijesu u skladu sa ZPP.

U okviru ZPP regulisano je tržište poljoprivrednih proizvoda na način da su jasno propisani minimalni standardi kvaliteta, pravila za uvoz i izvoz proizvoda i tržišne intervencije. Crna Gora ovu oblast ne može u potpunosti usaglasiti s pravnom tekovinom EU prije pristupanja EU ali će se sistem minimalnih tržišnih standarda za proizvode od značaja za izvoz urediti podzakonskim aktima. Zakon o tržišnim organizacijama planiran je za 2016. godinu. U okviru ove politike regulisani su standardi za vino i ova oblast biće usaglašena donošenjem novog Zakona o vinu koji je planiran za IV kvartal 2014. Takođe, potrebno je donijeti i novi Zakon o alkoholnim pićima i Zakon o osnivanju Agencije za plaćanje. U skladu s izmjenama pravne tekovine za organsku proizvodnju i politiku kvaliteta, MPRR će donijeti izmjene nacionalnih propisa kojima je uređena ova oblast.

U junu 2013. godine, MPRR objavilo je Kodeks dobre poljoprivredne prakse (CoGAP). Ovaj dokument sadrži preporuke i principe poljoprivredne prakse u vezi životne sredine, dobrobiti životinja, očuvanja zemljišta, upravljanja vodama i otpadom. Kodeks će se postepeno primjenjivati i povezivati sa podrškom koja se daje poljoprivrednicima. U međuvremenu, Kodeks je predstavljen

poljoprivrednicima na radionicama, koje Ministarstvo poljoprivrede i ruralnog razvoja i savjetodavne službe organizuju u kontinuitetu širom Crne Gore.

Takođe, iako nije direktno vezan za ovo poglavlje, važno je donijeti novi Zakon o poljoprivrednom zemljištu koji će omogućiti bolje upravljanje državnim zemljištem i površinama koje se ne obrađuju. Zemljišna politika u dijelu koji se odnosi na oporezivanje trebala bi da doprinese postizanju ovih ciljeva.

Više detalja o usaglašavanju nacionalnog zakonodavstva za pravnom tekovinom EU dato je u nastavku.

3.4 Direktna podrška

3.4.1 Direktna plaćanja

Glavni izazov Crne Gore u vezi ove politike je započinjanje procesa približavanja ZPP-u, a naročito kada je u pitanju prilagođavanje osnovne šeme plaćanja u EU i vezanih plaćanja.

U periodu 2014-2020 direktna plaćanja poljoprivrednicima u EU u okviru ZPP realizovaće se kroz **Osnovnu šemu plaćanja** kojom se obezbjeđuju godišnja direktna plaćanja poljoprivrednicima (odvojena od proizvodnje u cilju orjentisanja poljoprivrednika ka tržištu). Osnovna šema plaćanja se nadovezuje na šeme kojima se obezbjeđuju dodatna plaćanja kao što su:

- Podrška poljoprivrednicima koji primjenjuju poljoprivrednu praksu na način da ne utiču štetno na klimu i životnu sredinu,
- Podrška poljoprivrednicima koji žive u oblastima sa prirodnim ograničenjima,
- Podrška mladim poljoprivrednicima.

Druga, relativno ograničena vrsta plaćanja biće **Vezana šema podrške**, kod koje se plaćanja vezuju za nivo proizvodnje, npr. na osnovu utvrđenih površina i prinosa ili na osnovu utvrđenog broja grla. Ove šeme obuhvataju podršku za određeni broj ratarskih proizvoda, proizvoda životinjskog porijekla i voća i povrća. Ograničene su na oblasti gdje postoje specifični vidovi poljoprivredne proizvodnje ili su u pitanju posebni poljoprivredni sektori koji imaju određenih poteškoća i od izuzetne su važnosti iz ekonomskih, socijalnih i/ili ekoloških razloga.

Na kraju, postoje mogućnosti za primjenu **mjera za male poljoprivrednike**, koje omogućavaju učešće u pojednostavljenoj šemi koja služi kao alternativa Osnovnoj šemi plaćanja pod određenim uslovima. Ovaj vid plaćanja važan je za crnogorsku poljoprivredu zbog strukture gazdinstava. Procedura za ovu šemu je pojednostavljena i uslovi za primjenu unakrsne ispunjenosti nijesu obavezni.

Cilj je da se postepeno prilagođavaju postojeće nacionalne šeme kako bi bile u skladu sa mehanizmima šema u EU, iako će nivo podrške ostati na nivou koji je u skladu sa ograničenjima u nacionalnom Budžetu Crne Gore. Nove šeme podrške biće pripremljene u skladu sa principima relevantnih EU šema.

U Crnoj Gori se trenutno realizuju i mjere direktnih plaćanja koje nijesu u potpunosti usklađene sa principima ZPP. Ta plaćanja su vezana za proizvodnju i dodjeluju se za sljedeće sektore:

- Stočarska proizvodnja (po grlu goveda, ovaca, koza i tovljene teladi);
- Proizvodnja mliječnih proizvoda (podrška po litru proizvedenog mlijeka u odnosu na kvalitet);
- Biljna proizvodnja (po ha za ratarske kulture i duvan).

Odvajanje ovih plaćanja i uvođenje plaćanja po hektaru za prirodne livade, može biti podsticaj za nastavak korišćenja zemljišta, što je prepoznato kao izazov za trenutni razvoj poljoprivrede u Crnoj Gori.

Agrobudžet definiše minimalne kriterijume za ostvarivanje prava na podršku. U sektoru stočarstva, pored minimalnog broja grla, korisnici moraju ispuniti uslove propisane Zakonom o identifikaciji i registraciji životinja (Službeni list Crne Gore br. 48/07). U mljekarskom sektoru definisane su minimalne količine mlijeka koje se isporučuju. Za biljnu proizvodnju, uslovi koji se odnose na minimalnu površinu i ispunjavanje uslova za podršku propisani su Zakonom o sjemenu i sadnom materijalu (Službeni list Crne Gore br. 28/06) i Zakonom o zdravstvenoj zaštiti bilja (Službeni list Crne Gore, br.28/06).

Od 2016.godine, jedan od uslova za ostvarivanje prava na direktna plaćanja biće upis u registar poljoprivrednih gazdinstava u skladu sa Pravilnikom o poljoprivrednim gazdinstvima i Registru objekata.

Do trenutka pristupanja, Crna Gora će nastaviti sa plaćanjima po grlu stoke i po površini za ratarsku proizvodnju, ali će se kriterijumi o minimalnoj površini i pitanjima životne sredine postepeno uvoditi kako bi se poljoprivrednici pripremili za **Osnovnu šemu plaćanja**, koja je na snazi u EU.

Kriterijumi će se odnositi na ispunjavanje uslova u skladu za Kodeksom dobre poljoprivredne prakse u pogledu:

- Dobrobiti životinja (kako je propisano Kodeksom),
- Upravljanja otpadom (kako je propisano Kodeksom),
- Plodoreda,
- Korišćenja mineralnih đubriva i pesticida,
- Održavanja zemljišta u dobrom poljoprivrednom stanju.

Kroz mjere ruralnog razvoja, koje će se finansirati iz IPARD-a i nacionalnog budžeta, poljoprivrednicima će biti omogućena podrška za investicije koje se odnose na gore navedene kriterijume.

Nakon uspostavljanja sistema identifikacije zemljišnih parcela (LPIS), dodatni uslovi za ostvarivanje prava na direktna plaćanja odnosiće se na posjedovanje poljoprivrednog zemljišta određene veličine. Pored toga, novi uslovi za uvođenje drugih oblika ratarske proizvodnje (uzgoj voća, vinogradarstvo) biće uključeni u šemu direktnih plaćanja. Potpuno uvođenje sistema direktnih plaćanja (nezavisno od proizvodnje) odvijaće se postepeno do datuma pristupanja.

Agencija za plaćanje

Agencija za plaćanje biće zadužena za upravljanje sredstvima Evropskog fonda za upravljanje u poljoprivredi (EAGF) i Evropskog poljoprivrednog fonda za ruralni razvoj (EAFRD). Države članice za ovo ovlašćuju Agenciju za plaćanje, koja, u principu, može da bude i postojeći organ Vlade ili novo tijelo.

Od 2011. godine Crna Gora je ostvarila značajan napredak u formiranju Direktorata za IPARD plaćanja - IPARD agencija, koja će biti zadužena za realizaciju pretpristupnih fondova EU. Cilj je da se kroz akreditaciju i sprovođenje IPARD programa, ojača kapacitet IPARD agencije, kako bi, nakon pristupanja EU, mogla da sprovodi EU fondove koji će u narednom periodu biti dostupni Crnoj Gori.

Trenutno, Direktorat za IPARD plaćanja je zadužen za sprovođenje mjera ruralnog razvoja, i to naročito za komponentu dodjele grantova, koja se finansira sredstvima Svjetske Banke (MIDAS projekat). Realizacija MIDAS javnih poziva bila je jako značajna za podizanje svijesti svih zainteresovanih strana u Crnoj Gori i njihovo upoznavanje sa EU pristupom u realizaciji mjera ruralnog razvoja. Brojna "uska grla" u realizaciji mjera ruralnog razvoja su identifikovana i otklonjena. Od prvog MIDAS poziva, glavni IPARD zahtjevi su inkorporirani i ispoštovani, a to

uključuje pred-finansiranje, uvođenje paketa dokumenata koje podnosioci zahtjeva treba da dostave, uslov da investicija može da se realizuje samo nakon potpisivanja ugovora, itd. Kroz dosadašnjih pet MIDAS poziva za dodjelu grantova, procedure i kapaciteti Direktorata za plaćanje značajno su unaprijeđeni u pogledu ispunjavanja IPARD zahtjeva.

Na osnovu zahtjeva Ministarstva poljoprivrede i ruralnog razvoja i u dogovoru sa Evropskom komisijom, Evropska komisija i Svjetska banka potpisale su sporazum o preraspodjeli sredstava iz komponente IPA V na komponentu IPA I za 2012. i 2013. godinu. Planirano je da se omogući povlačenje sredstava kroz mjere slične IPARD mjerama (Povjerilački fond I i II), uz podršku Svjetske banke, i da se nastavi sa postepenim osnaživanjem crnogorskih poljoprivrednika za IPARD II (2014-2020).

Osim preraspodjele sredstava iz komponente IPA V na komponentu IPA I za 2013. godinu, Ministarstvo poljoprivrede i ruralnog razvoja nastavilo je sa procesom akreditacije za IPA komponentu V kod Ministarstva finansija i zvanično zatražilo nacionalnu akreditaciju. Eksterna revizija sistema kontrole upravljanja IPARD-om, otpočela je 15. januara 2014. godine, sa ciljem dobijanja nacionalne akreditacije. Na osnovu finalnog izvještaja, Ministarstvo poljoprivrede i ruralnog razvoja i Ministarstvo finansija pripremiće i dostaviti akcioni plan za eliminisanje glavnih nalaza. Zbog usvajanja nove IPA regulative za period 2014-2020, kao i pripreme i usvajanja novog IPARD programa, paket za akreditaciju će biti ažuriran i poslat Evropskoj komisiji do sredine 2015. godine.

U cilju ispunjavanja svih uslova propisanih pravnom tekovinom EU i realizacije mjera definisanih Evropskim fondom za upravljanje u poljoprivredi (EAGF) i Evropskim poljoprivrednim fondom za ruralni razvoj (EAFRD), neophodno je usvojiti zakonodavni okvir za uspostavljanje i pravilno funkcionisanje Agencije za plaćanje u Crnoj Gori, kao što je Zakon o uspostavljanju Agencije za plaćanje i podzakonska akta. Takođe, važno je nastaviti sa daljim jačanjem i izgradnjom kapaciteta Direktorata za IPARD plaćanja.

3.4.2 Integrisani sistem upravljanja i kontrole (IACS/LPIS)

U svrhu sprovođenja Zajedničke poljoprivredne politike, EU je usvojila niz propisa kojima se od država članica zahtijeva da primjenjuju određene procedure i koriste informacione sisteme prilikom dodjele i kontrole plaćanja u poljoprivredi. Sve države članice EU u obavezi su da uspostave integrisani sistem upravljanja i kontrole (IACS, Regulative EU 1306/2013) u cilju upravljanja sistemima podrške. Ovaj sistem definiše procedure za prijem zahtjeva, administrativne i inspeksijske kontrole, obradu zahtjeva i plaćanja. Uspostavljanje ovog sistema treba da obezbijedi efikasnije vršenje direktnih plaćanja, nadzor i sprečavanje neregularnosti.

Obavezni elementi integrisanog sistema upravljanja i kontrole su:

- Kompjuterska baza podataka sa podacima iz zahtjeva za dobijanje podrške za svako poljoprivredno gazdinstvo;
- Sistem identifikacije zemljišnih parcela (LPIS) (registar zasnovan na geografskom informacionom sistemu / GIS);
- Sistem za identifikaciju i registraciju prava na plaćanje (u cilju provjere prava na plaćanje i vršenja unakrsnih provjera sa zahtjevima za plaćanje i sistemom za identifikaciju zemljišnih parcela);
- Zahtjevi za dobijanje pomoći i zahtjevi za plaćanje;
- Integrisani sistem kontrole;
- Sistem za identifikaciju svakog poljoprivrednika koji podnese zahtjev za plaćanje;
- Sistem za identifikaciju i registraciju životinja po potrebi, u skladu sa EU 1760/2000.

Crna Gora nema sistem koji je ekvivalentan integrisanom sistemu upravljanja i kontrole, kako je precizirano u EU propisima, ali je preduzela korake u pravcu njegove implementacije. Usvojen je propis kojim se omogućava uspostavljanje Registra poljoprivrednih gazdinstava i Sistema

identifikacije zemljišnih parcela. Postupak uspostavljanja integrisanog sistema upravljanja i kontrole biće definisan Akcionim planom.

3.4.3 Mreža računovodstvenih podataka na poljoprivrednim gazdinstvima (FADN)

Crna Gora trenutno nema uspostavljen sistem ekvivalentan sistemu FADN (mreža računovodstvenih podataka na poljoprivrednim gazdinstvima). MPRR je nadležno za sprovođenje FADN sistema u skladu sa metodologijom i zakonodavstvom EU. Aktivnosti na uspostavljanju FADN sistema u Crnoj Gori predviđaju uključivanje savjetodavnih službi i univerziteta. MPRR će biti zaduženo za procjenu broja gazdinstava koja će biti uključena u FADN sistem.

3.5 Tržišne mjere (CMO)

Zajednička organizacija tržišta (CMO) je skup usaglašenih pravila koji obuhvataju klasične oblasti tržišne politike, uključujući intervenciju, privatno skladištenje, trgovinu sa trećim zemljama i promociju poljoprivrednih proizvoda, pravila državne podrške i komunikaciju i izvještavanje o podacima. Kreirana je da prati evropsko poljoprivredno tržište i da obezbijedi poljoprivrednicima i potrošačima stabilan prihod i stabilnu snabdjevenost hranom. CMO pokriva oko 90% ukupne proizvodnje u EU.

U Crnoj Gori pravni okvir za uređenje tržišnih standarda regulisan je Zakonom o izmjenama i dopunama Zakona o poljoprivredi i ruralnom razvoju (2014), koji predstavlja osnov za donošenje podzakonskih akata kojim se propisuje minimalni kvalitet poljoprivrednih proizvoda i osnivanje proizvođačkih organizacija u skladu sa pravilima zajedničke organizacije tržišta.

U narednom periodu (do 2016.) biće usvojeni podzakonski akti kojim se definišu minimalni kvalitet za pojedine poljoprivredne proizvode i koji će djelimično biti usklađeni sa standardima u okviru zajedničke organizacije tržišta. Zakon o uređenju tržišnih standarda koji će djelimično biti usklađen s pravnom tekovinom EU biće usvojen do kraja 2016. Zakonom će biti propisane i određene horizontalne mjere kao što su interventne nabavke, organizacije proizvođača, sistem uvoznih i izvoznih dozvola i sistem izvoznih naknada. Ove odredbe biće usklađene sa pravnom tekovinom EU, ali puna primjena biće moguća tek nakon pristupanja.

Postojeći Zakon o vinu nije usklađen sa pravnom tekovinom EU koja reguliše ovu oblast. Do kraja 2017. godine, ova oblast biće postepeno usklađena sa pravnom tekovinom EU kroz usvajanje novog Zakona o vinu i pratećih propisa. Takođe, Zakon o alkoholu i alkoholnim pićima, koji je trenutno na snazi u Crnoj Gori, ne reguliše ovaj sektor na način kako je to regulisano pravnom tekovinom EU. Planirano je da do kraja 2016. godine bude donesen Zakon o alkoholu i alkoholnim pićima koji će biti usklađen sa pravnom tekovinom EU.

Osim zakonodavnog okvira, aktivnosti će biti usmjerene na pripremu proizvođača za primjenu standarda na način što će mjere podrške biti usmjerene na podizanje kvaliteta i edukaciju proizvođača. MPRR, u saradnji sa stručnim službama, kontinuirano će raditi na podizanju svijesti proizvođača o nepohodnosti udruživanja u proizvođačke grupe odnosno organizacije.

Imajući u vidu da Crna Gora ne proizvodi većinu proizvoda koji su obuhvaćeni tržišnim standardima ili se ne proizvode u količinama koje imaju potencijal za izvoz, u prepristupnom periodu, politika će biti usmjerena na uslaglašavanje standarda za sljedeće proizvode: vino, pčelarski proizvodi, maslinovo ulje i stone masline, voće, mlijeko i mliječni proizvodi, goveđe meso, ovčje i kozje meso. Mjere podrške za ove sektore definisane su u okviru direktnih plaćanja i politike ruralnog razvoja (detaljnije opisano u poglavlju 5). Interventne mjere primjenjuju se samo za otkup jagjadi i ta vrsta podrške će biti ukinuta najkasnije do 2016.

Za punu primjenu ove politike neophodno je formirati administrativnu i institucionalnu podršku. Ministarstvo poljoprivrede i ruralnog razvoja, odnosno Direktorat za poljoprivredu i ribarstvo,

nadležan je za kreiranje zakonodavnog okvira, a buduća Agencija za plaćanje (Direktorat za IPARD plaćanja) biće odgovorna za praćenje interventnih nabavki, uvoznih i izvoznih dozvola i sistema izvoznih naknada. Takođe, neophodno je opremiti laboratorije i obučiti stručni kadar kako bi se akreditovala metode neophodne za analize kvaliteta proizvoda.

Praćenje cijena

Crna Gora je uspostavila Agrarni marketinški informacioni sistem (AMIS) u cilju prikupljanja i distribucije kvalitetnih i konzistentnih podataka o cijenama poljoprivrednih proizvoda. Uloga AMIS-a je da kreira izvještaje o aktuelnim cijenama i trendovima, kao i o trenutnoj situaciji na tržištu poljoprivrednih proizvoda.

Potrebno je unaprijediti sistem kako bi se povećao broj proizvoda za koje se vršipraćenje cijena i usaglasiti metodologiju AMIS-a sa EU standardima. U kratkoročnoj perspektivi, otpočeće se sa nadogradnjom i unapređenjem sistema, u cilju približavanja zakonodavstvu EU.

Promocija poljoprivrednih proizvoda

Agrobuđžetom, Crna Gora odvaja sredstva za promociju poljoprivrednih proizvoda. Međutim, sistem kontrole, procedure i mjere koje se sprovode u vezi sa promotivnim aktivnostima nijesu u skladu sa EU regulativama, niti je ova oblast posebno regulisana kao što je to slučaj u EU. Crna Gora će razviti sistem promocije poljoprivrednih proizvoda i uspostaviti mehanizme za bolje pozicioniranje istih kako na domaćem, tako i na izvoznim tržištima. Do trenutka pristupanja, Crna Gora će potpuno uskladiti svoje zakonodavstvo sa pravnom tekovinom EU kojom je regulisana ova oblast i obezbjediti mehanizme za implementaciju istih.

3.5.1 Organska poljoprivreda

Proglašenjem Crne Gore za ekološku državu, razvoj održive poljoprivrede dobija na značaju, a posebno afirmacija i razvoj organske poljoprivrede. Pogodni i raznoliki klimatski uslovi omogućavaju proizvodnju raznovrsnih poljoprivrednih proizvoda, mada u ograničenim količinama. Proizvodni sistemi u poljoprivredi Crne Gore uglavnom su ekstenzivni i relativno jednostavno se mogu uključiti u program ograničene upotrebe zaštitnih sredstava, mineralnih đubriva i dr. Prednost je i činjenica da zemljište nije izraubovano i da se u Crnoj Gori još uvijek koristi nizak nivo mineralnih đubriva (preko 10 puta manje u odnosu na prosjek EU) i sredstava za zaštitu bilja.

Iako još uvijek nedovoljan, trend registrovanih proizvođača organskih proizvoda je u konstantnom porastu, upravo zbog karakterističnih klimatskih i zemljišnih uslova, što je prednost za bavljenje ovom proizvodnjom. Organski način proizvodnje u Crnoj Gori je trenutno u najvećoj mjeri zastupljen u ratarskoj proizvodnji, koja čini 52% obradivog zemljišta namijenjenog organskoj proizvodnji, koje se nalazi u procesu sertifikacije.

Horizontalno zakonodavstvo kojim je regulisana organska poljoprivreda u većoj mjeri je usklađeno sa pravnom tekovinom EU. Crna Gora je već uspostavila sistem registracije i sertifikovanja organskih proizvođača koji je u skladu sa regulativama EU. U ovom trenutku ne postoji sistem monitoringa cijena organskih proizvoda. Bliža pravila o organskoj proizvodnji, označavanju i kontroli i pravilima koja se tiču uvoza proizvoda iz trećih zemalja, biće definisana podzakonskim aktima, do trenutka pristupanja.

U cilju postizanja pune implementacije ove politike i povećanja broja organskih proizvođača, intenzivni naponi biće uloženi u: obuku proizvođača (pravila i mogućnosti), obezbjeđivanje konstantne podrške po hektaru/grlu stoke, obezbjeđivanju podsticaja za uvođenje dobre poljoprivredne prakse i razvoj tržišta organskih proizvoda.

Do momenta pristupanja, ova oblast biće u potpunosti usklađena sa pravnom tekovinom EU.

3.5.2 Politika kvaliteta

Politika kvaliteta regulisana je zakonom koji je većim dijelom usklađen sa EU pravnom tekovinom. U planu je donošenje podzakonskih akata u cilju dalje harmonizacije crnogorskog zakonodavstva sa pravnom tekovinom EU. Takođe, biće izvršene izmjene i dopune postojećeg horizontalnog zakonodavstva u cilju punog usklađivanja sa izmjenama propisa EU u ovoj oblasti.

Cilj je podsticanje poljoprivrednih proizvođača da unaprijede i standardizuju svoje proizvode i tako im dodaju vrijednost, podrška raznovrsnosti u proizvodnji, zaštita proizvoda od zloupotrebe i falsifikovanja. Kroz šeme kvaliteta, potrošačima se garantuje da su takvi proizvodi proizvedeni i kontrolisani u skladu sa propisanim standardima, koji garantuju kvalitet.

Da bi se postigao ovaj cilj, potrebno je identifikovati proizvode koji se mogu zaštititi i učiniti prepoznatljivim na tržištu. Takođe, šeme kvaliteta zasnovane na geografskim oznakama zahtijevaju utvrđena pravila poslovanja (prakse), što čini osnovu za zaštitu, sprovođenje i kontrolu. Promovisanje raznovrsnosti u proizvodnji, podsticanje udruživanja, kontinuirano informisanje, marketing i pružanje podrške proizvođačima kroz njihovo uključivanje u šeme kvaliteta (u smislu pripreme dokumentacije za registraciju, adaptacija objekata za proizvodnju, investiranje u opremu), pružaju mogućnost da se identifikuju i prepoznaju proizvodi sa oznakom kvaliteta. Takođe, učešće većeg broja proizvođača u programima šema kvaliteta doprinosi smanjenju ukupnih troškova i povećava njihovu konkurentnost i dostupnost na tržištu.

Ova politika doprinosi postizanju horizontalnih ciljeva koji se odnose na klimatske promjene (kroz usvojene standarde), zaštitu životne sredine (veći standardi od onih propisanih obuhvataju i vođenje računa o životnoj sredini, naročito kada je riječ o organskoj proizvodnji) i inovacije (šeme kvaliteta zasnivaju se na istraživanjima i inovacijama u cilju obezbjeđivanja kontinuiranosti i kvaliteta proizvoda)..

Vezane aktivnosti odnose se na:

1. Uvođenje i sertifikaciju sistema kvaliteta i bezbjednosti hrane (HACCP, ISO 22000, GLOBALGAP, BRC, IFS, FSSC 22000, GOST-R, HALAL, KOSHER, OP, GOP, GTS, planinski proizvodi),
2. Uključivanje poljoprivrednih proizvođača u registrovane šeme kvaliteta (odnosi se na troškove pripreme dokumenata za registrovanje proizvoda, podrška u adaptaciji prostorija u kojima se odvija proizvodnja i investicije u opremu, podrška u plasmanu proizvoda na tržište),
3. Ovlašćivanje sertifikacionog tijela za sprovođenje provjere usklađenosti i specifikacije proizvoda,
4. Učešće u troškovima kontrole i sertifikacije,
5. Obuke proizvođača i promocija proizvodnje sa oznakom kvaliteta

Crna Gora će uspostaviti tijelo za sertifikaciju oznaka o porijeklu, geografskih oznaka i oznaka garantovanog tradicionalnog specijaliteta.

Da bi se u potpunosti realizovala ova politika, kontinuirano će se raditi na obukama grupa proizvođača i prerađivača hrane (pravila, mogućnosti i značaj), pružati podrška grupama proizvođača u pripremi dokumentacije za registraciju i nastaviti sa podrškom plasmanu na tržište i promociji ovih proizvoda.

Do trenutka pristupanja, ova oblast biće u potpunosti usklađena sa pravnim tekovinama EU.

3.6 Politika razvoja ruralnih područja

Opšti cilj politike razvoja ruralnih područja Crne Gore je poboljšanje konkurentnosti crnogorskog poljoprivrednog sektora i stimulisanje ekonomskih aktivnosti, otvaranje novih radnih mjesta i unapređenje uslova života u ruralnim područjima.

Mjere politike razvoja ruralnih područja doprinijeće unapređenju strukture i ekonomske situacije u poljoprivrednom sektoru kroz podršku razvoju ekonomski održivih poljoprivrednih gazdinstava. Uzimajući u obzir strukturu crnogorske poljoprivrede, brojna mala gazdinstva suočavaju se sa poteškoćama u smislu dugoročne ekonomske održivosti. Stoga, mjere će biti kreirane sa ciljem da omoguće udruživanje ovih gazdinstava u udruženja ili grupe proizvođača kako bi ojačali njihovu poziciju na tržištu ili uticali na diverzifikaciju aktivnosti na poljoprivrednim gazdinstvima.

Nadalje, mjere usmjerene na razvoj ruralne ekonomije, kao i otvaranje novih radnih mjesta i unapređenje kvaliteta života stanovništva u ruralnim područjima Crne Gore, uz odgovarajuću investicionu podršku poljoprivrednom sektoru, doprinijeće dostizanju ujednačenog teritorijalnog razvoja ruralnih područja.

Specifični ciljevi politike razvoja ruralnih područja Crne Gore su:

1. Podsticanje održive, visokokvalitetne proizvodnje kroz razvoj konkurentnog i inovativnog poljoprivredno-prehrambenog sektora koji je u stanju da izdrži pritisak konkurencije na domaćem i EU tržištu i da ispunjava EU standarde i tržišne zahtjeve.
2. Postizanje održivog gazdovanja prirodnim resursima i ublažavanje efekata klimatskih promjena kroz upravljanje šumskim i vodnim resursima, i uvođenje poljoprivredne proizvodnje koja štiti životnu sredinu i ublažava uticaj na klimu.
3. Dostizanje ujednačenog teritorijalnog razvoja ruralnih područja kroz podsticanje diversifikacije ekonomskih aktivnosti, otvaranja novih radnih mjesta i socijalne uključenosti, i unapređenje uslova života u ruralnim područjima.

Navedeni ciljevi će biti ostvareni kroz različite mjere koje nijesu organičene samo na prenos znanja i inovacija u poljoprivredi i ruralnim područjima, već i kroz pripremu za sprovođenje zahtjeva EU u cilju pristupanja EU.

Kako bi se ostvarili navedeni ciljevi, odabran je skup mjera koje podržavaju svaki od odabranih ciljeva.

Ove mjere sprovodiće se uglavnom kroz IPARD II program (period 2014-2020). Međutim, neke od mjera neće biti prihvatljive za IPARD program. Te mjere će biti podržane iz nacionalnog budžeta ili kroz bilateralnu donatorsku podršku.

Cilj 1 – Održiva proizvodnja viskokvalitetne hrane

Jačanje konkurentnosti i održivosti gazdinstava

Cilj je da se razvije konkurentan poljoprivredni sektor kroz restrukturiranje i unapređenje korišćenja zemljišta i jačanje tržišne orijentacije i učešća na tržištu sa posebnim fokusom na sljedeće:

- U srednjoročnoj perspektivi fokus je na stvaranju sektora sa ekonomski održivim gazdinstvima; to će se postići restrukturiranjem gazdinstava i povećanjem prosječne veličine gazdinstva tako što će se unaprijediti uslovi za eksploataciju zemljišta kroz rješavanje problema vlasništva nad zemljištem i njegovog korišćenja, unapređenje tržišta zemljišta, kao i podsticajnim mjerama za reparcelizaciju i omogućavanje generacijskog obnavljanja.

- U kratkoročnoj perspektivi cilj je dostizanje optimalnog korišćenja poljoprivrednih resursa kroz promociju i jačanje kooperativa i udruživanja u cilju efikasnog korišćenja i upravljanja poljoprivrednim zemljištem i raspoloživim resursima.
- Obezbeđivanje podrške razvoju ekonomski održivog dijela primarnog sektora kroz unapređenje načina proizvodnje, kvaliteta proizvoda, na primjer kroz zaštitu geografskog porijekla i dostizanje EU standarda.

U cilju ostvarenja ovog prioriteta biće realizovane sljedeće mjere:

Mjera 1.1: Investicije u fizički kapital na poljoprivrednim gazdinstvima

Jedan od glavnih uzroka nedovoljne konkurentnosti crnogorske poljoprivrede je niska produktivnost fizičkog kapitala, koji je posljedica niskog nivoa tehničke i tehnološke opremljenosti na malim i usitnjenim poljoprivrednim gazdinstvima. Podrška kroz ovu mjeru će omogućiti pomoć u modernizaciji stajskih i drugih proizvodnih kapaciteta, unapređenje mehanizacije i dostizanje nacionalnih i standarda EU u poljoprivrednom sektoru, uključujući i standarde koji se odnose na tržište, veterinu, zaštitu životne sredine, zaštitu i dobrobit životinja i bezbjednost hrane.

Kroz ovu mjeru identifikovaće se prioritetni sektori u skladu sa gore navedenim opštim ciljem, sa akcentom na investicionu podršku sektorima sa potencijalom za razvoj konkurentnih i visokokvalitetnih proizvoda.

Ovim će se značajno unaprijediti usklađivanje sa zahtjevima koji se odnose kako na očuvanje prirodnih resursa, zaštitu životne sredine i dobrobit životinja, tako i na bezbjednost hrane.

U kratkoročnoj perspektivi, kroz nacionalne šeme, podrška će se davati za podizanje višegodišnjih zasada u cilju povećanja obradivih poljoprivrednih površina.

Kroz "IPARD like" mjere, u 2014. i 2015. godini, podrška će se davati za sektore proizvodnje mesa, mlijeka, živinarstva, voća i povrća, vinogradarstva i maslinarstva. U srednjoročnoj perspektivi (2017-2020) podrška će se davati za iste sektore kroz IPARD II u cilju dostizanja EU standarda.

Za manje projekte čija je vrijednost ispod granice za IPARD II program, i za poljoprivrednike koji nemaju pravo na "IPARD like" mjere ili na podršku IPARD II (mali poljoprivrednici), biće kreirana posebna linija podrške u skladu sa nacionalnom šemom.

Mjera 1.2: Podrška osnivanju proizvođačkih grupa

U svrhu podizanja nivoa ponude, prevazilaženja sezonskog karaktera u ponudi poljoprivrednih proizvoda, smanjenja troškova proizvodnje, prevazilaženja problema sa tržišnim viškovima kod nekih proizvoda, te postizanja bolje cjenovne konkurentnosti, radiće se na podršci formiranju proizvođačkih grupa, organizacija proizvođača i međugranskih organizacija proizvođača. Zajedničkim nastupima na tržištu, u cilju objedinjavanja ponude, jačaće se položaj proizvođača na tržištu kako bi se odgovorilo pritiscima konkurencije. Inicijativa za formiranje i organizovanje proizvođača mora krenuti od samih proizvođača. Zbog toga je jako bitno raditi na edukaciji kako bi sami proizvođači prepoznali interes za udruživanje. U srednjem roku, nakon usvajanja Zakona o kooperativama, proizvođačke grupe će biti usklađene sa odredbama ovog Zakona.

Predviđena podrška ima za cilj podsticanje na planiranje proizvodnje u skladu sa potrebama tržišta, kako u kvantitativnom tako i kvalitativnom smislu, stabilizaciju cijena, unapređenje kvaliteta, proizvodnju u skladu sa zahtjevima životne sredine i dobre poljoprivredne prakse, kao i planirane aktivnosti u slučaju destabilizacije tržišta.

U kratkom roku, ova mjera će se realizovati kroz nacionalne šeme, a u srednjem roku kroz IPARD II.

Mjera 1.3: Investicije u fizički kapital u vezi plasmana poljoprivrednih i ribljih proizvoda

Investicije u sektor prerade imaju posebnu važnost iz najmanje dva razloga. Prvo, stepen prerade poljoprivrednih proizvoda u Crnoj Gori je relativno nizak uz ograničen broj poljoprivrednih proizvoda koji se prerađuju. Drugo, investicije u preradu omogućavaju stvaranje dodatne vrijednosti.

Investicije u preradu će se podržati kroz „IPARD like“ mjere u 2015. godini. Podrška će se usmjeriti na preradu mlijeka, mesa, voća i povrća i vina u cilju dostizanja nacionalnih minimalnih standarda. U srednjoročnoj perspektivi (2017-2020), prerada će biti podržana kroz IPARD II, a podrazumijevaće dostizanje EU standarda u ovoj oblasti.

Promovisanje organizacije lanca snabdijevanja hranom i upravljanje rizikom u poljoprivredi

Cilj je da se stimuliše razvoj konkurentnosti i održivosti poljoprivredno-prehrambenog sektora kroz:

- Integraciju primarnih proizvođača u lanac snabdijevanja hranom, kroz šeme kvaliteta, promociju na lokalnim tržištima, grupe proizvođača i međuresorskih organizacija i kroz podršku upravljanja rizicima na gazdinstvima.
- Omogućavanje lakšeg formiranja proizvođačkih grupa radi unapređenja kvaliteta i planiranja proizvodnje, upravljanjem i plasmanom veće količine proizvoda i poboljšanje pregovaračkih vještina proizvođača u pogledu cijena,
- Promociju inovacija i novih tehnologija u poljoprivredno prehrambenom lancu za proizvodnju proizvoda sa dodatnom vrijednošću i podršku uvođenju zahtjeva i standarda EU tržišta i standarda Kodeksa dobre poljoprivredne prakse.

U cilju ostvarivanja ovog prioriteta biće realizovane **sljedeće mjere**:

Mjera 1.4: Podrška kooperativama

U svrhu promocije i osnaživanja rada poljoprivrednih proizvođača kroz udruživanje u koooperative, Ministarstvo poljoprivrede i ruralnog razvoja je pripremio Zakon o kooperativama koji detaljno reguliše ovu oblast.

Strategija regionalnog razvoja prepoznaje razvoj klastera kao važan instrument smanjenja regionalnih razlika⁵⁹. Mala i srednja preduzeća igraju važnu ulogu u ekonomskom rastu i ravnomjernom razvoju Crne Gore. Cilj tekućih aktivnosti je jačanje konkurentnosti i pristup tržištu odabranih klastera i mreža u Crnoj Gori, sa posebnim akcentom na siromašniji sjeverni region i manje razvijene opštine. MPRR će pažljivo pratiti aktivnosti u oblasti razvoja klastera i, gdje god je to moguće, dati svoj doprinos u postizanju sinergije u djelovanju. U isto vrijeme, izbjegavaće se bilo kakvo preklapanje u pogledu pružanja podrške istim grupama proizvođača.

Ovom mjerom obezbijediće se podrška razvoju klastera i mreža kao i horizontalnoj i vertikalnoj saradnji u lancu snabdijevanja.

Mjera 1.5: Šeme kvaliteta

⁵⁹Ovo je potvrđeno u Strategiji održivog ekonomskog rasta kroz uvođenje klastera (2012-2016), koja predstavlja instrument za jačanje konkurentnosti MSP i koji omogućava implementaciju lokalnih strateških planova razvoja opština sa fokusom na sjeverni region. Dokument je pripremio Ministarstvo ekonomije, a sprovodi se uz tehničku pomoć UNIDO, i uz finansijsku podršku Evropske komisije.

Osnovu politike kvaliteta, kao dijela poljoprivredne i politike ruralnog razvoja, čini uspostavljanje sistema zaštite poljoprivrednih proizvoda i hrane sa oznakom porijekla i geografskom oznakom, kao i sistema za zaštitu proizvoda s posebnim svojstvima i karakteristikama, koja proizilaze iz tradicionalnih načina proizvodnje i pripreme.

Crna Gora ima značajan potencijal za proizvodnju visoko-kvalitetnih proizvoda, koji do sada nije adekvatno iskorišćen. U tom smislu, potrebno je podstaći poljoprivredne proizvođače da unaprijede i standardizuju kvalitet svojih proizvoda i na taj način postanu konkurentniji. Podsticaji za povećanje kvaliteta proizvoda i uspostavljanje šeme za dostizanje većih standarda, a posebno povezivanje primarne proizvodnje i prerade, mogu u značajnoj mjeri povećati šanse za plasman poljoprivrednih i prehrambenih proizvoda na domaće tržište, naročito kroz sektor turizma. Ovo je moguće ostvariti uvođenjem šema kvaliteta i sistema za monitoring bezbjednosti uz podršku pri uključivanju i pripremu proizvođača za registrovane šeme kvaliteta.

Takođe, u cilju povećanja postojećih resursa, potrebno je sprovesti analizu i mapiranje odnosno identifikaciju proizvoda koji se mogu zaštititi.

U fazi kada se crnogorski proizvodi mogu zaštititi kao OP, GOP i GTS, neophodno je obezbijediti podršku proizvođačima u plasmanu proizvoda na tržište (pripremne aktivnosti, uključujući dizajn, testiranje i druge aktivnosti iz početne faze)

Takođe, neophodno je dati podršku promotivnim i informativnim aktivnostima usmjerenim na specifičnost proizvoda po pitanju njihovog kvaliteta. Promocija bi trebala da se prvenstveno zasniva na interesu potrošača za kvalitet, ukusnu hranu kao i tradicionalne prehrambene i crnogorske proizvode koji se razlikuju od onih uvezenih. Uzimajući u obzir navedeno, najbolji kanal za marketing je upravo turizam. Ponuda visokokvalitetnih prehrambenih proizvoda je ovdje od presudne važnosti, jer turisti traže tradicionalno autentične crnogorske proizvode.

Zbog specifičnih politika (uslovi za registraciju, oznaka korisnika, specifični uslovi koje proizvođači moraju da ispune, kontrola procesa i sertifikacija zaštićenih proizvoda), neophodno je sprovesti kontinuiranu obuku proizvođača i obezbijediti savjetodavne usluge..

Neophodno je kontinuirano podsticati i podržavati proizvođače istih poljoprivrednih proizvoda da se udružuju i zajednički nastupaju na tržištu.

Navedene aktivnosti finansiraće se iz nacionalnog budžeta, na bazi kofinansiranja.

Cilj 2 Održivo gazdovanje prirodnim resursima i aktivnosti adaptacije i mitigacije klimatskih promjena

Cilj je da se, u srednjeročnom periodu, postepeno uvode politike EU i pristupi gazdovanju prirodnim resursima i prilagođavanje klimatskim promjenama sa posebnim akcentom na održivo korišćenje zemljišnih, šumskih i vodnih resursa i upravljanje otpadom.

Obnova, očuvanje i jačanje ekosistema koji zavise od poljoprivrede i šumarstva

Crna Gora raspolaže bogatom i raznovrsnom florom i faunom – biodiverzitetom. Izuzetno su bogati genetički resursi biljaka i životinja u poljoprivredi, što se ogleda u velikom broju sorti i rasa, a naročito autohtonih populacija biljaka i životinja koje se koriste za proizvodnju hrane. Ta činjenica obavezuje državu da se biodiverzitetu u oblasti poljoprivrede pokloni dužna pažnja. Proglašenjem ekološke države, Crna Gora je preuzela obaveze iz Rio deklaracije o životnoj sredini i razvoju iz 1992. godine, čime se obavezuje da pitanja očuvanja i održivog korišćenja genetičkih resursa u biljnoj proizvodnji i stočarstvu uskladi sa međunarodnim konvencijama i principima. Implementacija ovih dokumenata zahtijeva i odgovarajuću finansijsku podršku iz budžeta, koja se u formi direktnih

plaćanja po ha ili grlu usmjerava za stimulisanje poljoprivrednih gazdinstava u cilju održavanja genetičkih resursa.

Kratkoročno, fokus će biti na razvoju organske poljoprivrede i poljoprivrednih aktivnosti koje smanjuju pritisak na životnu sredinu, eroziju zemljišta i zagađenje vode.

Srednjeročno, akcenat će biti na:

- Očuvanju i održivom korišćenju ugroženih autohtonih i lokalnih vrsta i rasa stoke, te biljnih vrsta koje su ugrožene genetskom erozijom, kroz poljoprivrednu proizvodnju visoke prirodne vrijednosti,
- Doprinos očuvanju ukupnog biodiverziteta, kroz obnovu i očuvanje biodiverziteta, poštovanje zahtjeva NATURA 2000 i unapređenje upravljanja vodama i zemljištem,
- Jačanju svijesti o genetičkim resursima kao nacionalnoj vrijednosti Crne Gore, te doprinos njenoj afirmaciji kao ekološke države.

U cilju ostvarivanja ovog prioriteta biće realizovane **sljedeće mjere:**

Mjera 2.1: Podsticaji za očuvanje i održivo korišćenje ugroženih autohtonih i lokalnih vrsta i rasa stoke, te biljnih vrsta koje su ugrožene genetskom erozijom

Podrška će biti obezbijeđena:

- *Po uslovnom grlu u stočarstvu za rase ugrožene genetičkom erozijom;* podrška se daje za držanje buše u govedarstvu; zetske žuje, sore, pivske pramenke i ljabe u ovčarstvu i domaće balkanske koze,
- *Po ha posijane površine u biljnoj proizvodnji:* održavanje postojećih poljskih kolekcija biljnih genetičkih resursa u banci biljnih gena; dugoročno čuvanje kolekcija biljnih genetičkih resursa poljoprivrednih biljnih vrsta koje se čuvaju u sjemenu u banci biljnih gena; regeneracija kolekcija biljnih genetičkih resursa u banci biljnih gena; podrška *in vitro* čuvanju kolekcija biljnih genetičkih resursa u banci biljnih gena.

U cilju prilagođavanja nacionalnih EU plaćanjima, u periodu 2017 - 2020 godine plaćanja koja se odnose na očuvanje autohtonih genetičkih resursa u poljoprivredi će se određivati na bazi objektivnih kriterijuma⁶⁰, koji za cilj imaju nadoknadu izgubljenog prihoda i dodatnih troškova zbog držanja stoke određene rase i gajenja bilja određene sorte u skladu sa preuzetim obavezama.

Ova mjera će se finansirati iz nacionalnog budžeta i donatorskih sredstava, do trenutka kada za njeno kofinansiranje ne bude moguće koristiti sredstva EU.

Mjera 2.2: Održivo korišćenje planinskih pašnjaka

Crna Gora je veoma bogata planinskim pašnjacima, koji se tradicionalno koriste putem ekstenzivnog gajenja stoke (goveda, ovaca i koza) za proizvodnju mlijeka i mesa.

Planinski pašnjaci, uključujući i katune na njima, se odlikuju bogatim biodiverzitetom. Ispaša stoke u ljetnjem periodu posebno doprinosi očuvanju biodiverziteta (specifična flora i fauna, korišćenje prilagođenih lokalnih rasa), a ima i poseban ekonomski značaj za proizvodnju tradicionalnih proizvoda (različite vrste sireva, skorup i drugi mlječni proizvodi, jagnjeće i druge vrste mesa i dr.) koji imaju važnu ulogu u crnogorskoj nacionalnoj kuhinji. Prema raspoloživim podacima, u Crnoj Gori postoji oko 500 katuna od kojih se i danas znatan broj koristi, ali sa mnogo manjim brojem stoke nego što je to bilo ranije. Ipak, značajan dio pašnjaka je i dalje neiskorišćen.

⁶⁰Kriterijumi utvrđeni analizom koja za cilj ima da utvrdi razliku u prihodima i troškovima na gazdinstvima koja uzgajaju rase ili sorte koje podliježu genetičkom očuvanju i gazdinstava koja se bave konvencionalnom proizvodnjom.

Jedan broj seoskih domaćinstava i danas praktikuje ovaj vid držanja stoke, čime se održavaju planinski pašnjaci i smanjuju negativne posljedice koje prate napuštanje pašnjaka. Međutim, postoje brojni, još nedovoljno iskorišćeni, pašnjački resursi. Očuvanje planinskih pašnjaka i katunskog načina stočarenja veoma je važno i sa stanovišta očuvanja prirodne i kulturne baštine.

Realizacija ove mjere ima višestruke pozitivne efekte, pa tako doprinosi: očuvanju i racionalnom korišćenju prirodnih resursa, održivom gazdovanju poljoprivrednim zemljištem, zaštiti životne sredine, očuvanju biodiverziteta, održavanju prirodne i kulturne baštine, očuvanju tradicionalnih proizvoda, obnavljanju pašnjaka putem uklanjanja šikara.

Nakon uspostavljanja LPIS sistema, stvoriće se mogućnost za ostvarivanje podrške za košenje livada (po ha), uz obavezu da se ukupna površina stalnih pašnjaka u Crnoj Gori ne smanjuje više od 5%.

Podrška se ostvaruje:

- *po uslovnom grlu stoke* koja se izdiže na katune i koristi planinsku pašu, što ima za cilj da stimuliše poljoprivredna gazdinstva da sačuvaju i dalje razvijaju taj sistem proizvodnje.

U cilju prilagođavanja nacionalnih EU plaćanjima, u periodu 2017 – 2020. godine, plaćanja koja se odnose na održivo korišćenje pašnjaka (ekstenzivnu poljoprivredu) će se određivati na bazi objektivnih kriterijuma⁶¹, koji za cilj imaju nadoknadu izgubljenog prihoda i dodatnih troškova zbog ekstenzivnog sistema proizvodnje, u skladu sa preuzetim obavezama.

Ova mjera će se finansirati iz nacionalnog budžeta.

Mjera 2.3: Podrška razvoju organske proizvodnje

Ova mjera doprinosi održivom gazdovanju prirodnim resursima, smanjenju negativnih uticaja poljoprivrede na okolinu; očuvanju biodiverziteta i podizanju kvaliteta poljoprivrednih proizvoda.

Podršku dobija proizvođač koji je u prelaznom periodu iz konvencionalne u organsku, kao i onaj koji je već u sistemu organske proizvodnje, tj. sertifikovani. Podrška je u vidu godišnjeg plaćanja po jedinici površine kao naknada korisniku za gubitak prihoda i dodatne troškove koji su rezultat pridržavanja posebnih uslova, odnosno po grlu stoke.

Ova mjera će se finansirati iz nacionalnog budžeta.

Promocija efikasnog korišćenja resursa i podsticanje na prelazak na ekonomiju sa niskim stepenom emisije ugljenika, otpornom na klimatske promjene u poljoprivrednom, prehrambenom i šumarskom sektoru

U kratkom roku, fokus će biti na povećanju efikasnosti korišćenja vode i energije u poljoprivrednoj proizvodnji i preradi hrane.

U srednjem roku, fokus će biti na uvođenju EU politika koje imaju za cilj smanjenje emisije azot dioksida i metana i podsticanje vezivanja ugljenika u poljoprivredi i šumarstvu.

Posebna pažnja biće posvećena korišćenju obnovljivih izvora energije, kao što je korišćenje sirovina od nus proizvoda, otpada i neprehrambenih proizvoda za potrebe lokalne ekonomije.

Dok većina ostalih mjera, naročito onih koje su usmjerene na uvođenje standarda za visokokvalitetne proizvode, doprinose ekonomiji koja je otporna na uticaj klime, u cilju dostizanja ovog prioriteta biće realizovana sljedeća **mjera**:

⁶¹ Kriterijumi utvrđeni analizom koja za cilj ima da utvrdi razliku u приходima i troškovima na gazdinstvima koja se bave ekstenzivnom proizvodnjom i onih koji praktikuju intenzivnu proizvodnju.

Mjera 2.4: Solarni paneli za katune

U saradnji sa Ministarstvom ekonomije, Ministarstvo poljoprivrede i ruralnog razvoja realizuje projekat postavljanja solarnih panela na katunima, kroz objavljivanje javnih poziva za zainteresovana seoska domaćinstva koja se bave katunskim načinom stočarenja. Realizacija ove mjere takođe doprinosi ostvarenju zadataka u okviru cilja 3 – ujednačeni teritorijalni razvoj ruralnih područja.

Ova mjera se finansira iz nacionalnog budžeta uz kofinansiranje korisnika.

Cilj 3 –Ujednačeni teritorijalni razvoj ruralnih područja

Promocija socijalne uključenosti, smanjenje siromaštva i ekonomski razvoj ruralnih područja

Ovome će se dati visok prioritet zbog niskog nivoa razvoja ruralnih područja, velikog broja ljudi koji žive u ruralnim područjima, ali i izraženih migracija, te zbog značaja razvoja alternativnih ekonomskih aktivnosti za podsticanje strukturnog razvoja poljoprivrednog sektora.

Fokus će biti i na omogućavanju diversifikacije ekonomskih aktivnosti i otvaranju novih radnih mjesta i novih malih preduzeća, unapređenju usluga na lokalnom nivou, obnavljanju sela, ruralne infrastrukture i poboljšanju pristupa modernim informacionim i komunikacionim sistemima, podsticanju lokalnog razvoja promocijom i izgradnjom kapaciteta za veze između lokalnih akcionih grupa (LIDER pristup).

Ovaj prioritet ostvariće se kroz realizaciju **sljedećih mjera**:

Mjera 3.1: Investicije u razvoj ruralnih područja i infrastrukturu

Investicije u razvoj ruralne infrastrukture su neophodna mjera za unapređenje uslova života i obavljanje poljoprivrednih aktivnosti ruralnog stanovništva. Aktivnosti u okviru ove mjere obuhvataju nastavak saradnje između zainteresovanih strana, uključujući relevantna ministarstva, udruženja poljoprivrednih proizvođača, kao i stanovništvo ruralnih područja.

U kratkoročnoj perspektivi, ova mjera će se finansirati kroz nacionalne šeme, a biće obuhvaćena i IPARD II programom od 2018. godine. S obzirom da ova mjera podrazumijeva i učešće lokalne uprave, neke od aktivnosti će se fokusirati na izgradnju kapaciteta lokalnih uprava u cilju iskorišćavanja fondova za izgradnju infrastrukture u ruralnim područjima.

Podrška razvoju ruralne infrastrukture obezbijediće se i kroz dalji razvoj „mašinskih prstenova“ (izgradnja lokalnih puteva koji povezuju lokalne puteve sa glavnim, uključujući i zaobilaznice, seoske puteve, pristupne puteve za poljoprivredna gazdinstva, katune, šume i puteve za evakuaciju u slučaju požara).

Mjera 3.2: Diverzifikacija ekonomskih aktivnosti u ruralnim područjima

Uzimajući u obzir strukturu poljoprivrednih gazdinstava u Crnoj Gori, u kojoj dominiraju porodična gazdinstva, i mogućnosti za razvoj drugih aktivnosti na gazdinstvima, diverzifikacija ekonomskih aktivnosti u ruralnim područjima može biti od koristi poljoprivrednim proizvođačima.

Proizvodnja različitih vrsta domaćih proizvoda i hrane visokog kvaliteta (mliječni proizvodi i proizvodi od mesa, itd.) na gazdinstvima mogu biti od izuzetnog značaja za domaćinstva naročito u ruralnim područjima. Pored poljoprivrednih aktivnosti, turizam u ruralnim područjima postaje sve važniji faktor. Stvaranje mogućnosti za razvoj ruralnog turizma i njegovo povezivanje sa poljoprivredom donijeće dodatni prihod domaćinstvima.

S obzirom da će podrška primarnoj proizvodnji biti obezbijeđena kroz različite mjere, kroz diverzifikaciju ekonomskih aktivnosti u ruralnom područjima biće obezbijeđena podrška procesu prerade na farmama, razvoju kapaciteta za ruralni turizam, izradi rukotvorina, itd. Ove aktivnosti doprinijeće otvaranju novih radnih mjesta u ruralnim područjima i očuvanju ovih oblasti imajući u vidu trend depopulacije u Crnoj Gori.

U kratkoročnoj perspektivi, ova aktivnost će se finansirati kroz nacionalnu šemu, dok će u srednjeročnoj perspektivi biti finansirana kroz IPARD II fondove.

Mjera 3.3: LEADER pristup

Primjena LEADER pristupa (veze između lokalnih akcionih grupa), kao integrisanog instrumenta za teritorijalni razvoj na lokalnom nivou, će neposredno doprinijeti ujednačenom razvoju ruralnih područja, a to je jedan od opštih ciljeva politike ruralnog razvoja.

LEADER će se finansirati iz nacionalnog budžeta.

4. NAČINI IMPLEMENTACIJE STRATEGIJE

Načini sprovođenja strategije biće dodatno razrađeni i poboljšani u skladu sa kratkoročnim i dugoročnim potrebama za kapacitetom i načinima implementacije mjera politika opisanih u prethodnim poglavljima. Načini primjene uzeće u obzir zahtjeve koje Crna Gora treba da ispuni u cilju sprovođenja ZPP na putu ka članstvu u EU. Podrška institucionalnom razvoju biće obezbijeđena za:

- Sprovođenje nacionalnih politika razvoja poljoprivrede i ruralnih područja, kako je i navedeno u ovoj Strategiji, dok će se postepeno razvijati kapaciteti za sprovođenje mjera i akcija koje su u skladu sa ZPP, kako je definisano Akcionim planom,
- Postepeno uvođenje zahtjeva EU za regulaciju tržišta, zdravstvene i higijenske standarde, zaštitu životne sredine i ublažavanje posljedica klimatskih promjena, te razvoj institucionalnih kapaciteta za primjenu i izvršavanje ovih zahtjeva, prije svega u cilju zadovoljavanja zahtjeva za sprovođenje IPARD i mjera nacionalnih politika, a zatim i da bi se pripremili za punu implementaciju zahtjeva nakon pristupanja.
- Jačanje i akreditacija operativne strukture Upravljačkog tijela i Agencije za plaćanje za sprovođenje IPARD programa. To uključuje izgradnju sistema za monitoring i evaluaciju u cilju praćenja i ocjene programa razvoja ruralnih područja. Ove strukture biće dodatno razvijene za sprovođenje EAFRD nakon pristupanja..

Implementacija, monitoring i kontrola nacionalnih politika navedenih u ovoj strategiji, IPARD programa i Zajedničke poljoprivredne politike zahtijeva kreiranje, izmjenu i/ili jačanje odgovarajućih administrativnih struktura koje moraju imati sposobnost za sprovođenje ovih politika. U tom smislu potrebno je obezbijediti sljedeće:

- Osnovati Agenciju za plaćanje koja predstavlja administrativnu strukturu i sistem neophodan za upravljanje sredstvima za finansiranje razvoja u sektoru poljoprivrede. Agencija je odgovorna za plaćanje direktnih mjera podrške, sprovođenje instrumenata vezanih za organizaciju tržišta i za podršku razvoju ruralnih područja. U tom dijelu potrebno je obezbijediti i Integrisani administrativni i kontrolni sistem (IACS);
- Potrebno je opremiti postojeće laboratorije kako bi uslovi za plasman poljoprivrednih proizvoda na tržište bili u potpunosti usklađeni sa EU zahtjevima;
- Za sprovođenja politike kvaliteta, potrebno je akreditovati sertifikaciono tijelo;
- Osnovati i druga tijela, čije je formiranje neophodno u cilju adekvatnog sprovođenja regulativa, kao što su kontrolna tijela za provjeru usaglašenosti tržišnih standarda, tijela za monitoring sprovođenja odredaba koja se odnose na trgovinu sa trećim zemljama idr.

Za navedene izmjene potrebno je obezbijediti adekvatne uslove, posebno u dijelu koji se odnosi na funkcionisanje Agencije za plaćanje, a potom i implementaciju i sprovođenje mjera koje su u nadležnosti drugih struktura. To se prije svega odnosi na zapošljavanje novih kadrova, obuke, obezbjeđenje prostora, opreme i nabavku softvera za uspostavljanje i razvoj informacionih sistema.

5. FINANSIRANJE

Jedan od najvećih izazova u pravljenju Strategije je i određivanje nivoa finansiranja potrebnog da se realizuju aktivnosti i ostvare ciljevi definisani u Strategiji.

Prilikom definisanja nivoa finansiranja pošlo se od nekoliko pretpostavki:

- S obzirom da se Strategija donosi na period od sedam godina a da se sredstva namijenjena podsticaju u poljoprivredi (Agrobudžet) donosi na godišnjem nivou nakon usvajanja državnog Budžeta, ovaj pregled finansiranja je indikativan,
- U pregledu je dat i određen procenat povećanja sredstava namijenjenih poljoprivredi u skladu sa daljim razvojem crnogorske ekonomije i rastom BDP-a,
- Pregled obuhvata i sredstva Evropske Unije namijenjena poljoprivredi kroz IPARD program i kroz programe izgradnje kapaciteta.
- Pregled je dat po osovinama a ne po pojedinačnim mjerama koje će biti definisane kroz IPARD like, IPARD i Agrobudžet
- Sredstva IPARD like za 2014 nijesu uvrštena u budžet za 2015. već se posmatraju u okviru budžeta za 2014, iako će se tada realizovati.
- Sredstva za podršku ne moraju se nužno poklapati sa sredstvima definisanim u Agrobudžetu jer se u određenim situacijama upravljanje tim sredstvima vrši od strane neke druge strane (EK).
- Predviđeno je povećanje po svim osama od 5 do 30% u zavisnosti od godine i plana usvajanja određenih mjera s obzirom da će se neke mjere ukidati a uvoditi nove u skladu sa zahtjevima EU.
- Sredstva iz EU prikazana su u godini u kojoj su na raspolaganju po osnovu IPARD i IPARD like programa a mogu se trošiti u toj i u naredne dvije godine.
- Ovdje se radi samo o 50% sredstava potrebnih za investicije pa je ukupno ulaganje u poljoprivredu posebno za sredstva IPARD dvostruki iznos raspoloživih (50% kontribucije).
- Sredstva nacionalne kontribucije za program IPARD uvrštena u tabelu.

Indikativni pregled budžeta za razvoj poljoprivrede 2015-2020

Vrsta mjera	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Tržišno cjenovna pc	5.700.000	6.300.000	7.200.000	8.600.000	10.800.000	13.500.000
Mjere ruralnog razv	4.300.000	5.700.000	4.700.000	5.100.000	5.500.000	5.600.000
Mjere ruralnog razv	5.000.000	10.000.000	6.000.000	7.000.000	8.000.000	8.000.000
Opšti servisi	1.300.000	1.400.000	1.600.000	1.700.000	1.900.000	2.100.000
Tehnička i administrativna podrška realizaciji programa	300.000	300.000	300.000	300.000	300.000	300.000
Program staračkih naknada	2.650.000	2.650.000	2.650.000	2.650.000	2.650.000	2.650.000
Ukupno	19.250.000	26.350.000	22.450.000	25.350.000	29.150.000	32.150.000

PRILOG

Tabela 1: Struktura iskorišćenog poljoprivrednog zemljišta

Kategorija	Broj gazdinstava				Iskorišćeno poljoprivredno zemljište	
	Poljoprivredna gazdinstva	Poslovni subjekti	Ukupno	%	ha	%
Bez zemljišta	581	12	593	1,2	-	-
< 0,10 ha	2.514	1	2.515	5,1	120,6	0,1
0,10- < 0,50 ha	15.418	-	15.418	31,5	4.009,5	1,8
0,50- < 1,00 ha	8.465	2	8.467	17,3	6.346,7	2,9
1,00- < 2,00 ha	8.865	2	8.867	18,1	12.523,0	5,7
2,00- < 3,00 ha	4.076	5	4.081	8,4	9.884,2	4,5
3,00- < 4,00 ha	2.256	2	2.258	4,6	7.817,6	3,5
4,00- < 5,00 ha	1.287	1	1.288	2,6	5.800,0	2,6
5,00- < 6,00 ha	1.056	1	1.057	2,2	5.746,4	2,6
6,00- < 8,00 ha	1.066	1	1.067	2,2	7.452,5	3,4
8,0- < 10,00 ha	588	-	588	1,2	5.333,0	2,4
10,00- < 15,00 ha	814	1	815	1,7	9.612,3	4,3
15,00- < 20,00 ha	342	-	342	0,7	5.877,6	2,7
20,00- < 30,00 ha	323	6	329	0,7	7.850,4	3,5
30,00- < 50,00 ha	312	1	313	0,6	12.356,6	5,6
50,00- < 10,00 ha	436	5	441	0,9	31.645,5	14,3
> 100 ha	425	6	431	0,9	88.912,2	40,2
Ukupno	48.824	46	48.870	100,0	221.297,6	100,0

Izvor: MONSTAT – Popis poljoprivrede 2010

Tabela2: Detaljna SWOT analiza po sektoru

	Voće i povrće	Zitarice
Prednosti	<ul style="list-style-type: none"> Očuvano zemljište, pogodna klima Nizak nivo primjene sintetičkih proizvoda u primarnoj proizvodnji Organizovanje prodaje kroz turističku privredu 	<ul style="list-style-type: none"> Dobri klimatski uslovi Povećan trend rasta
Nedostaci	<ul style="list-style-type: none"> Mali obim proizvodnje (usitnjenost) Nepovoljna starosna struktura radne snage Nedostatak stručne radne snage Slabo poznavanje agro-teholoških mjera Slaba primjena modernih tehnologija i standarda Nedovoljni kapaciteti za skladištenje voća Visoki troškovi inputa u primarnoj proizvodnji Proizvodi nijesu standardizovani (klasa kvaliteta) Neadekvatan oblik udruživanja proizvođača Neadekvatni promocija i marketing Slaba integracija lanca stvaranja vrijednosti Nedovoljna naučno-istraživačka aktivnost Niska konkurentnost prerađivačke industrije 	<ul style="list-style-type: none"> Nizak tehnički nivo Slaba horizontalna saradnja proizvođača Nedostatak objekata za skladištenje i preradu Nedostatak marketinških vještina Nedostatak analiza tržišta Nedostatak sortiranja, pranja i pakovanja (npr. krompira) Visoka maloprodajna cijena Struktura zemljišnih resursa
Šanse	<ul style="list-style-type: none"> Uzgajanje domaćih vrsta i sorti, rane sorte povrća i proizvodnja tradicionalnih proizvoda Organska proizvodnja Povećanje outputa i rast izvoza domaćih standardizovanih proizvoda Rastući trend turističke tražnje Organizacija proizvođača u koooperativama Primjena SFS šema 	<ul style="list-style-type: none"> Organska proizvodnja Autohtone vrste Nizak nivo upotrebe pesticida
Prijetnje	<ul style="list-style-type: none"> Depopulacija ruralnih područja Uvoz jeftinijih poljoprivrednih proizvoda 	<ul style="list-style-type: none"> Mali obim proizvodnje i usitnjena gazdinstva Zastarjela i nedovoljna mehanizacija Neefikasan marketing i sistem distribucije
	Masline	Vino
Prednosti	<ul style="list-style-type: none"> Autohtone sorte Povoljni klimatski uslovi Tradicija u uzgajanju maslina Zemljišni resursi Dobra iskorišćenost zaštite zemljišta (zaštita zemljišta od erozije) 	<ul style="list-style-type: none"> Zemljišni i klimatski uslovi Autohtone sorte Tradicija u proizvodnji vina
Nedostaci	<ul style="list-style-type: none"> Mali broj stabala i niska godišnja proizvodnja Nizak nivo upotrebe savremenih tehnologija Nedostatak finansijskih kapaciteta Slaba povezanost sa turizmom Loša promocija i marketing Nizak nivo obrazovanja o adekvatnim agro-ekološkim mjerama 	<ul style="list-style-type: none"> Mala i usitnjena gazdinstva Visoka cijena inputa u privatnoj proizvodnji Slaba povezanost sa turizmom Slaba promocija Slabe menadžerske vještine proizvođača Nizak nivo obrazovanja proizvođača grožđa i vina Nedostatak finansijskih sredstava
Šanse	<ul style="list-style-type: none"> Dostupnost podrške kroz nacionalne programe i EU fondove Turističko tržište Regionalni balans Tražnja za kozmetičkim proizvodima na bazi maslinovog ulja Obrazovanje lokalnih potrošača o zdravstvenoj komponenti maslinovog ulja 	<ul style="list-style-type: none"> Potražnja u turizmu Visoki kvalitet vina proizvedenog od lokalnih sorti Dostupnost podrške kroz nacionalne šeme i programe i EU fondove Povećanje broja zaposlenih i životnog standarda u ruralnim područjima
Prijetnje	<ul style="list-style-type: none"> Značajan uvoz maslinovog ulja Nedovoljna upoznatost sa kvalitetima domaćeg maslinovog ulja 	<ul style="list-style-type: none"> Povećanje uvoza grožđa i vina Kultura konzumiranja vina na niskom nivou u nekim oblastima
	Goveđe meso	Mlijeko
Prednosti	<ul style="list-style-type: none"> Velike površine pašnjaka i livada za ispašu i proizvodnju krmnog bilja Visok kvalitet mesa zbog visokokvalitetnih pašnjaka Tradicija među proizvođačima govedeg mesa za sopstvenu potrošnju Uspostavljeni prerađivački kapaciteti Dinamičan razvoj sektora prerade mesa kao pokretača sektora primarne proizvodnje 	<ul style="list-style-type: none"> Proizvodnja kozjeg mlijeka Lokalno stanovništvo preferira domaće sireve i kajmak Povećan broj prerađivačkih pogona sa adekvatnim postrojenjima Moderna tehnologija Instalirani kapaciteti za preradu koji još uvijek nijesu u upotrebi
Nedostaci	<ul style="list-style-type: none"> Nema specijalizovane proizvodnje govedine Usitnjenost i mala proizvodnja Nedostatak znanja među proizvođačima 	<ul style="list-style-type: none"> Usitnjenost i mali obim proizvodnje Loša infrastruktura na farmama Loša infrastruktura posebno u udaljenim

	<ul style="list-style-type: none"> Loša integracija lanca stvaranja vrijednosti Nedostupnost kvalitetne i jeftine stočne hrane 	<p>mjestima (putevi, električna energija, voda)</p> <ul style="list-style-type: none"> Skup sistem otkupa mlijeka Nizak nivo znanja o ishrani stoke Nedostatak stočne hrane Nedovoljno znanje o tržištu Otežan pristup finansijama (kreditu) Mali obim proizvodnje Regulacija tržišta i naplata dugovanja (odložena plaćanja) Loš kvalitet sirovog mlijeka (niska zastupljenost mlijeka extra klase, nedostatak opreme za hlađenje mlijeka, posebno u centralnom regionu) Slab asortiman domaćih mliječnih proizvoda Nedostatak znanja i prerađivačke opreme na gazdinstvu Mali broj prepoznatljivih brendiranih proizvoda
Šanse	<ul style="list-style-type: none"> Povećana tražnja u turizmu Uravnoteženost domaće tražnje 	<ul style="list-style-type: none"> Velika tražnja za mliječnim proizvodima Prodaja kroz turizam Organska proizvodnja Udruživanje proizvođača u sektoru mljekarstva radi efikasnije proizvodnje, prerade i plasmana proizvoda Zaštita tradicionalnog sira idrugih autohtonih vrsta Brendiranje proizvoda, investiranje u pakovanje i poboljšanje marketinga
Prijetnje	<ul style="list-style-type: none"> Prelazak kupaca na pileće i svinjsko meso zbog visoke cijene goveđeg mesa i niže kalorične vrijednosti Nedovoljno informacija o proizvodima Uvoz goveđeg mesa i stoke iz inostranstva 	<ul style="list-style-type: none"> Visok nivo uvoza Nelojalna konkurencija Konkurentnost sa stranim proizvodima Zastarjela oprema u laboratorijama za mlijeko
	Jagnjeće meso	Kozje meso
Prednosti	<ul style="list-style-type: none"> Zdrava populacija rase Dostupnost zemljišnih resursa i pašnjaka Postojeće domaće tržište Tradicionalni recepti za pripremu jagnjetine Tradicija konzumiranja jagnječeg mesa 	<ul style="list-style-type: none"> Zemljišni resursi Rase Dobar kvalitet proizvoda
Nedostaci	<ul style="list-style-type: none"> Sezonska proizvodnja Nedostatak znanja poljoprivrednih proizvođača o agrotehničkim mjerama Visoka cijena jagnjetine za potrošače 	<ul style="list-style-type: none"> Mali obim proizvodnje (usitnjenost) Nedostupnost jeftine i kvalitetne stočne hrane Infrastruktura na farmama (putevi, oprema na farmama) Nepostojanje adekvatne mreže za otkupmlijeka Nepostojanje minimalnih nacionalnih standarda u pogledu prerade proizvoda na farmama (mlijeko, sir) Visoka tržišna vrijednost (hranjivi proizvodi)
Šanse	<ul style="list-style-type: none"> Tražnja u sektoru turizma Ponovno uspostavljanje izvoza u zemlje Bliskog Istoka Brendiranje proizvoda (npr. planinsko jagnjeće meso) 	<ul style="list-style-type: none"> Visoka tržišna vrijednost (hranjivi proizvodi) Visoka tražnja Potražnja u sektoru turizma
Prijetnje	<ul style="list-style-type: none"> Uvoz jagnječeg mesa iz inostranstva Prelazak kupaca na pileće i svinjsko meso zbog visoke cijene jagnječeg mesa 	<ul style="list-style-type: none"> Uvozni kozji sir Uvozno kozje mlijeko
	Organska proizvodnja	Seme kvaliteta
Prijetnje	<ul style="list-style-type: none"> Podrška krozdržavnepolitike Povećan interes proizvođača Vidljiva korist Znanje o organskoj proizvodnji se unapređuje 	<ul style="list-style-type: none"> Proizvodi koji mogu da zadovolje kriterijume i imaju koristi od zaštite
Nedostaci	<ul style="list-style-type: none"> Slabo/nepostojanje domaćeg tržišta Nedostatak znanja među proizvođačima o koristima i potencijalima organske proizvodnje Slab interes proizvođača Nedovoljna svijest o i zablude o organskoj proizvodnji Loš marketing i nedovoljna promocija organskih proizvodnja 	<ul style="list-style-type: none"> Ograničena dostupnost državne i EU podrške Tendencije na međunarodnomtržištu Loš marketing i promocija u turizmu Nedostatak znanja i dokumentovani finansijski benefiti na tržištu
Šanse	<ul style="list-style-type: none"> Dobro očuvana, visokokvalitetna priroda i životna sredina Jasan potencijal za dobiti u ruralnim područjima i društvu uopšte Jaka veza sa turizmom Interesovanje potrošača Interesovanje preduzeća, medija Postojeća finansijska podrška Rastuće tržište usljed porasta svijesti potrošača 	<ul style="list-style-type: none"> Pravni okvir Institucionalni kapaciteti za primjenu

Strategija razvoja poljoprivrede i ruralnih područja 2014-2020, nacrt

Prijetnje	<ul style="list-style-type: none"> • Problemi u prenosu znanja • Ispunjavanje standarda i označavanje • Neodgovarajući proizvodni kapaciteti i cijene • Nedostatak tražnje 	<ul style="list-style-type: none"> • Uvezeni proizvodi • Nizak nivo svijesti potrošača • Slaba povezanost među ministarstvima
	Pčelarstvo	
Prednosti	<ul style="list-style-type: none"> • Prirodni resursi • Visok kvalitet biodiverziteta • Tradicija uzgoja pčela i proizvoda visokog kvaliteta • Snažne i otporne pčele • Organska poljoprivreda • Izrađena prva sveobuhvatna sektorska studija 	
Nedostaci	<ul style="list-style-type: none"> • Pravni okvir (nedostatak mape) • Integracija lanca stvaranja vrijednosti • Nedostatak znanja iz određenih oblasti (marketing i označavanje, organizacija) • Starosna struktura proizvođača • Sužen asortiman • Prodaja na "kućnom pragu" 	
Šanse	<ul style="list-style-type: none"> • Iskoristiti prednosti na profesionalnom tržištu (hoteli, supermarketi, turisti) • Brendiranje crnogorskog meda • Proizvodi na bazi meda za posebne namjene (zdravstvene svrhe, kozmetika) • Politika podrške Vlade (projekat Kuća meda) 	
Prijetnje	<ul style="list-style-type: none"> • Skupe analize kvaliteta meda • Uvoz jeftinog meda lošeg kvaliteta iz regiona • Nekontrolisana upotreba pesticida • Nelojalna konkurencija i prevara 	